6000

14

Stichting de Oude Kerk te Amsterdam

Beschrijving Mariakapel en Snijderskapel

band 1

door
A. van Rooijen

RESTAURATIE
VAN DE
OUDE KERK
TE
AMSTERDAM

1974

ARCHITECTEN: PROF. IR C. WEGENER SLEESWIJK EN D.VERHEUS

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING MARIA- EN SNIJDERSKAPEL

pagina

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING BESTAANDE TOESTAND NA DE RESTAURATIE

Buitenzijde 1

Interieur
a) Ruimte en constructie 3
b) Zerkenvloer 7
c) Beschilderingen 7

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSCHEMA

Karel van Mander	-	Het leven der schilders. Deel I	1604	10
M. Fokkens	-	Beschryvinge der wyd-vermaarde Koop-stadt Amstelredam	1662	11
Dr. O. D. Dapper	-	Historische beschrijving der Stadt Amsterdam	1663	12
Filips von Zesen	-	Beschreibung der Stadt Amsterdam	1664	13
C. Commelin	-	Beschryvinge van Amsterdam	1693	14
J. Walvis	-	Beschryvinge van de stad Gouda	1713	16
J. Wagenaar	-	Beschryving van Amsterdam, Deel III	1765	17
J. ter Gouw	-	Geschiedenis van Amsterdam, deel III	1886	18
		Idem, deel V		19
G. v. Arkel & A. W. Weissman	-	Noord-Hollandsche Oudheden	1900	21
Dr. A. Noach	-	De Oude Kerk te Amsterdam	1939	22
Prof. Dr. J. J. M. Timmers	-	Symboliek en Iconographie der Christelijke Kunst	1947	28
Dr. J. van Breen	-	De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam	1949	31
Dr. I. H. van Eeghen	-	Inventarissen der archieven van de gilden	1951	38
Mej. B. Bijtelaar	-	Uittreksels van archieven	1952	39
"	-	Aanvulling op de gegevens betreffende de bouwgeschiedenis van de Oude Kerk		44
"	-	Het geslacht Van Hoppen en de Oude Kerk	1954	45
"	-	Glazen van de Oude Kerk te Amsterdam	1960	46
"	-	Het Snijderskoor en het Vrouwenkoor van de Oude Kerk	1961	48
H. H. van Regteren Altena	-	Protocolboek IPP, opgravingen in Snijderskapel en Mariakapel	1961	50
"	-	Protocolboek IPP, opgravingen in het Koor	1963	51
Dr. A. v. d. Boom	-	Monumentale glasschilderkunst	1963	52
Mej. B. Bijtelaar	-	De Buitenlandvaarderskapel van de Oude Kerk	1965	53
"	-	Inventaris van de Oude of St. Nicolaaskerk te Amsterdam		54
F. C. Bloys van Treslong Prins en J. Belonje	-	Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden	1928	55
R. van Luttervelt	-	De wapenrusting en het zwaard van Jacob van Heemskerck	1953	56

Mej. B. Bijtelaar	-	Het Snijderskoor en het Vrouwenkoor	1962	58
B. Ram	-	Jacob van Heemskerck	1968	59
Mej. B. Bijtelaar	-	Herstelwerkzaamheden aan het monument voor Jacob van Heemskerck	1974	60
"	-	Het Middenschip van de Oude Kerk	1973	61
"	-	Aanvulling bijzonderheden De Angelis	1973	63
H. Janse en P. Postma	-	Dagboek betreffende vondsten bij Restauratie Oude Kerk	1955/1963	64
	-	Lijst van persoonsnamen, voorkomend in het tweede Burgemeestersglas		65
	-	Tijdschema Snijdersgilde en Snijderskapel, Onze Lieve Vrouwe Gilde en Mariakapel		66

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN 67

a. Vogelvluchtplattegrond van Amsterdam door Pieter Bast 1597

b. id. B. Florisz. 1647

c. Interieur van de Oude Kerk door Emanuel de Witte no's 19, 31, 50, 38 1654/1661

d. Interieur van de Mariakapel door H. P. Schouten 1786

4. AFBEELDINGEN

Foto's band 2

1	Plattegrond Oude Kerk Nicolaas Listingh	Top. Atl. E 345	vóór 1706
2	Aanzicht oostgevel Snijders- en Mariakapel	Top. Atl. 10715	?
3	Oostgevel Mariakapel met steunberen 82 en 81		1937
4	Oostgevel Mariakapel na restauratie		1962
5	Details steunbeer 80	691	1920
6	Detail baldakijn steunbeer 80	58879	1960
7	Gevels Oudekerksplein 3 en 5		1959
8	Gevel Oudekerksplein 5		1959
9	Afbraak kapconstructie Oudekerksplein 5		1960
10	Afbraak kapconstructie Oudekerksplein 5		1960
11	Oudekerksplein 3 en 5 gesloopt		1960
12	Vindplaatsen aspotten na sloop Oudekerksplein 5		1960
13	Verroest trekanker boven raam Mariakapel		1960
14	Oude hogel uit oostgevel Mariakapel		1969
15	idem, keerzijde		1969
16	Steunbeerkop 81 Mariakapel topstuk		?
17	Schelpmotief steunbeerkop 81 linkerhelft		?
18	idem rechterhelft		?
19	Steunbeerkop 80 met nieuw topstuk		
20	Steunbeerkop met nieuw topstuk		
21	Interieur Snijders- en Mariakapel	9722	1928
22	Scheibogen 10-9-8 Snijderskapel		?
23	Kapiteel muurzuil 1 vanaf orgelgalerij	43391	?
24	Kapiteel vieringkolom 7	91917	?
25	Schalkbeeldje boven kolom 9		1974
26	Schalkbeeldje boven kolom 11		1937
27	Snijderskapel en Kooromgang		1947
28	Grafmonument Jacob van Heemskerck	Top. Atl. D13243	
29	Wapenrusting van Jacob van Heemskerck	Rijksmuseum	1686
30	Kooromgang na het stutten van boog 36-12		1952
31	Muurstuk 36-12	43390	1952
32	Tekening door Anthonie Grevenstuk van het wapenraam in de Snijderskapel		1907

33	Tekening door Mej. Bijtelaar van de fundering van punt 36		1946
34	Muurstuk 35-36		1945
35	Muurstuk 35-36 na verwijdering beklamping		1946
36	Aquarel H. P. Schouten: Interieur Mariakapel		1786
37	Raam Maria Sterfbed	31651	
38	Detail raam Maria Sterfbed		
39	idem		
40	idem		
41	Raam Aanbidding der herders		
42	Detail raam Aanbidding der herders		
43	Raam Maria Boodschap		
44	Detail raam Maria Boodschap		
45	Kapiteel kolom 33 noord-westzijde	91915	
46	Kapiteel kolom 34 zuid-zuidwestzijde	91914	
47	Gewelfaanzet boven kolom 34 noordoostzijde		1961
48	Gewelfaanzet boven kolom 34 zuidoostzijde	58124	1960
49	Console boven kolom 34 zuidoostzijde	58880	1960
50	Console boven kolom 34 zuidwestzijde	58883	1960
51	Console boven kolom 34 noordoostzijde	58881	1960
52	Console boven kolom 34 noordwestzijde	58882	1960
53	Kapiteel muurzuil 54	58123	1960
54	Piedestal middenmontant raam 54-55		1974
55	Gewelf Snijderskapel	IPP 61 - 139 - 4/5	1961
56	Gewelfschildering Snijderskapel		
57	Mariakapel, gewelfveld 33-53/34-54		1965
58	Mariakapel, gewelfveld 33-53		1965
59	Mariakapel, restauratie gewelfschilderingen		1961
60	Mariakapel, gewelfschildering	IPP 63 - 259 - 23/24	1963
61	Detail gewelfschildering Mariakapel		1960
62	Gewelfschildering Mariakapel		
63	Gewelfschildering Mariakapel		
64	Detail gewelfschildering Mariakapel		1960
65	idem		1960
66	Gewelfschotel Snijderskapel, Januskop voor restauratie		
67	idem, na restauratie		1961
68	Gewelfschotel Snijderskapel, Salvator Mundi		1962
69	Gewelfschotel Snijderskapel, Roos		
70	Gewelfschotel Snijderskapel, Maria Magdalena, voor restauratie		1960
71	idem, na restauratie		1960
72	Kapconstructie Mariakapel boven kolom 34 naar het noorden gezien, westhelft		1965
73	Kapconstructie Mariakapel boven kolom 34 naar het oosten gezien		1965
74	idem naar het zuid-oosten gezien		1965
75	idem naar het noord-oosten gezien		1965
76	Plat dak Mariakapel boven kolom 34		
77	Zerk van Herman ter Molen		
78	Zerk van Henrick Jansz. Cloeck		
79	Zerk van Van Bassen		1970
80	Opgraving in de Mariakapel steunbeer grote hallenkerk nabij kolom 33		1961
81	idem		1961
82	Basement middenmontant raam Mariakapel buitenzijde		1974
83	Gevels Mariakapel na restauratie		1974

Tekeningen band 1

1	Plattegrond Oude Kerk door Justus Vingboons	1682
2	Oostgevel Snijders- en Mariakapel	1948
3	Binnenaanzicht oostgevel Snijders- en Mariakapel	1955
4	Noordgevel Mariakapel	1948
5	Schets opgravingsresultaten huisjes Oudekerksplein 3 en 5	1960
6	Merken op westwang dakkapel noordgevel oostzijde Mariakapel	1952
7	Merken op oostwang dakkapel noordgevel oostzijde Mariakapel	1952

8	Raam Sterfbed, restauraties glas-in-lood	1974
9	Raam Aanbidding, restauraties glas-in-lood	1974
10	Raam Maria Boodschap, restauraties glas-in-lood	1974
11	Schema gewelfschilderingen	1974
12	Kapconstructie Snijderskapel	1974
13	idem	1974
14	idem	1974
15	Kapconstructie Mariakapel	1974
16	idem	1974
17	idem	1974
18	Profielenblad	1974
19	Aanzicht scheiboog boven kolom 8	1974

pagina

B. BOUWPERIODEN 68

C. RESTAURATIEPLAN 75

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING MARIA- EN SNIJDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING BESTAANDE TOESTAND NA DE RESTAURATIE

BESCHRIJVING TEGENWOORDIGE TOESTAND - 1973

BUITENZIJDE

De Mariakapel is gelegen in de hoek die het noorderdwarsschip - de Sint Joriskapel - maakt met het oostelijk deel der Noorderzijbeuk, ook Snijderskapel genaamd (afb. no. 1). De Snijderskapel is in een eerdere bouwfase liturgisch de voorganger van de Mariakapel, volgens het schema dat aan de noordzijde van het koor het Maria-altaar staat opgesteld tegenover het Sacramentsaltaar in het zuiden. Deze indeling is gegrond op de symbolische positie van Maria en Johannes ten opzichte van het Kruis.

De benaming "Snijderskapel" is dus van later datum. Omstreeks 1380, toen deze ruimte tot stand kwam, heette zij Mariakapel of Vrouwenkoor. Toen ten noorden daarvan de huidige Mariakapel gebouwd was bleef de benaming 'oude Vrouwenkoor' nog een tijdlang in gebruik, al was de vrijgekomen plaats van het Maria-altaar sinds 1555 ingenomen door het Snijders-(kleermakers-)altaar. (Mej. B.Bijtelaar - Jaarboek Amstelodamum 1961, blz. 56).

De Snijderskapel komt nader aan de orde bij de beschrijving van het interieur. Zij is van de Mariakapel gescheiden door de kolommen 33 en 34, en van het Hoge Koor door de kolommenreeks 8 t/m 12 (zie tek. no. 1). In het oosten wordt de ruimte afgesloten door de oostgevel van de Noorderzijbeuk met een venster (bezet met het 'tweede wapenglas'), het radvenster en de doorgang naar de Kooromgang. Deze gevel kan het best worden waargenomen vanaf de overzijde van de Oude Zijds Voorburgwal (afb. no. 2). Het is een eenvoudige topgevel bekroond door hogels en kruisbloem. Een raampje laat wat licht toe op de gewelfzolder. Aan de zijde van het Koor heeft de gevel een schouder, aan de zijde van de Mariakapel gaat de schuine gevellijn door tot de gevel van de Mariakapel (afb. no. 3, 4). De ankers koppelen de kapconstructie aan de gevel.

Het raam in de oostgevel van de Snijderskapel bevat drie montants, terwijl de daardoor ingesloten glasvlakken eindigen in driepasmotieven welke daarboven twee aan twee worden overspannen met een ellipsboog. Hierboven bevinden zich twee vierpasmotieven binnen een ellips, elk geflankeerd door een visblaasmotief. De kantmontants zijn in het gevelvlak bloksgewijs verspringend van breedte ingetand; behalve het bovenste deel van de noordelijke montant, waarvan de blokken vrijwel gelijke breedte vertonen, evenals de blokken van de spitsboog.

De trapeziumvormig beëindigde oostgevel van de Mariakapel wordt afgesloten door een borstwering welke is voorzien van een fries van metselwerk, waarin drie triglyphen zijn opgenomen. Het fries wordt begrensd door een geprofileerde onder- en bovenlijst (zie afb. no. 4). Hierachter bevindt zich een brede goot welke begaanbaar is.

De gevel bevat een spitsboogvormig gesloten raam met vier montants terwijl de tussenliggende glasvlakken elk spitsboogvormig tegen de kantmontant eindigen. Dit raam bevat een gebrandschilderd glas voorstellend het sterfbed van Maria. Het raam is gevat in geprofileerd zandstenen kantmontants, welke bloksgewijs verspringend in het lichtrode metselwerk van de gevel zijn ingetand. De breedte van de kantmontants in het gevelvlak van het spitsbooggedeelte is echter constant.

Boven het raam bevat de oostgevel thans nog één gevelanker; voor de restauratie waren het er twee.

Een scheiding tussen de oostgevels der beide kapellen wordt gevormd door steunbeer 82, waarin sinds de restauratie het rookkanaal van een verwarmingsset is opgenomen. De steunbeer is in tegenstelling tot de toestand voor de restauratie thans geheel uit baksteen opgetrokken, en verhoogd met een geprofileerde geleding, eindigend met een afdeklijst van de Franse kalksteen Domroy en bekroond door een roodkoperen kanaaluitmonding.

De noordoosthoek van de Mariakapel wordt gevormd door de overhoeks geplaatste steunbeer 81. Het voorvlak van deze beer staat niet haaks op de zijvlakken. De steunbeer is in vertikale zin in vijf geledingen opgebouwd. Van onderen af is er eerst een plint met holle plintlijst, terwijl voor- en zijkanten van de beer zijn samengesteld uit spekbanden van Muschelkalksteen en metselwerk. Het daarboven gelegen deel is op dezelfde wijze samengesteld uit spekbanden en metselwerk in de zijvlakken en blokken zandsteen in het voorvlak, terwijl alle vlakken 9 cm terugliggen bij de vlakken van het plint. Hierboven bevindt zich een derde geleding waar aan de vormgeving meer aandacht is besteed. Beide zijvlakken zijn vlak en samengesteld uit metselwerk van lichtrode gescharreerde baksteen en de zijkanten van de zandsteenblokken welke het voorvlak van de beer uitmaken. Speklagen ontbreken. Het voorvlak heeft een verdiept middendeel, een 'spiegel', waarin een baldakijn en een console zijn opgenomen.

Deze beide onderdelen hebben een gecompliceerde opbouw. De console bestaat uit een fijn geprofileerd lijstje geschraagd door een putto, waarvan alleen het bovenlijf is weergegeven. Hieronder bevindt zich een geprofileerde knop waaronder een puttokopje. Het baldakijn is tweevoudig gesloten met ellipsboogjes op de rand waarvan gevleugelde putti zijn opgesteld welke drie kandelaberzuiltjes houden. (afb. no. 5, 6).

De spiegel wordt bovenaan met een halve cirkel gesloten, terwijl ook de rechthoekige vorm van de spiegel wordt volgehouden, waardoor aan beide zijden van de halve cirkel kleine driehoekige veldjes ontstaan. Onder de halve cirkel bevindt zich een cirkelvormig medaillon, waarbinnen een kop is gebeeldhouwd. De overgang van dit deel naar de bovenliggende vierde geleding geschiedt alleen in het voorvlak middels een

ojiefvormig geprofileerde lijst. De zijvlakken gaan in hetzelfde vlak door naar boven.

Het voorvlak van de vierde geleding vertoont eenzelfde relief en indeling als de derde, met dit verschil dat inplaats van een medaillon een schelpvormig ornament is opgenomen. De overgang naar de vijfde geleding geschiedt middels een lijst welke van het voorvlak wordt omgevoerd over de zijvlakken (afb. no. 2, 83). De bovenste geleding heeft wel een verdiepte spiegel, maar geen baldakijn en console. Ook hier wordt de beëindiging gevormd met het schelpmotief dat bovendien deel uitmaakt van de steunbeerkop. De schelp wordt omgeven door een lijst welke bezet is met kleine hogels.

De bovenvlakken van de steunbeerkop zijn ojiefvormig gebogen. Ze worden gescheiden door een verhoogde nok, ellipsvormig van doorsnede. Het voorvlak van de kop wordt bekroond door een topstuk met twee voluten, die een pinakelvorm flankeren (afb. no. 17, 18 nieuwe toestand en afb. no. 16 oude toestand).

Aan de zuidoostzijde van deze overhoekse steunbeer bevindt zich een loden hemelwaterafvoer welke loost op de goot van de Collegekamer.

Met kleine variaties in de detaillering heeft steunbeer 80 dezelfde opbouw als steunbeer 81.

Van het gevelmetselwerk is het deel onder de eerste waterlijst uitgevoerd in baksteen met spekbanden van zandsteen, hier en daar aangevuld met muschelkalksteen. De baksteen is gescharreerd en daarna vlak geschuurd. Het voegwerk is platvol en voorzien van een dagstreep.

Boven de waterlijst zijn er geen spekbanden. De bakstenen zijn vertikaal gescharreerd en niet geschuurd. Hier en daar is in de stootvoegen een dagstreep te herkennen. Voor de lintvoegen is dit niet duidelijk te zien.

De beide grote ramen in de noordgevel hebben thans een gelijke tracering. De kantmontants zijn bloksgewijs ingetand in het gevelmetselwerk met uitzondering van het spitsbooggedeelte.

De ramen bezitten een zware middenmontant welke zich ter hoogte van de geboorte van de boog splitst in twee delen van dezelfde profilering, welke afzwenken naar de spitsboog. Daardoor blijft recht boven de middenmontant een zogenaamde 'vlieger' over, welke met een eenvoudige tracering is opgevuld (afb. no. 57). Het voorste profiel van de middenmontant van het westelijke raam gaat via enig horizontaal lijstwerk over in een half-achtkant zuiltje, rustend op een achtkant geprofileerd basementje. Dit basementje rust op een piedestal waarvan alle zijden met verdiepte spiegels zijn uitgevoerd. Onder het overstekende profiel van de waterlijst bevindt zich een gevleugeld engelenkopje (afb. no. 82).

Beide raamhelften hebben drie montants waarvan de buitenste enerzijds doorgaan tot de spitsboog, anderzijds tezamen met een afgezwenkte helft van de middelste montant een spitsboogje vormen. Boven de middelste montant ontstaat een driekwart cirkelvorm, uitgaande van de toppen der spitsboogjes.

De gevel wordt afgesloten door een fries, juist als bij de oostgevel. De triglyphen - vijf in getal - zijn hier iets anders gedetailleerd. De middelste gleuf is namelijk gevuld. Het bovenste deel van die vulling bevat een ingehakt bolsegmentje, met een straal welke overeenkomt met die van de afronding van de gleuf.

De triglyph op de noordoosthoek van het gebouw maakt deel uit van een blok dat ook een triglyph bezit in het fries van de oostgevel. Dit blok is bij de restauratie uitgevoerd in muschelkalksteen. Bij deze beide triglyphen is de vulling van de middelste gleuf boven en onder recht afgekapt inplaats van halfcirkelvormig beeindigd.

De fijn geprofileerde onderste lijst van het fries fungeert naar beneden omgezet als afdekking van de schuine beëindigingen van oost- en noordgevel. Zij wordt horizontaal omgezet om schouderstukken te vormen. De vertikale gevelbeëindiging wordt gevormd door enkele zandstenen blokjes.

De beide kapjes van de Mariakapel komen boven de balustrade uit (afb. no. 83). Zij zijn gescheiden door een met lood bekleed plat (afb. no. 76), dat gelegen is boven kolom 34. De kapjes hebben een rijnse dekking van Katzenberger leien en worden elk bekleed door een loden piron met twee transen.

Elk kapje is toegankelijk middels een dakkapel welke uitkomt op de goot boven de noordgevel. Het oostelijke kapje bezat vóór de restauratie een overhoeks geplaatste dakkapel.

INTERIEUR

a. Ruimte en constructie

De Snijderskapel vormt het oostelijke deel van de Noorderzijbeuk. Zij staat in open verbinding met de Koromgang in het oosten en de Mariakapel in het noorden (afb. no. 21). Middels het koorschot en de kolommenreeks 8 t/m 12 is zij gescheiden van het Hoge Koor.

De beschrijving van de kolommen 8 t/m 12 valt onder de Beschrijving van het Hoge Koor.

In de reeks scheibogen met bovengelegen muurwerk zijn twee schalkbeeldjes opgenomen, en wel boven de kolommen 9 en 11. Ze zijn daar geplaatst toen twee trekbalkjukken van de 'grote hallenkerk' kwamen te vervallen bij de aanbouw van de Mariakapel. De beeldjes dateren dus uit de jaren 1555-'58.

Doordat de trekbalkstoel 8-33 boven kolom 8 moest worden vervangen, werd in november '73 steiger gezet langs dit gedeelte van de Snijderskapel. Daardoor kon het beeldje boven kolom 9 goed worden bekeken en gefotografeerd (afb. no. 25).

De gewelfgraat rust op een console, waarop in het ojiefvormige voorvlak een putto-kopje is uitgehakt. De zijvlakken van de console zijn met voluten in relief versierd.

Daaronder bevindt zich de eigenlijke muurstijl, waaruit het beeldje bijna vrijstaand is gehakt. Het werkelijk dragende deel van de muurstijl is grotendeels in het metselwerk opgenomen.

Het beeldje stelt volgens Noach en Van Breen (zie resp. blz. 25 en blz. 37) de apostel Paulus voor, bladerend in een opengeslagen boek. Het beeldje dat aanvankelijk met kalklagen bedekt was, is bij de restauratie van 1958 oppervlakkig afgekrabd. In de holten is nog blauwgroene verf achtergebleven. Ook resten van polychromie zijn te herkennen, speciaal een hardblauw op de mantel.

Het beeldje schijnt te rusten op een console bestaand uit een geprofileerde abacus, gesteund door het typische Renaissance bandwerk ('ijzerbeslag'), waardoor lauwerkransen zijn gevlochten.

Deze console is geplaatst voor een Ionisch kapiteel, waarvan de voluten nog juist te zien zijn. Daaronder bevindt zich een Ionisch geprofileerde pilaster rustend op een hoog basementje. Het onderste derde gedeelte van de cannelures is gevuld.

De gehele muurstijl is veel smaller dan de bij een trekstoel behorende muurstijl welke hier voor de aanbouw van de Mariakapel stond. Dat is te zien op afb. no. 22, waar terzijde van de muurstijl met later metselwerk de te ruime nis is opgevuld.

Het beeldje boven kolom 11 is omstreeks 1946 gefotografeerd door Bakels (afb. no. 26). Het was toen nog geheel bedekt met witkalklagen, waardoor de indruk gewekt werd, dat men hier met stenen beelden te doen had (Noach, blz. 31). Thans was het beeldje niet bereikbaar en ook niet goed te fotograferen.

Het St. Petrus- en Paulusaltaar moet volgens mej. Bijtelaar gestaan hebben tegen kolom 9, zodat de voorstelling van de beeldjes inderdaad hiermede verband kan houden. Ook Van Breen licht deze samenhang toe (blz. 37).

Tussen de kolommen 10 en 11 bevindt zich het graf van Jacob van Heemskerck. Het graf is met een gepunt ijzeren hek van de Snijderskapel afgescheiden. Het familiewapen is in de zerk uitgehakt. Het wapen bestaat uit een naar heraldisch rechts gewende klimmende leeuw, volgens mededeling van mej. Bijtelaar van zilver op een veld van azuur (zie blz. 56) of sinopel.

Aan kolom 10 is het grafmonument opgehangen, gehakt uit een bont rood dooraderde en gevlekte marmersoort, welke zeer zacht is en doet denken aan speksteen. Onderaan bevat de steen ook zwarte vlekken (afb. 28).

Het monument bestaat uit twee delen, namelijk uit een aedicula en een daarvan afhangend draperie-achtig gedeelte.

De aedicula bestaat op zichzelf uit drie delen. Onderaan een zijdelings door voluutachtige consoles gedragen gen piedestal, waarop de bekende versregels van P. C. Hooft in vergulde schrijfletters zijn gehakt in een plaat van gezwarte Namense steen. Het middendeel van het piedestal wordt geflankeerd door de piedestals van zuiltjes waarop wit marmeren faunsmaskers zijn aangebracht. De beide zuiltjes, elk met basement en kapiteel, flankeren het middendeel van het monument, bestaande uit een zwart marmeren, thans echter wit uitgeslagen plaat binnen een randlijst welke bovenaan middels een verkropping overgaat in een architraaf. Deze marmerplaat bevat een in het Latijn gestelde lofrede waarvan Fokkens de Hollandse vertaling geeft (zie blz. 11). De ingehakte letters zijn verguld.

Het derde deel van de aedicula wordt gevormd door de bekroning, bestaande uit een hoofdgestel, afgedekt door een gebroken kroonlijst en een gebroken segmentboog, welke het familiewapen flankeren. Boven de segmentboog wordt het wapen bekroond door een metalen, vergulde scheepskroon, welke in later tijd is hersteld (zie blz. 60).

Tenslotte het draperie-achtig gedeelte. Dit hangt in enkele plooien af terwijl ook de dikte van de 'stof' zichtbaar is. In het midden is de zeeslag bij Gibraltar afgebeeld, waarbij de zeeheld in 1607 het leven verloor (blz. 58).

De voorstelling is zeer verweerd, bekrast, en vrijwel onherkenbaar. Een gravure uit de 17e eeuw, waarvan een afbeelding te vinden is in het Gemeente-Archief, geeft de toestand weer zoals die oorspronkelijk was. Het relief schijnt vroeger gepolychromeerd te zijn geweest (zie blz. 11). Boven het relief is de kop van een zeemonster weergegeven, terwijl in het midden onderaan een doodshoofd is uitgehouwen, beide koppen geflankeerd door rolwerk.

Tot de Franse Revolutie waren boven het graf -vermoedelijk tegen kolom 11 - het harnas met helm en het zwaard van Van Heemskerck opgehangen (afb. 29). Ze werden in die periode door de familie in veiligheid gebracht en in 1876 in bruikleen gegeven aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (blz. 57). In het Rijksmuseum is de wapenrusting jarenlang te zien geweest in de afdeling Vaderlandse Geschiedenis; zeer 'story-telling' door het ontbreken van een dijstuk van het harnas. In de enige jaren geleden tot stand gekomen definitieve opstelling is de wapenrusting niet opgenomen. Wellicht is in de toekomst herplaatsing in de Oude Kerk te overwegen.

Een in de Oude Kerk opgehangen harnas werd geschilderd door Emanuel de Witte (Manke cat. 75, geen afb.). Een foto van dit schilderij bevindt zich in het archief van de stichting. Het harnas is niet op de juiste plaats weergegeven, maar het is mogelijk dat De Witte het harnas van Van Heemskerck als voorbeeld heeft gebruikt om er zijn schilderij mee te stofferen.

De oostmuur van de Snijderskapel bevat drie doorbrekingen: het wapenraam, het radvenster, en de doorgang naar de Kooromgang. Deze laatste doorbreking wordt gemarkeerd door een halve muurzuil, met half-achthoekig basement in twee geledingen (afb. no. 33), een gladde halfronde schacht en een kapiteel dat de overgang van de schacht naar een achthoekige abacus vormt.

De zuil is geheel uitgevoerd in gobertangersteen. Het kapiteel dat door een geprofileerd bandje wordt gescheiden van de schacht, bezit twee reeksen koolbladorgament boven elkaar. Daarboven bevindt zich weer een afsluitend lijstje, waar de half-achtkante abacus is opgelegd.

Op de abacus rust de aanzet van een gedrukte spitsboog welke de doorgang naar de Kooromgang overspant. Deze is uitgevoerd in tufsteen en sterk geprofileerd. Juist boven het kapiteel koppelt een trekstang het muurwerk nabij muurzuil 36 aan kolom 12.

Het oostelijk muurvlak bevat voorts op ca. 3 meter boven de zerkenvloer een versnijdingslijst welke deel uitmaakt van de onderdorpel van het zogenaamde wapenraam. De kantstijlen zijn sterk geprofileerd, terwijl de top van het raam gevuld is met een op blz. 1 beschreven tracering.

Het raam is, voorzover het de bovenste twaalf panelen betreft, bezet met glas in lood panelen, waarin de wapens en de namen zijn opgenomen van de regerende burgemeesters van Amsterdam, van 1760 t/m 1806. Deze namen zijn weergegeven op blz. 65.

Daaronder zijn zes rijen van vier panelen opengebleven en bezet met blank glas. De serie wapens wordt bekroond door een gebrandschilderd tympaan, waarop twee gehelmde en geharnaste krijgers zijn gezeten, die elk een wapen van Amsterdam houden, namelijk het koggeschip - het oudste wapen van Amsterdam - en het wapen dat ook nu nog gangbaar is. De linker krijger (heraldisch rechts) houdt in de rechterhand bovendien een stok met een wapperend vaan, terwijl de rechter krijger een vrijheidshoed op een stok draagt (afb. no. 32).

Het radvenster boven in het muurvlak bezit twaalf spaken welke aan de omtrek door halve cirkelboogjes worden verbonden. Nabij het middelpunt worden de spaken opgevangen in een cirkel waarbinnen een vierpasmotief is beschreven. Het venster is gehakt uit tufsteen. Ongeveer de helft van de gevonden oude stukken was nog bruikbaar, de andere helft is met nieuwe tufsteen aangevuld.

De omranding van het radvenster bestaat uit drie delen. Van buiten naar binnen is er een rondgaande rollaag van baksteen, waaraan een schuine kant is gehakt om de overgang naar het muurvlak te profileren. Ongeveer veertien cm terugliggend volgt een rondgaande tufstenen lijst, met schuine kant, in het midden waarvan een hol is gehakt dat een half-elliptische doorsnede heeft. Opnieuw veertien cm terug ligt de aan weerszijden afgeschuinde lijst van het venster, zonder glassponning in de driehoeken tussen de boogjes.

Het venster is bezet met gebrandschilderd glas, voorstellend een duif - terugkerend naar Noachs ark - met een olijftak in de snavel. In de voorstelling zijn ook zon en maan opgenomen. De vorm en de kleuren zijn gekozen om een harmonie te bereiken met de kleuren van het wapenglas en de grisaille-schildering in het bovenste deel ervan.

Enkele centimeters boven het radvenster bevindt zich de nokgraat van het tongewelf der Noorderzijbeuk, waarvan de peerkraalvormige profilering nabij het muurvlak middels 'kapellen' in de rechthoekige balkvorm overgaat.

Twee strijkgraten met kwartrondprofiel sluiten het muurvlak aan de bovenzijde af.

De afscheiding met het oostelijk muurvlak der Mariakapel geschiedt middels muurzuil 35. Deze muurzuil bezit een zeer eenvoudig half-zeshoekig basement, dat nabij de zerkenvloer schuin teruggehakt is naar het muurvlak, om ook daar nog een zerk te kunnen plaatsen. Op 80 cm boven de zerkenvloer gaat het basement over in een geprofileerde schacht.

Aan de westzijde bezit deze schacht een breed vlak dat ruwer gescharreerd is dan het overige oppervlak. Hier is een kantmontant afgehakt, welke oorspronkelijk deel uitmaakte van een raam in de noordgevel van de

Snijderskapel, voordat de aanbouw van de Mariakapel plaatsvond.

Bij die gelegenheid is de raamomlijsting geworden tot een muurzuil en bekroond door een kapiteel dat bestaat uit een lage onderlijst en een driemaal zo hoge bovenlijst, waarin eveneens de typische Renaissance tandlijsten zijn opgenomen.

Op het kapiteel rust de muurstijl van het trekbalkjuk dat trekbalk 35-34 ondersteunt. Deze muurstijl is opgesteld tegen een bakstenen pilaster met afgeschuinde hoeken, welke op haar beurt weer is bekroond - juist onder de oplegging van het sleutelstuk - door een geprofileerde lijst, eveneens met afgeschuinde hoeken.

Een beschrijving van de beide vrijstaande kolommen 34 en 33, welke de scheiding tussen Snijders- en Mariakapel markeren, is hier op zijn plaats.

Kolom 34 bezit een tweeledig basement, waarvan het onderste gedeelte een regelmatig achtzijdig prisma als grondvorm heeft (afb. 21,36). Elke zijde van dit prisma wordt - juist naast het midden - hetzij naar links of naar rechts - gebroken door een klein stomphoekig prisma, waardoor het lijkt alsof het basement bestaat uit twee elkaar oversnijdende prisma's: het ene een regelmatig achtkant, het andere onregelmatig, d.w.z. met vier kortere en vier langere zijden.

Dit onderste deel van het basement dat door de elkaar oversnijdende prisma's eigenlijk reeds 32-kant is geworden, verjongt zich tot een ingeschreven cirkel binnen dit 32-kant, voordat de tweede geleding van het basement begint. Deze geleding bevat de basementjes van acht kolonnetten welke in de schacht van de kolom oprijzen.

De basementjes rusten met een ongeprofileerd cylindertje op bovengenoemde ingeschreven cylinder van het onderste deel van het kolombasement. De kolonnetbasementjes worden aan onder- en bovenzijde begrensd door rondstaafprofielen.

De acht kolonnetten van de schacht zijn afwisselend cirkelvormig of peerkraalvormig van doorsnede. De cirkelvormige kolonnetten gaan zonder profilering in het hol tussen twee kolonnetten over, bij de peerkraalvormige vindt de overgang d.m.v. een bandje plaats.

Het kapiteel bestaat uit drie delen, een onderlijst (profilering zie afb. 46), daarboven een korte voortzetting van de schacht, waarbij de ruimten tussen de kolonnetten gevuld zijn met geprofileerde consoles. Deze consoles bestaan uit een voluutachtig deel en een geprofileerde abacus. De bovenlijst van het kapiteel is zeer gecompliceerd van profilering. Karakteristiek zijn een astragaal in de vorm van een rijgsnoer, en een tandlijst. In zijn omtrek volgt de bovenlijst de peerkraalvormige kolonnet, oversnijdt het hol tussen de kolonnetten door middel van de bovenbeschreven console en verloopt overhoeks boven de cylindrische kolonnet.

Kolom 33 is in al zijn onderdelen iets minder complex opgevat dan kolom 34 (afb. no. 21). Het basement bezit bijvoorbeeld niet de samengesteldheid uit twee elkaar oversnijdende prisma's, maar bestaat uit één achtkant prisma. Het bovenste deel van het basement heeft dezelfde opbouw als die van kolom 34. De schacht is echter wat anders geprofileerd, wat in de detaillering van de kolonnetbasementjes doorwerkt. De schacht bezit aan west- en oostzijde enkele vlakke kolonnetten welke overhoeks zijn afgeschuind. Zij doen qua afmeting en plaatsing denken aan restanten van raamomlijstingen van de oude Snijderskapel, vóór de aanbouw der Mariakapel. Ze worden geflankeerd door twee kolonnetten van kwart cirkelvormige doorsnede. De overgang van deze kolonnetten naar het hol is niet vloeiend maar scherp. Kolonnet en hol vertonen in doorsnede dus cirkels welke elkaar snijden. De plaats van de peerkraalvormige kolonnet van kolom 34 wordt hier ingenomen door een kolonnet van halfcirkelvormige doorsnede, terwijl de overgang naar het hol plaatsvindt middels een kraal, waarvan een zijde vloeiend in het hol overgaat.

Ook het kapiteel van kolom 33 bestaat uit drie delen (afb. no. 45). De onderlijst, welke de kolomprofilering volgt, is gedetailleerd als die van kapiteel 34. De korte voortzetting van de schacht hierboven bevat echter geen consoles.

Daarboven bevindt zich het derde deel van het kapiteel, dat minder profiellijsten bevat dan het kapiteel van kolom 34. Een andere afwijking is, dat het astragaal hier niet is uitgevoerd als een rijgsnoer, maar als een eenvoudige rondstaaf. Bovendien is hier een dubbele tandlijst aangebracht inplaats van een enkele bij kolom 34.

Op het kapiteel van kolom 34 rusten vier trekbalkstoelen. De ruimte welke tussen de muurstijlen overblijft is vermoedelijk niet met metselwerk, maar geheel met hout opgevuld, of de muurstijlen zijn ruggelings met houten klossen gekoppeld. Hoe het ook zij, de van buiten af zichtbare ruimte tussen de muurstijlen wordt ingenomen door kolonnetten van rechthoekige doorsnede, waarop de diagonaalgraten rusten, d.m.v. consoles waarvan het voorvlak voorzien is van maskers. Deze zijn alle vier verschillend.

De zuidoostelijke console vertoont een engelenmasker (afb. no. 49), de zuidwestelijke een duivelsmasker (afb. no. 50). De naar het noordoosten gerichte console vertoont de kop van een jongeman (afb. no. 51), de naar het noordwesten gerichte het masker van een oude man (afb. no. 52). De zijvlakken van deze consoles zijn met allerlei plantaardige motieven versierd. (afb. no. 48)

De drie diagonaalgraten die boven kolom 33 samenkomen rusten ter hoogte van de trekbalken der normaalspanten op korte houten kolonnetten van rechthoekige doorsnede, die van een geprofileerd kapiteel zonder figuraties zijn voorzien. Ze bezitten een ojiefvormig geprofileerde voet. De ruimten aan weerszijden van deze kolonnetten tot de muurstijlen der normaalspanten zijn met een plank gesloten.

Onder de houten kolonnetten bevindt zich een onder 45° afgeschuind bakstenen pilastertje, dat met een eenvoudig geprofileerd natuurstenen kapiteel is bekroond. Dit pilastertje bezit geen basement, maar rust zonder meer op het kapiteel van kolom 33 (afb. 21).

De profilering van de dagkanten der verschillende ramen en muurzuilen is te vinden op het profielenblad (tek. no. 18). Een appreciatie van de raamdagkanten geeft Noach (zie blz. 23). Pilaster 54 wordt eveneens door Noach beschreven (zie blz. 25).

Bijzondere vermelding verdient het kapiteel van deze pilaster (afb. no. 53), waaraan reeds Noach en Van Breen uitvoerige passages wijdden. Het kapiteel bevat de voorstelling van twee putti, waarin genoemde schrijvers Jezus en St. Jan menen te herkennen. In de Iconografie van prof. Timmers is een neutraler interpretatie te vinden (zie blz. 28, punt 700). De putti zijn omgeven door maskers en acanthus-bladwerk, waarvan althans de onderste rij correspondeert met de indeling van de pilaster in kolonnetten. In de opzichtersdagboeken wordt niet gerept van een mogelijke polychromie.

Ander opvallend beeldhouwwerk is te vinden aan de beëindiging der middenmontants van de beide grote ramen. Deze eindigen nabij de onderdorpel in een geprofileerd achtkant driekwartpilastertje, dat rust op een driehoekig, volgens het beloop van de onderdorpel gevormd, piedestal (zie afb. 54).

Dit piedestal is schijnbaar uitgevoerd als een kooi waarin een leeuw is opgesloten. De ribben van het blok vormen de tralies van de kooi. De leeuw is als relief weergegeven, de kop met manen en de voorpoten in het voorvlak, de romp en achterpoten in de beide driehoekige zijvlakken.

Onder het piedestal loopt de overstekende versnijdingslijst waarin de onderdorpel van het raam eindigt. Juist onder het piedestal is aan de onderzijde van deze lijst een engelenkopje omgeven door vleugels gebeeldhouwd (zie blz. 28 punt 702 en 703).

De beroemde glazen zijn reeds zo dikwijls beschreven, dat het overbodig lijkt om hier nogmaals een beschrijving op te nemen. Men zie de bladzijden 11 (Fokkens), 12 (Dapper), 13 (von Zesen) 14 en 15 (Commelin), 19 (Ter Gouw).

Wel is het zinvol om de Latijnse teksten welke in de glazen voorkomen hier te laten volgen, met een vertaling.

Raam 1 westelijke helft: (Lucas 1-26)

IN MENSE SEXTO MISSUS EST ANGELVS GABRIEL A DEO IN CIVITATEM GALILE
CUI NOMEN NAZARET AD VIRGINEM Ƶ Ꞓ LVC ANNO 1555

In de zesde maand is de engel Gabriël gezonden door God naar een stad in Galilea, genaamd Nazareth, tot de maagd enz. Lucas 1555

Raam 1 oostelijke helft: (Lucas 1-39/40)

EXSVRGENS MARIA ABIIT IN MONTES CVM FESTINATIONE IN CIVITATEM IVDAH
ET INTRAVIT IN DOMVM ZACHARIAE AC SALVTAVIT ELIZABETH 1555

Maria stond op en ging haastig de bergen in naar een stad van Juda
trad het huis van Zacharias binnen en groette Elizabeth 1555

Raam 2 westelijke helft: (Galaten 4-4)

VBI VENIT PLENITVDO TEMPORIS MISIT DEVS FILV̄ SVVM FACTV̄ EX MVLIERE
FACTV̄ SVB LEGE VT EOS

Raam 2 oostelijke helft: (Galaten 4-5)

QVI SVB LEGE ERANT REDIMERET ADOPTIONEM VT FILIORVM RECIPEREMVS
GAL: QVART

Toen de tijd vervuld was zond God zijn zoon, geboren uit een vrouw, geboren onder de wet (nl. de Tora) opdat hij diegenen die onder de wet waren zou bevrijden en opdat wij als zonen zouden worden aangenomen Galaten: 4e hoofdstuk

Raam 3

Ad laudem deiparae Virginis Mariae Brundtorum pieter Mies poni me fecit 1955

Pieter Mies van Brundt heeft mij gemaakt om geplaatst te worden tot lof van de Maagd Maria, de Moeder Gods 1555

De ruimte van de Snijderskapel is - als de gehele Noorderzijbeuk - overdekt met een tongewelf. Daarboven bevindt zich de kapconstructie welke stopt tegen de oostgevel.

In de Mariakapel - die twee traveeën bezit - is elke travee afgedekt door een kruisgewelf, waarvan de dwarsgewelven gestoken zijn in het tongewelf van de Snijderskapel.

De onderdelen van de kapconstructie van de Snijderskapel zijn beschreven op de tekeningen 12 t/m 14. Die van de Mariakapel op de tekeningen 15 t/m 17 (afb. no. 72 t/m 75).

b. Zerkenvloer

De zerkenvloer van de Snijderskapel bevat niet veel vermeldenswaardigs en bestaat uit vlakke hardstenen zerken, met uitzondering van de nummers 381 - een enkele zerk waarin een alliantiewapen is gehakt - en de dubbele zerk 382/383, waarvan het gehele oppervlak is gebeeldhouwd en waarin eveneens een alliantiewapen is opgenomen. Beide zerken zijn fraai besleten. Namen zijn niet meer leesbaar.

De zerken nummers 431 t/m 435 van de Snijderskapel werden bij de restauratie gehalveerd ten gevolge van de aanleg van een aanzuigrooster van de heteluchtverwarming. Van de Mariakapel kwamen de zerken nrs. 66, 67, 76 en 77 te vervallen.

De vloer van de Mariakapel is bijna onbeloopbaar door het relief van de vele gebeeldhouwde zerken.

Hoewel het eerste graf werd verkocht in juni 1555, schijnen de eerste zerken te zijn aangekomen in het begin van het jaar 1556. Dit zullen - gezien de plaats van herkomst - Naamse zerken zijn geweest (blz. 44), die de tijdelijk gelegde plavuizen, of - zoals mej. Bijtelaar zegt - 'keulse stenen', kwamen vervangen.

In 1559 werd begraven Harmen ter Molen, burgemeester van Narva in Estland. De dubbele zerk (afb. 77) is op de plattegrond van Justus Vingboons te vinden als de nummers 11 en 12 (zie blz. 49).

Mej. Bijtelaar noemt eveneens in haar artikel over de Snijders- en Mariakapel de zerken van Henrick Jansz. Croeck (blz. 49). Op genoemde plattegrond zijn dat de nrs. 49 en 50 (afb. 78) en nog enkele andere, waaronder de zerk Van Bassen (afb. 79).

c. Beschilderingen

In de Snijderskapel zijn de schilderingen bij de restauratie zeer gehavend te voorschijn gekomen. De voorstellingen zijn onherkenbaar. Het best zijn nog de randfiguren er af gekomen. Deze zijn ook gedeeltelijk opgehaald. Van de middenschilderingen vertoont het vak 9-10/zuid nog de meeste resten.

In de Mariakapel zijn de schilderingen beter bewaard, maar niet kompleet. De betere conservering is zeker het gevolg van de werkzaamheden van de restaurateur Smoorenburg, maar ook van het feit dat deze schilderingen tenminste honderd jaar jonger zijn dan die van de Noorderzijbeuk.

Het betreft de twee meest westelijke gewelfvelden, waarvan het ene (noordelijke) een voorstelling bevat van een gelaat omgeven door twee vleugels, vermoedelijk door Smoorenburg geinterpreteerd als de aartsengel Gabriël (afb. 59, 60, 61).

Deze voorstelling kan wellicht in verband worden gebracht met de voorstelling van het gebrandschilderd glas waarop de aartsengel Gabriël de geboorte van Jezus aankondigt (blz. 30, punt 2088). Boven de aartsengel zweeft een putto welke over de schouder een Latijns kruis draagt.

Het andere gewelfveld bevat een middenschildering waarin twee zwevende engelen voorkomen (afb. 60).

De gewelven zijn op de gebruikelijke manier afgezoomd met randfiguren, welke een duidelijk karakterverschil vertonen met het oudere type, dat in de Noorderzijbeuk en de andere, een halve eeuw oudere, zijkapellen voorkomt.

In de Snijderskapel is de trekbalk 8-33 van grenen en deze balk bezit dus geen schilderingen. Mogelijk is dat ook het geval met balk 10-34; dat is van beneden af niet goed waarneembaar.

In de Snijderskapel zijn de gewelfgraten alternerend beschilderd met kepers in vier kleuren, (rood, wit, groen en zwart) en met een knoestige tak tegen een rood fond, waarover witte kepers of een witte banderol zijn geschilderd.

De graten in de Mariakapel zijn voorzien van een keperbeschildering in drie kleuren (rood, wit en groen). Het buitenste (hol)profiel is donker gekleurd en bezet met vergulde roosjes (zie afb. 63).

In de Mariakapel zijn de oost-west lopende trekbalken aan drie zijden beschilderd met groteske figuren en bladranken.

Alleen de schildering van trekbalk 34-35 - met een donkerblauw fond - is vermoedelijk enigszins opgehaald door Smoorenburg. Het juk boven muurzuil 35 is bij de restauratie vernieuwd en bezit dus geen beschilderingen. Er boven bevindt zich in de trekbalk een lasstuk, eveneens onbeschilderd.

Het korbeel boven kolom 34 draagt aan het oostelijk vlak een uitvoerige schildering van een staande vrouwenfiguur onder een baldakijn en op een voetstuk. Sleutelstuk en muurstijl dragen - voorzover zichtbaar - grotesken.

Aan de andere zijde van kolom 34 bevindt zich de beschilderde trekbalk 33-34, eveneens voorzien van grotesken en bladranken, deze keer tegen een rood fond. Het juk boven kolom 34 omvat figurale schil deringen. Ook aan deze zijde vertoont het korbeel een vrouwenfiguur met baldakijn en voetstuk, geplaatst tegen een rood fond. Er onder op de muurstijl is opnieuw een vrouwenfiguur, ook al zeer vaag, die een witte banderol in de handen draagt waarop nog resten van letters zijn te herkennen. Zij houdt het hoofd omhoog geheven, schijnbaar gericht op de figuur welke op het korbeel is weergegeven.

Boven het andere trekbalkjuk bevindt zich in de trekbalk een lasstuk. Van het ondergelegen juk is de muurstijl vernieuwd. Het sleutelstuk is nog oorspronkelijk. Het korbeel is overlangs gelast, zodat het oostelijk vlak nog schilderingen bezit welke echter sterk vervaagd zijn.

Een beschrijving van de latere technische bewerkingen vindt men op blz. 76.

Snijders- en Mariakapel bezitten een dertiental gewelfschotels die helaas door het gedempte licht in deze ruimten moeilijk zijn waar te nemen.

29 Te beginnen in het oosten bevindt zich in de Snijderskapel aan het einde van de nokgraat tegen de oostmuur een halve schotel met vijf vergulde stralen, waarop een gebaarde kop met drie aangezichten is geschilderd (afb. no. 66, 67). Het fond is blauw, terwijl de kop een nimbusachtige straling bezit, waarin een as is aangeduid door middel van een motief dat aan een Franse Lelie doet denken (zie blz. 30, punt 1904). De rand van de schotel is geprofileerd en het buitenste profiel is met vijf gouden halve cirkeltjes bezet. Het meer naar binnen gelegen profiel - een halfrond - is verguld.

De afbeelding kan twee verschillende betekenissen hebben: het kan een uitdrukking zijn van de Drievuldigheid (zie blz. 28, punt 61), maar ook van de Tijd, het Jaar of zelfs van de maand Januari (zie blz. 29 , punt 1302, 1307, 1317).

25 De volgende schotel in de Snijderskapel bezit zestien stralen en een dubbele randprofilering, waarin met gouden letters de tekst: STERCKT·ONS·GODT·HOVT·SYN·G·. De betekenis van de laatste G is onzeker. Er is wel eens geopperd, dat deze letter staat voor: GEBOD (afb. 68).

In het midden van de schotel is Christus voorgesteld, geschilderd in staande houding, een zegenend gebaar met de rechterhand makend, terwijl Hij als teken zijner macht een aardbol vasthoudt welke bekroond wordt door een Latijns kruis. Om het hoofd heeft Christus een stralennimbus met een as in franse-lelievorm.
Achter het lichaam bevindt zich een vervloeiende lichtschijn, een mandorla. In verhouding tot het hoofd is het lichaam wat gedrongen, waardoor de gedachte opkomt, dat de gestalte aanvankelijk zittend was afgebeeld, zoals gebruikelijk bij deze voorstelling van de Salvator Mundi of de Majestas Domini (zie blz. 28, punt 179).

23 Voortgaand naar het westen bevindt zich boven trekbalk 34-10 een kleine gewelfschotel met acht gevlamde stralen, waarin een roos is geschilderd op een blauw fond (zie blz. 28, punten 1141, 1142, 1143 en blz. 30, de punten 1903 en 1905). Van binnen naar buiten gaande volgt een verguld halfrond profiel en een blauw hol, waarop acht vergulde halve cirkeltjes zijn aangebracht (zie afb. 69).

19 Nog westelijker bevindt zich een schotel met acht rechte en acht gevlamde stralen, waar - binnen een brede rand tegen een blauw fond - een voorstelling van Maria Magdalena met de zalfbus is geschilderd (zie blz. 30, punt 2152). Op de brede rand zijn tien vergulde roosjes aangebracht en op het buitenste holprofiel zestien vergulde halve cirkeltjes (afb. 70, 71).

10 Boven trekbalk 33-8 bevindt zich tenslotte een schotel met blauw fond zonder voorstelling, en vergulde rand. Zij bezit acht gevlamde stralen.

In de Mariakapel bevindt zich een halfcirkelvormige schotel tegen de oostmuur, voorzien van vijf gevlamde stralen. De schotel heeft een rood randprofiel, waarbinnen een verguld halfrond profiel. Tegen een blauw fond is een manskop en profil afgebeeld, kijkend naar het noorden, het haar kransvormig opgebonden, of voorzien van een lauwerkrans.

De volgende schotel in westelijke richting bezit zestien stralen, acht stuks rechts en acht gevlamde rondom een brede rand welke een rood fond bezit, waarop een verguld rijgsnoer is weergegeven. In het middendeel is tegen een blauw fond een gemijterde bisschop als schouderstuk en profil afgebeeld. Hij houdt in de linkerhand een kromstaf en maakt met de rechter een zegenend gebaar. De mijter en het kleed zijn wit.

Het is niet duidelijk welke bisschop hier is voorgesteld. Het ligt voor de hand om weer aan St. Nicolaas te denken, die op meer gewelfschotels, verspreid door de Oude Kerk, is afgebeeld, hetzij plastisch in snijwerk, hetzij geschilderd.

De andere plaatsen zijn: in de Noorderzijbeuk midden voor de St. Joriskapel; in de viering; in de Buitenlandvaarderskapel boven trekbalk 21-43; in de Zuiderzijbeuk midden voor de Elisabeth Gaevenkapel.

Redelijkerwijs zou men de boven het Maria-altaar geplaatste schotel aan Maria hebben toegedacht; maar ook de St. Nicolaasschotels staan niet allemaal op hun in liturgisch opzicht juiste plaats.

Zuidelijk van de besproken schotel bevindt zich een kleiner exemplaar, gelegen boven trekbalk 34-35. Hierop is tegen een blauw fond een engel afgebeeld met rode vleugels, die de rechterhand in een zegenend gebaar opheft. Deze schotel heeft acht gevlamde stralen.

Noordelijk van de schotel met de voorstelling van een bisschop bevindt zich tegen de noordgevel een halve schotel met vijf gevlamde stralen, waarop tegen een blauw fond een vrouw en profil is afgebeeld. Zij draagt het haar opgestoken en een overkleed dat de schouders vrijlaat. De schotel heeft een rode rand, voorzien van vijf vergulde halve cirkeltjes.

Westelijk van de 'bisschopsschotel' bevindt zich boven trekbalk 34-54 een schotel waarop tegen een blauwgroen fond een man met lauwerkrans en profil is afgebeeld. De schotel heeft een rode rand met acht gevlamde stralen.

Nog westelijker in het midden van de travee bevindt zich een schotel met zestien stralen, acht rechte en acht gevlamde exemplaren. Ook deze midden-schotel bezit een brede rand, waarop hier vergulde cirkels zijn aangebracht tegen een groen fond. Het buitenste holprofiel van de schotel is rood. Het middendeel van de schotel is blauw, waartegen een leverkleurige roos met gouden hart weinig afsteekt. De leverkleur is vermoedelijk het gevolg van de verkleuring van het oorspronkelijke pigment.

Noordelijk van de schotel met de roos bevindt zich tegen de noordgevel van de Mariakapel een halve schotel met vijf vergulde gevlamde stralen en een rode rand. Tegen een blauw fond is de aanzet van de hals en de kop van een baardeloze jongeman weergegeven. Hij heeft dik krullend haar.

Boven trekbalk 33-34 bevindt zich tenslotte een schotel met acht gevlamde stralen. De schotel heeft een blauwe rand. Tegen een blauw fond is een manskop met ringbaard geschilderd, terwijl ook een stuk van een bruinrode mantel zichtbaar is.

De vier 'portret'-schotels in deze serie moeten vermoedelijk worden gezien als afbeeldingen met uitsluitend decoratieve betekenis, zoals die ook aan de versiering der steunberen voorkomen (zie afb. no. 5).

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING MARIA- EN SNIJDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

2 ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSCHEMA

Overgenomen uit:

Karel van Mander - Het leven der schilders - (bewerking door Jacobus de Jongh) - 1604
Eerste deel, blz. 238.
Openbare leeszaal AL 35-D-8

Beschrijving leven en werken van 'Pieter Aartsen anders Lange Pier'

Het binnen-paneel van dat Outerstuk verbeeldde het sterfbed van Maria, waartoe het binnenste der deuren mede betrekkelijk was; die van buiten met de drie Koningen bemaald waren. Dat heerlijk, ongemeen kunstig en zeer gloejend geschilderd Tafereel had, volgends de getuigenis van Vasari, twee duizend kroonen gekost.

Overgenomen uit:

M. Fokkens - Beschryvinge der wyd-vermaarde koop-stadt Amstelredam - 1662

blz. 188-190

Van buyten aan 't Coor na de Oost-zijde is de heerlijkke Graf-stee van den dapperen Zeehelt Jacob van Heemskerk, daar zijn Harnas- Helm en Swaart/ aan de Pylaar is opgehangen; aan de ander Pylaar daar tegen over staan in een Marmere Tafereel zijn daden in Latijn met Goude Letteren/ boven met een Goude Scheeps-kroon verciert: dus luydt zijn lof in onze Hollantsche Taal/ dat de Vaders van ons Vaderlandt hebben doen stellen ter eeren van dezen onoverwinlijkken Heldt.

Ter Eere en Eeuwighe gedachtenisse

Aan

JACOB van HEEMSKERK
van AMSTERDAM

Den vroomen Zee-heldt en voorstander van het Vaderlandt, die na verscheyde Schipvaarden in bekende en onbekende Landen in Nova Sembla, onder de Noorder Pool, tweemaal in Oost-Indien na den Zuyder Pool, en zoo veel maal van daar weder gekeert viktorieus, met gouden buyt in 't Jaar 1604, ten lesten Overste gemaakt van de Zeetocht tegen de Spanjaarden, die overvallende met een stout bestaan, heeft verslagen en verdorven hun geweldige Vloot, in de Straat, onder het Slot en Stadt Gibraltar, den 24 May, in 't Jaar 1608. hy is daar glorieuselijk gesturven, vroomelijk strijdende voor het Vaderlandt, de ziel juyght in den Hemel, het lichaam licht in deze plaatze. Weest gegroet Leser, bemint den lof en deughden van dezen Heldt, om zijnent wil is dit hier gestelt van de Hoogh-Mogende Heeren Staten der vereenighde Nederlanden, hy heeft geleeft XL Jaren, II Maanden, XII dagen.

Hier onder aan op dit Marmere Tafereel is de Scheeps-strijt kunstigh uyt-gesneden/ de zee en Schepen met de natuerlijke verven afgebeeldt/ daar onder de Vaarsen van den vermaarden Poët P. C. Hooft, Ridder, enz.

Heemskerk die dwers door 't ijs en tijser dorste streven
Liet d'eer aen 't land, hier 't lijf, voor Gibraltar het leven.

blz. 191

In deze Kerk ziet men ook ten Noorden noch eenige heel oude geschilderde Glazen/ met haar schoone doorschijnende verven/ waar in de groetenis van de Engel/ aan de H. Maaght Maria, de blijde Boodtschap der Engelen aan de Harders op 't Veldt/ en de komst van de zelve tot Bethlehem; ook in een ander Glas het sterfbed van Maria, daar zy sterft/ en dit is heerlijk en overkunstigh geschildert van Lange Pier, die ook in deze Kerk begraven leydt. Achter 't Coor ziet men noch de Glazen daar de oude Keyzers/ Hartogen/Graven en Gravinnen in geschildert zijn/ die al over de hondert Jaren oudt zijn.

Overgenomen uit:

Dr. O. D. (apper) - Historische beschryving der Stadt Amsterdam - 1663
Vierde boek - Van de gemeene Stadts gebouwen
Tweede hoofdstuk - Van de gewestelijke Gebouwen of Kerken.
Oude Kerck, blz. 377/381
Openbare Leeszaal archief 41 D 62
blz. 378

Behalve dit schilderwerk in de nieuwe glazen, vertoonen zich achter het Koor ten Noorden verscheide oude geschilderde glazen, zeer kunstig door Lange Pier geschildert, die hier zijn graf-stede heeft, en van wien hier eertijdts verscheide kunstige stukken, op 't paneel gedaen, te zien waren; maer deze wierden, met het beeldt-stormen, ten tijde van de Nederlandtsche beroerten, vernielt.
In 't eene glas doet een Engel de groetenis aen de maeght Maria, in 't ander verkundigen d'Engelen de geboorte onzes Zalighmakers aen de herders op het veldt, die zich daer op terstont na Bethlehem begeven, en hem in de kribbe vinden leggen. In het ander glas ziet men Maria op haer sterf-bedt leggen, met een was-kaers in de handt, die noch zoo ongemeen sterk glinstert, als of 'er in 'er daet een was-kaers stondt en brande.

Overgenomen uit:

Filips von Zesen - Beschreibung der Stadt Amsterdam - 1664.
Die Alte Pfar-Kirche, blz. 338/345
Openbare Leeszaal

blz. 338/339

Gleichwohl hat man noch / in etlichen mit brandfarben gemahlten fenstern / die alten bilder und gemelde / hinten üm den Kohr herüm gelassen; da man im ersten den Gruss des Engels Gabriels / zusamt dem grusse der alten Elisabet / den sie beide der Mutter Gottes getahn; im andern die fröhliche Bothschaft von der Heil-gebuhrt /welche den Bethlehemischen Hürten durch die heerschaaren des himmels verkündiget worden; und dan im dritten das Sterbe-bette derselben heiligen Jungfrau-Mutter / alles auf glass / im 1555 jahre entworfen siehet; und zwar durch den berühmten Kunstmahler selbiger zeit / welcher gemeiniglich der Lange Pier genennet ward / und in dieser Kirche begraben lieget. Neben dem dritten dieser alten fenster / darinnen sich das Sterbe-bette der heiligen Gottes-gebährerin befindet / siehet man noch ein anderes; auf welches man die bildnüsse aller Ahnen und Vorväter dieser seelig-gepriesenen Jungfrau / vom Könige David ab / bis auf ihren vater / bei welchem sie / mit einer güldenen krone auf dem heupte / selbsten stehet / in einer langen reihe hinauf entworfen.

Overgenomen uit:

C. Commelin - Beschryvinge van Amsterdam - 1693
IV boek, De Geestelijke Gebouwen, Tweede Hooft-stuk,
Beschryving van d'Eerste Parochie, of Oude Kerk; blz. 425/426.
Universiteitsbibliotheek 1316 A 20/21

Eer dat men aan 't Vrouwe-Choor komt ontmoet men de Voetboog-Schutters-Choor, 't welk nu met het voorschreven Vrouwe-Choor gemeen leyt, hoewel te vooren met een houte afschutsel van tralien van den anderen was afgeschooten, ... (volgt een beschrijving van het St. Joriskoor. - AvR.)

Hier op volgt het Vrouwe Choor, daer inne men siet de oude geschilderde Glaasen, welke de beste en konstigste zijn die men ergens weet aan te wijzen. Behalven dit geheele werk dat seer treffelijk is, insonderheyt dat voor uytstekent word gehouden, is het beeld van Maria, sonder dat de voornaemste Schilders in dese Eeuw, dat met admiratie konnen bespeculeren, en oordeelen dat het de beste Italiaanse meesters van outs niet en souden hebben weten te verbeteren.

In 't eerste glas, (dat gelijk ook het volgende in twee deelen gescheyden is,) ziet men aan d'eene zyde, afgebeeldt, hoe de Engel Gabriel de H. Maget Maria komt begroeten, en de goddelyke ontfankenis bekent maken. Aan d'ander zyde, hoe dat Sint Elizabet, de moeder van Ioannes den Dooper, door de Heylige Maria wort bezocht, en aangesproken; 't gebouw in dit glas is heerlyk, en de konst der perspective of doorzichtinge, heel wel waargenomen: Onder aan ziet men afgebeeldt de twee Apostelen, Sint Paulus met het zwaart, ter rechter, en Sint Petrus met de sleutel, ter linker syde, yeder heeft een boek by hem leggen, daer zy op wyzen, ter zyden staat een Bisschop; voor d'afbeelding der Heylige Apostelen leggen geknielt, aan d'een zyde, een aanzienlyk man, in een graauw munnikskleedt, aan d'ander zyde, eenige vrouw-lieden, mede in zoodanige kleederen, doch het hooft gehult zynde, na het doenmaels gebruyk met een huyve van dun of kamerrijks-doek, daer aan twee lange staarten of tuyten, tot op de middel toe, waren hangende, deze waren als geployt en met eenige honderden kleyne speldekens besteken. (Verscheyde oude vrouwen met soodanig hulzel opgetoyt, gedenken noch veel oude Burgers gezien te hebben.) Achter deze vrouwen staat nog een vrouw, met een kroon als een Koningin verciert. Dit Kerkglas, is, gelyk ook wel te vermoeden is, van deze knielende luyden, aan de Kerk vereert, namentlijk door eenen Jan Claasz, van Hoppen, die Burgermeester, Scheepen en Raat deser Stede is geweest, die beticht zijnde van de nieuwe Religie toegedaan te wesen, en vervolgens van de Ketterye beschuldigt, wiert door sijn biecht-Vader, tot een straf van bekeering tot een boeten opgeleyt na Romen te gaan, en hem daar te suyveren, daar hem (apparent op aan schryven van de Geestelijke van hier, als wetende dat het een Man van vermogen was) aldaar is opgeleyt, tot een boeten dit Glas aan de Kerk te geven, dat te kennen schynt te geven het geene op een Cedulle boven zijn hooft van des Bisschops Staf afwayende, geschreven staat,
NEMO LAEDITUR NISI A SE IPSO.

Boven dien wiert hy gecondemneert om een geheel jaar lang niet als water te moeten drinken; doch als hy herwaarts aen, van Romen op reys was, viel het water drinken hem te schraal, keerde weder na Romen, en versocht van den Paus, vermits het water hier te lande, ongekookt sonder Hop, ongesont was, wat Hop in het water dat hy drinken moest, te mogen kooken, het welk (in Italien niet bekent wesende Bier te zijn,) hem toegestaan was geworden, waar door hy met die abelheyt zijn penitentie heeft weten te verminderen.

Dit Glas van de Groetenisse Maria is gemaekt door Digman. Het wapen van Hoppe siet men in dit Glas: ook leyt hy Hoppen hier voor dit Glas, in 't Lieve Vrouwe-Choor, uitwysende seekere sark daar op het voorschreven wapen mede te sien is, begraven.

In 't bovenste deel van 't volgende glas ziet men den Hemel geopent, en de Schaar der Engelen, de blyde boodtschap van Christus Geboorte verkondigen; beneden is een groots vervallen gebouw, daar in afgebeeldt, hoe de heylige Joseph en Maria met 't Kindeken Jezus alhier, als in een stal, herbergen, alwaar de Herders komen toegeloopen, en de Wyze uyt het Oosten, offeren en aanbidden. In 't verschiet, staat een Tempel, daarin Christi Besnydenis afgebeelt wordt: Aan d'een zyde, in 't onderste, ziet men 't Amsterdams Wapen met twee Leeuwen, die 't zelve vast houden, met de Keyzerlyke Kroon daarboven; daar nevens staat een Krygsknecht, op de oude Roomze wyze gekleet die d'Amsterdamze vlagge voert, aan d'ander zyde is een Bisschop die van eenige knielende perzoonen yets aengeboden wordt.

Ten eynde van dit Lieve Vrouwe-Choor is het derde glas, dat wat kleynder is, hier in ziet men de stervende Maria, met een Wasse-Kaars in de handen; rondtom de koets zyn veelderley slag van Menschen, die verscheyde droevige beweegingen uytbeelden, maar boven is de Rey der Engelen, die de ziel verwachten, om die ten Hemel op te voeren. Dit is een heerlyk werk, en de kleuren zoo uytnemende, dat al de hedendaagse Konstenaars, daar voor zwigten; want zulke heldere, schoon deurschijnende glazen nu niet meer gemaakt worden.

Dit Glas van Maria Overlyden schynt uyt pure devotie gegeven te zijn, overmits daar in staat: In Laudem Dei parae Virginis Mariae Brundtorum Pieter Mils poni me fecit, hebbende de Bruntsen haar tot haer particuliere Patrones verkooren. Dese Brunten sijn seer vermogende luyden geweest, gelyk sulx in verscheyde Godvrugtige

stichtingen, soo tot Uytrecht als hier, en nog in eenige Gods huysen en Kerken bevonden wort, daer van men in dese Kerk in haer oude Registers dit siet, dat de kinderen van den eerbare Cornelis Brundt Gysbertsz. met namen de Eerwaerdige ende Hoogh geleerde Meester Gysbert Licentiaet in de Regten, Deeken van Capelle, Canoniek tot Utrecht, St Maria ende Lysbet, ende Catharyn zyn Susters, deze Kerk om Gods wille gegeven hebben een schoone silvere Ark, gedreven werck Antycqs gemaekt, wegende 16 Marck $5\frac{1}{2}$ Loot silver.

Overgenomen uit:

J. Walvis - Beschryving der Stad Gouda - 1713, blz. 58
U.B. 2326 G 7

Evert Jakob Philipsz van der Goude wierd voor den eigen dagloon van negen stuyvers oppermetselaar gemaakt. Sijne knechts zouden zes stuyvers daags vry trekken zonder hem iets 'er van uit te keeren.

Meester Henrik vanden Berg verkoor men tot oppersteenhouwer, hy zoude daags zeven stuyvers voor zijn hoofd winnen. Doch na het verloop van een half jaar van d'Amsterdammers gehaald, quam Claes Aelbertsz van der Goude in sijne plaatse; deze bedong voor elken voet houwens der pedestalen drie grooten.

Overgenomen uit:

J. Wagenaar - Beschryving van Amsterdam - 1765.
Derde deel. Gebouwen der stad Amsterdam
Tweede boek. Kerken en Kerkbestuur der Gereformeerden

blz. 95/96
Lieve-Vrouwen-Choor.
Wagenaar geeft met bijna dezelfde woorden een beschrijving van de glazen als Commelin, maar minder uitvoerig. Hij rekent het eerste glas tot het 'Voetboogschutters-Choor' (boodschap des Engels aan Maria; het bezoek van Elizabeth aan de H. Maagd).

Op de plattegrond welke in het boek is opgenomen (Uit de Papieren van P. Vlaming; Grondtekening der OUDE KERKE, en der Oude CHOOREN, en KAPELLEN, in de zelve) wordt de St. Joriskapel genoemd: 'S. Jeroens-Kapel of Choor', en de Mariakapel in twee delen onderscheiden: 'Voetboogschutters-Choor' in het westelijke, en 'Lieve-Vrouwe-Choor' in het oostelijke deel.

blz. 101/103

Ten noorden van 't zelfde Choor, (het Snijderskoor, AvR.) ziet men de Grafstede van den Admiraal Jacob van Heemskerk, kennelyk aan een Tafereel van zwart marmer, welk, boven dezelve, aan een Pilaar gehegt is, en waarop, in 't Latyn, gelezen wordt:

In de Lyst, onder het wapen van 't Huis van Heemskerk, welk tusschen twee globen staat, en met eene Stevenkroon gedekt is:
....(volgt de latijnse tekst met Hollandse vertaling, zie afb. no. 28 voor de tekst en blz. 11 voor de vertaling)

Onder dit opschrift, was de zeeslag voor Gibraltar, in't klein afgebeeld, doch 't beeldwerk is nu meest vergaan. Boven 't zelve, leest men deeze twee regels van den Ridder Pieter Corneliszoon Hooft:
....(zie afb. no. 28)

De helm en 't harnas van den Zeeheld zijn aan een anderen naastvolgenden Pilaar opgehangen (Dit zou dus kolom 11 moeten zijn, waardoor het graf door wapenrusting en gedenkteken geflankeerd zou worden, AvR.)
....(volgt een beschrijving van de begrafenis van Van Heemskerk, zie blz. 56)

't Lyk werdt, den agtsten Juny des jaars 1607, ter aarde besteld. Doch daar verliep nog eenige tyd, eer het Grafteken gereed zyn kon.

Schuin boven het zelve, plagt, aan een der Schoorbalken, eene schildery te hangen, waar op, aan de eene zyde, het Keizerlyke wapen, zynde een dubbele Arend, afgebeeld was. Op de andere zyde, las men:

Anno 1559, hoc in loco, celebratae funt exequiae Caroli quinti Imperatoris ad Hollandiae Comitis, vicesimo primo et secundo die Aprilis.

dat is:

"In 't jaar 1559, is ter deezer plaatse gehouden de uitvaart van Karel den V. Keizer, en Graave van Holland, den een en twee en twintigsten April"

Overgenomen uit:

J. ter Gouw - Geschiedenis van Amsterdam - 1886
Derde deel, blz. 147.
Openbare Leeszaal AL 8 E 16

Het zilver en de ornamenten der gilden wil ik niet stuk voor stuk optellen; ik noem die van 't aanzienlijkste, het Lieve-Vrouwegild.

In 't nieuwe koor van dit gild prijkten twee zilveren Maria-beelden, het groote $8\frac{1}{2}$ pond, het kleine ruim 2 pond zwaar, en een verguld-zilveren kruis van $4\frac{1}{2}$ pond. Voorts: een vergulde kelk, een broodbus, twee pullen, een paesbord, een wierook vat en een wierookschip; prachtige kasuifels, zoo van goud op rood of karmozijn damast gewerkt, als van wit damast en zwart fluweel; een van wit satijn met rood fluweelen boord, waarop de H. Drievuldigheid geborduurd was, en andere van rood laken; dienrokken van wit satijn en zwart camelot; een pel of lijkkleed van goudlaken met zwart fluweel geboord; koperwerk, tot het koor dienende; een ijzeren tabernakel, die verguld was, en eindelijk het lijnwaad, bij het altaar behoorende. (5)

(5) Reg. 1570, fo 34 vo. "Wanneer het een hooge feestdagh plach te zijn, soo trock men goudlakens Cappen aen ende den anderen daeghs roode fluwele Cappen, onder met zijde frangie ende silveren clinckende schellekens behanghen. Wast een feeste van blijtschap, daertoe had men witte damaste Cappen; quam daer een feeste van droevenisse, daertoe was men gestoffeert van swarte fluwele Cappen".
Walich Sieuwertsz. Voorrede, bl. 33.

Derde deel, blz. 275

In 't jaar 1501 stelde Andries Boelenzoon (die aan de Oude Zijde woonde (1), en denkelijk niemand anders was als de burgemeester Andries Boelen Dirkszoon) in handen van den deken van 'Onser Lieve Vrouwe Gilde' zestien gouden guldens tot het volmaken van 'Onser Vrouwe beelde van silveren'; en bedong daarvoor ten eeuwigen dage een mis op 't Vrouwenaltaar. Werd dit niet onderhouden, dan zou het geld vervallen aan de Oudezijds-huiszittenarmen. (2)

(1) Groot-memoriaal No. 1, fo. 221

(2) Medegedeeld door C. Commelin, Amst. blz. 201, uit het archief van het Oudezijds-Huiszittenhuis.

Overgenomen uit:

J. ter Gouw - Geschiedenis van Amsterdam - 1886
Vijfde deel
Openbare Leeszaal AL 8 E 16

blz. 142

In de laatste jaren van keizer Karels regeering (1553-1555) werden twee nieuwe zijkoren aan de Oude Kerk gemaakt, en wel op de noordzijde tusschen het kruispand en het hooge koor: 't eene door de Voetboogschutterij, 't andere door het gild 'van den rijckdom' aan de Oude Zijde, het Lieve Vrouwengild (5); en beide koren werden met prachtige glasschilderingen vercierd, die nog heden ten dage bewondering wekken. (Ter Gouw volgt hier Wagenaar in het overnemen van de verdeling van de Mariakapel zoals we die nu kennen in een westelijk en een oostelijk deel, elk met een eigen naam. AvR.)

(5) Zie Derde Deel blz. 485 (deze blz. bestaat niet in het derde deel, dat loopt tot blz. 463, AvR.)

blz. 148 ev.

De geschilderde glazen der Oude Kerk zijn nog beroemd, een drietal namelijk, dat van 1555 dagteekent, en in de twee destijds nieuwe kapellen geplaatst is, die thans vereenigd den noordoostelijken hoek der kerk vormen.

Onder de drie meesterstukken munt één nog boven de andere uit; het is het middelste; een geschenk van de stad Amsterdam. Op den 7n April 1554 besloot de Vroedschap, dat op stadskosten een glas zou worden gegeven in 't Vrouwenkoor, en stelde eene som van 150 guldens beschikbaar, waarvoor de kerkmeesters een glas zouden doen maken, zoo als het tot stads-eere behoren zou. De kerkmeesters voldeden aan dien last, maar het glas kwam duurder te staan; het moest 226 guldens kosten; de Vroedschap toonde zich vrijgevig, en den 26n November 1557 betaalden de thesaurieren die som uit aan den kerkmeester Simon Maarten Dirkszoonszoon van de Ruwiel. (1)

Wat in de middeleeuwen een voorwerp was van innige vereering, de stal van Bethlehem, nooit zonder os en ezel (2), - is hier door eene meesterhand uitgewerkt tot een schitterend tafereel, waarboven 'des hemels reyen' de geboorte des Heilands verkondigen, terwijl in 't verschiet zich een tempel vertoont, waar de Besnijdenis plaats vindt. Maar op een kerkglas liet de schenker zich zelven in het onderste vak knielende en biddende voorstellen, - hoe daar de Stad nu voor te stellen? - Dit heeft de meester geestig gedaan: ik heb daar reeds vroeger op gewezen (3). De beide patronen der Oude Kerk, de twee patronessen der Nieuwe Kerk en het Stadswapen met de banier vertegenwoordigen Amsterdam geestelijk en wereldlijk. Onder het wapen staat het jaartal 1555, - hetgeen bewijst dat de teekening in dat jaar gedaan is, hoewel de gebakken glazen eerst in 1557 gereed waren.

Naast dit glas staat een ander van gelijke grootte, waarvan de burgemeester Jan Klaaszoon van Hoppen als schenker genoemd wordt, die echter in 1555 nog geen burgemeester, maar wel lid der Vroedschap en tevens stad-fabriekmeester was. Hij moet een rijk en vroom man geweest zijn (4), want hij heeft veel gegeven aan kerken en kloosters. Het glas vertoont, in twee naast elkander geplaatste tafereelen, het bezoek van den engel bij Maria en dat van Maria bij Elizabeth; terwijl wij in het onderste vak, in de bekende gestalte, den schenker met zijne vrouw en twee dochters zien. Boven het hoofd van den eerste zweeft een banderol met de spreuk die waarschijnlijk de zijne was: Nemo laeditur nisi a se ipso, dat is: Nooit treft er iemand leed, 't en ware om eigen schuld.

Het derde glas is een weinig kleiner dan de twee vorige. Het stelt het sterfbed van Maria voor, en beneden ziet men de familie Brundt, knielende en biddende; terwijl een latijnsch opschrift ons leert, dat dit glas, ter eere van God en de maagd Maria, hier gesteld is door Pieter Mils van wege de Brundten, - waarmeê vermoedelijk de kinderen van Mr. Kornelis Brundt bedoeld worden.

Deze beroemde kerkglazen zijn 'geteykent door den vermaarden Amsterdamschen schilder Lange Pier en tot Antwerpen gebakken' (5); onder zijn toezicht zeker, want Lange Pier woonde destijds te Antwerpen. Toen zij twee eeuwen oud waren, hadden zij herstelling nodig, en dit is geschied door De Angelis (vader en twee zonen) te Brussel, volgens eenen overeenkomst van den 19n October 1759, waarbij de Brusselaars, als loon der kunst, schepen vol Amsterdamsche turfasch bedongen (6).

(1) Res. Vroedschap, 7 April 1554, 24 Nov. 1557. - Thes. Rek. 1557, fo. 69 vo.

(2) Zoo ook Vondel nog in de Rei van Edelingen: "Een stal van eselen en ossen"

(3) Zie Tweede Deel, bl. 309. - Kon Wagenaar daar niets anders zien als "'t wapen van Amsterdam tusschen een Romeinsch krijgsknecht en een Bisschop"? II D. bl. 95. Wagenaar heeft zich de moeite niet gegeven, zelf te zien, maar eenvoudig Casparus Commelin, bl. 426, nageschreven, als hij meer deed.

(4) De vertelling van 's mans ketterij en Roomsche reis, bij Casparus Commelin te lezen, blz. 426, geloove wie wil; maar men merke op, dat de vader van Casparus dit spreukje nog niet kende. Deze hoorde eenen regent van 't Oudmanhuis wat anders vertellen, dat even dwaas was (Doms. IV B, bl. 52). "Die lust heeft aan beuzelpraat en oudewijveloopjes, gaa naar Junius", schreef de puntige Ludolf Smids (Schatkamer, bl. 139), maar de zeventiende-eeuwers deden ook in dat vak.

(5) Isaac Commelin, in Doms. IV B, bl. 51. - Wagenaar schreef, dat de drie glazen "door eenen Digman geschilderd" waren (II D. bl. 96), en haalde daarbij 't Memoriaal van Kerkmeesteren aan. Casparus Commelin noemde die naam ook, bl. 426; maar wat het Memoriaal te lezen gaf, is niet meer na te zien. Wie was Digman? - 't Schijnt, dan niemand meer van hem weet dan de weinige woorden, die Wagenaar schreef. Men kan bij Kramm een artikel over hem lezen, dat ons niet veel wijzer maakt.

(6) Stads-archief, lade K3, No. 13

Overgenomen uit:

G. van Arkel en A. W. Weissman - Noord-Hollandsche Oudheden - 1900.
Vijfde stuk, blz. 27/29.
Openbare Leeszaal 15 C 15/18

Aan de oostzijde van den noorder kruisbeuk ligt de Lieve-Vrouwe-Kapel, uit twee traveeën bestaande; deze kapel, 1553-1555 gebouwd, is in Renaissancestijl gedetailleerd, ofschoon de hoofdvormen nog gotisch zijn. Het kapiteel van den pilaster aan de noordzijde is met twee kinderfiguurtjes, maskers en acanthusbladen versierd.

Overgenomen uit:

Dr. A. Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939.

blz. 12

Wagenaar vermeldt tenslotte (Dl. II), dat ook een gedeelte van de Oude Kerk zonder heien zou zijn tot stand gekomen. Hij noemt als zoodanig de Mariakapel en het deel van het Hooge Koor. Het overige deel van de kerk zou onderheid zijn. Dit lijkt ons echter eenigszins vreemd: het Koor èn de Mariakapel behooren tot de jongste gedeelten van de Oude Kerk: de laatstgenoemde dateert zelfs uit 1552. Moet men daarentegen niet veronderstellen, dat juist de oudste deelen van het gebouw met de minste kosten en moeiten - dus zonder heien - tot stand zijn gekomen? Het lijkt ons onwaarschijnlijk, dat men bij de stichting van de Oude Kerk juist naast den zandgrond zou hebben gebouwd en dus noodeloos heiwerk zou hebben verricht. Indien de oude verhalen inderdaad waarheid bevatten, dan moet de zandgrond onder de oude deelen van het gebouw te vinden zijn, onder den toren en het schip. In het jaar 1513 droegen de Overlieden van de Hamburger Broederschap geld bij tot het 'heygen an de suytsyde van de kercke'. Welk gedeelte van het bouwwerk in dat jaar werd uitgebreid is ons niet bekend. Waarschijnlijk is echter, dat toen de groote Sacristie is gebouwd. In dit document is althans een duidelijke aanwijzing voor de structuur van den bodem. Recente rioleeringswerken op het breede gedeelte van het plein rondom de Oude Kerk hebben trouwens uitgewezen, dat daar geen zandgrond tot op groote diepte te vinden is.

blz. 43-44

Sterk wordt de ruimte hier benadeeld door het feit, dat de trans (kooromgang, AvR.) slechts half zoo breed is als de zijbeuken; nog sterker door de dispositie van de Mariakapel, die in het klein een beeld geeft van de verwarring der ideeën, welke deze kerk in haar geheel beheerscht.

Deze kapel, tegen den Noorderzijbeuk van het koor aangebouwd, heeft haar voornaamsten wand in het Oosten, naar de eischen der liturgie. Men zou dus verwachten, dat zij ook in architectonischen zin haar belangrijkste accent in het Oosten zou bezitten. Maar dit is niet het geval. De kapel opent met twee machtige bogen op den Noorderzijbeuk. Aan de Zuidzijde is die beuk met een colonnade van 4 traveeën van het koor gescheiden.

Ook hier is dus de Oost-Westelijke as en het rhythme der zuilen verbrokkeld door de accentueering van de Noord-Zuidelijke richting, evenals dit het geval was bij de kapellen in het Westelijke deel van de kerk.

blz. 62-65

De kapiteelen dragen, zooals wij reeds eerder aanstipten, hetzelfde karakter. Er zijn echter verschillen.

In het algemeen zijn er twee rijen slingerplanten boven elkaar in verwerkt. Twee rijen van dicht dooreengeweven schelpen vindt men echter in het kapiteel van de muurzuil tusschen de eerste en de tweede kapel vanaf het Westen aan den Noordkant.

Hetzelfde karakter als de bovengenoemde hebben de kapiteelen van de twee Westelijke kruispijlers: hier zijn door de slingerplanten heen allerlei dierlijke vormen gegroeid. Er zijn draken en slangen in te herkennen. De Zuidelijkste van deze twee pijlers is zelfs met een rund versierd dat waarschijnlijk St. Lucas symboliseert. Het komt dikwijls voor, dat de kruising van een kerk met een voorstelling van de evangelisten is versierd: het hoogste deel van de kerk wordt aldus door de voornaamste volgelingen van Christus gedragen. Andere evangelistenteekens hebben wij echter bij de kruispijlers niet kunnen ontdekken.

Het basement van deze pijlers gaat schuil onder een eikenhouten bekleeding en is dus niet zichtbaar. De schachten vertoonen hier denzelfden plattegrond als bij de hierboven behandelde muurpijlers: een bundel van acht dunne zuiltjes (zgn. diensten), waarbij de middelpunten van de grondvlakken een zuiver vierkant vormen.

De Oostelijke kruispijlers verschillen hiervan geheel. Zij zijn in grootte en vorm volkomen gelijk aan den bundelpijler tusschen de Mariakapel en het Noordertransept.

Deze drie pijlers, die wij hier tezamen behandelen, bezitten een plattegrond, die met behulp van een rechthoek is geconstrueerd en niet met behulp van een cirkel, zooals de twee Westelijke kruispijlers. Zij zijn echter niet alleen uit dunne, ronde zuiltjes samengesteld; hun kern wordt gevormd door een pilaster, die in den plattegrond de lange zijde van den rechthoek beslaat.

Aan elke korte zijde bevinden zich drie z. g. 'diensten'.

Deze diensten gaan in den plattegrond niet in elkander over, zooals bij de Westelijke kruispijlers, maar zijn los tegen elkaar geplaatst.

Het voetstuk van deze drie pijlers vertoont groote verwantschap met dat van de muurzuilen tusschen de zijkapellen, ook al is de plattegrond verschillend. Het heeft eveneens een vorm, die aan een kristal doet denken. De voetstukken van deze zuilen zijn echter eenvoudiger en strakker; ze hebben regelmatiger, 'klassieker' proporties. Door deze adjectieven worden de kapiteelen van deze drie pijlers nog beter gekarakteriseerd. Hun vorm is een veredeling van de vormen der andere pijlerkapiteelen in de Oude Kerk. Immers, bij de Oostelijke kruisingspijlers en de muurzuilen tusschen de zijkapellen repeteeren de kapiteelen de beweging van de schachten: de golflijn in den plattegrond van de schacht wordt in het kapiteel herhaald.

Ook bij deze pijlers is dit het geval. Maar hoeveel minder hevig is hier de bewogenheid der zuilschachten en hoeveel strakker is de vorm der kapiteelen! Er is een weloverwogen afwisseling tusschen recht en rond. Horizontaal is het kapiteel van deze pijlers sterk geleed: de dekplaat bestaat uit geprofileerde lijsten en is bovendien aan den onderkant met een tandlijst versierd. Onder deze dekplaat bevindt zich een glad veld dat van geen enkel ornament voorzien is. Het kapiteel is van de schacht gescheiden door een dubbelen ring, evenals dit bij de andere pijlers en zuilen het geval is.

De Oostelijke bundelpijler van de Mariakapel vertoont deze eigenschappen nog sterker. Hij heeft met de drie hierboven behandelde pijlers groote overeenkomst. Ook hier heeft het basement een kristalachtigen vorm. Ook hier bestaat de schacht uit los tegen elkaar geplaatste dunne zuiltjes. Maar deze pijler bezit een plattegrond die met behulp van een cirkel is geconstrueerd. De omvang is kleiner; hierdoor heeft de pijler veel slankere proporties. Ook het kapiteel is veel verfijnder van vorm. De strakke eenvoud van de Oostelijke kruispijlers gaat hier over in grooter versierdheid en sierlijkheid. Veel meer profielen versieren de dekplaat. Als ornament onder de dekplaat heeft het, behalve een tandlijst ook een parelrand. Tusschen de dekplaat en den ring die de scheiding vormt tusschen schacht en kapiteel, is minder ruimte overgelaten dan bij de hierboven behandelde bundelpijlers. In tegenstelling met de bovengenoemde is deze ruimte ook niet vlak, maar versierd met sterk vooruitspringende en eveneens geprofileerde consoles.

Alles, wat een 'veranderlustig oog' (de term is van Salomon de Bray) kan eischen, is bij dezen pijler toegepast. Deze term van een der laatste vertegenwoordigers van de Nederlandsche Renaissance gebruiken wij juist met opzet. Want zooals De Bray het einde van deze periode beteekent, vormt deze pijler er in den letterlijken zin de beginpaal van. Deze pijler en de drie hiervoor behandelde bezitten alle eigenschappen van een voortbrengsel der vroege Noord-Nederlandsche Renaissance. Er is ook een dateering voor te vinden. De Mariakapel was reeds in het jaar 1552 in aanbouw. De kolommen in die kapel dateeren dus ook uit dien tijd, evenals de twee Oostelijke kruispijlers. Zij behooren tot het weinige dat van de Renaissancebouwkunst in de Noordelijke Nederlanden van omstreeks 1550 tot ons is gekomen; en, wat Amsterdam betreft, zijn zij het eenige uit dien tijd, wat wij nog bezitten. Gemaakt door en voor Katholieken vormen zij een voorspelling van wat het Protestantisme hier in de 17e eeuw zou bouwen. Bij de schaarsche voortbrengselen van Renaissancekunst in deze streken en uit dien tijd, die nog over zijn, hebben zij voor de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst een bijzondere aantrekkelijkheid.

Deze pijlers van de Mariakapel bezitten niets van het primitieve compromis tusschen Gotisch en Klassiek ornament, dat de kunst in de Nederlanden uit dien tijd gewoonlijk karakteriseert. Weliswaar is hier een aanpassing bij den vorm van oudere zuilen in de Oude Kerk vast te stellen, maar die aanpassing maakt den indruk, weloverwogen te zijn.

Ook de pilasters van deze kapel bezitten een klassiek karakter: zij zijn projecties van de vrijstaande kolom op den muur. De pilaster aan den Oostwand, tusschen de beide ramen, is volkomen gelijk aan de pilasters, die een onderdeel vormen van de bundelpijlers, welke de kruising in het Oosten dragen. De pilaster tusschen de ramen aan de Noordzijde van de kapel is een projectie van den met consoles versierden pijler. Ook hier valt op te merken, hoe elastisch en vrij de vorm van dezen pilaster is.

Maar hier is het kapiteel geheel anders. Dit kapiteel is namelijk met figuraal beeldhouwwerk versierd, met een voorstelling van het Kind Jezus, dat den jeugdigen Johannes omarmt. Op pag. 98 zullen wij deze voorstelling tegelijk met het overige beeldhouwwerk bespreken.

In de Noordoostelijke en Noordwestelijke hoeken van de Mariakapel bevinden zich eveneens pilasters, die zich echter van de andere onderscheiden: zij zijn hooger; hun kapiteelen zijn met een acanthusmotief versierd, dat meer op een Gotisch koolblad lijkt dan op Klassiek ornament; in den plattegrond zijn deze pilasters rechthoekig.

blz. 69-70

De vensters van de Mariakapel hebben een zeer diepen dagkant. Het profiel is hier tot een ware orgie van rechte en kromme lijnen geworden; de kromme lijnen zijn het grootst in aantal. De functie van een geprofileerde vensterlijst, d. i. het brengen van afwisseling door middel van licht en schaduw, is hier geheel voorbijgestreefd. Men moet de lijsten der profielen tellen en rustig nateekenen om er ook maar enigszins van te kunnen genieten.

Zij bezitten geen artistieke werking, die zich bij den eersten oogopslag aan den beschouwer opdringt. In tegenstelling met den verfijnden eenvoud van de zuilen in deze kapel maken de profielen een indruk van overdadigheid, die met het oog op den indruk nutteloos is.

blz. 77-79

Van de Mariakapel is na onze beschouwingen over de zuilen en de profielen slechts weinig te vertellen. Wij noemen haar bij de nevenruimten, aangezien zij architectonisch slechts weinig met de overige deelen van de Oude Kerk overeenkomt. Weliswaar is in deze kapel door de breede traveeën de idee herhaald van de Noord-Zuid gerichte ruimten der overige zijkapellen, doch in karakter wijkt zij zoo zeer van de andere ruimten af, zoo zeer verbreekt zij ook het evenwicht van het koor en de zijbeuken, dat zij in het geheel van de Oude Kerk niet past.

Voor zoover uit enkele onvolledige archiefstukken is op te maken, is de Mariakapel 'aus einem Guss' gebouwd. Ook de versieringsvormen wijzen hierop. Toch is er in den plattegrond een afwijking te bespeuren, die in ieder geval niet op een strenge en regelmatige bouwleiding wijst.

Op de beteekenis van de gevels der Mariakapel voor de geschiedenis van de bouwkunst vestigen wij hier de aandacht. Zij vertoonen hetzelfde karakter als de zuilen en pilasters binnen deze kapel: het karakter van een rijp klassicisme, dat geheel eigen vormen vertoont, en de Amsterdamsche bouwkunst der 17e eeuw voorbereidt.

Wat in deze gevels in de eerste plaats opvalt, is het horizontalisme. De ruimte zelf is in twee, ieder met een kruisgewelf bedekte zelfstandige traveeën verdeeld. De gevels vatten deze delen samen in één rechthoekigen wand aan de Noordzijde. De Oostelijke gevel is echter aan den Zuidkant afgeschuind.

Het materiaal van de gevels wordt gevormd door baksteen van helderroode kleur en klein formaat, wat de vlakken betreft; de steunbeeren en de ornamenten zijn van natuursteen, die waarschijnlijk uit Namen afkomstig is. (Al het natuursteenwerk is uitgevoerd in een fijne zandsteen. Bij de restauratie zijn sommige onderdelen wegens het Zandsteenbesluit vervangen in Muschelkalksteen. AvR.)

De versieringen zijn zeer discreet en grootendeels van het eenvoudige en zuiver tectonische karakter, dat in de beste werken van het 17e-eeuwsche Klassicisme in Nederland is te vinden. Een geprofileerde lijst bekroont de gevels en wordt gedragen door triglyphen. De steunbeeren zijn versierd met zorgvuldig bewerkte medaillons, fijn als goudsmidswerk. Het zijn juist deze medaillons, die dit deel van de Oude Kerk als Renaissance-werk typeeren. Bij de behandeling van het beeldhouwwerk zullen wij deze reliëfs nader bespreken.

Men is gewoon in den vakterm 'Nederlandsche Renaissance' de beteekenis te leggen van: 'een Gotisch lichaam, omhuld door een kleed van Zuidelijke herkomst'. In dezen zin is ook de Mariakapel der Oude Kerk een typisch voortbrengsel van de jonge Renaissance: de ruimte is op zichzelf beschouwd nog geheel Gotisch; de gevels omsluiten die ruimte; in karakter verschillen zij er echter volkomen van. Doch het zijn juist die gevels, die dit werk zoozeer onderscheiden van andere gebouwen uit dezelfde periode. In plaats van de topgeveltjes, met arabesken en rolwerk versierd, die in den tijd van omstreeks 1550 en later in de Nederlanden te vinden zijn, ziet men hier geheel andere uitingen. Hier vindt men de strakheid en den eenvoud, het streng gebonden horizontalisme, die, althans in Amsterdam, vóór het begin van de 17e eeuw niet meer zijn toegepast. Het feit, dat men het noodig vond, de zadeldaken van deze kapel achter een rechten wand te maskeren, teekent de gevels van de Mariakapel tot een voorproef van hetgeen de Gouden Eeuw zou brengen.

Een voor zijn tijd minder uitzonderlijk type vertegenwoordigt het bijgebouwtje dat tegen de Oostzijde van de Mariakapel is geplaatst en blijkens een gevelsteen uit 1571 dateert. In ieder geval moet die functie in nauw verband met den dienst in de Mariakapel hebben gestaan; de ruimte is alleen van deze kapel uit toegankelijk. De plattegrond van het vertrek is zeer onregelmatig; het vertoont slechts één rechten hoek. Een bijzonderheid vormen hier alleen de oude kruisvensters, de eenige uit ouden tijd, die, tezamen met het onlangs in het Paleis op den Dam ontdekte 17e eeuwsche venster, in Amsterdam nog bewaard zijn gebleven.

Interessanter dan de ruimte zelf zijn de gevels. Hierbij is hetzelfde systeem toegepast als bij de gevels van de Mariakapel: rechthoekige muurvlakken, die slechts met een kroonlijst en triglyphen zijn versierd. Als beeldhouwwerk is in den Oostgevel een steen aangebracht, die behalve het jaartal 1571 tevens een voorstelling draagt van Maria Boodschap.

Terwijl de gevels van de Mariakapel boven de daken uitsteken, worden de gevels van deze nevenruimte door het dak bekroond, n.l. door een tentdak, gelijk het bij vele andere gebouwen uit denzelfden tijd te vinden is; wij denken hierbij aan de Stadswaag te Haarlem, de Oude Waag op den Dam, en, om dichter in de buurt te blijven, de kamer der Huiszittenmeesters van de Oude Kerk, ten Westen van het Zuiderportaal.

Beeldhouwwerk - blz. 97 t/m 99

Zoo bevat bijvoorbeeld de Mariakapel (moet zijn: Snijderskapel, AvR.) tusschen de scheibogen van het Hooge Koor twee beeldjes, die bij benadering te dateren zijn. Deze twee beeldjes stellen Apostelen voor. Waarschijnlijk zijn het Petrus en Paulus. Deze twee heiligen zijn voorgesteld op de karakteristieke wijze: beiden hebben lange baarden. Paulus draagt een boek.

De artistieke behandeling van dit werk is nauw verwant met Vlaamsch werk van omstreeks 1550. De figuren zijn lang in verhouding tot de afmeting van het hoofd; de gewaden zijn naturalistisch behandeld met een rijken plooienval, die de spieren van het lichaam er onder toch doet vermoeden. Een tegenstelling dus met den 'Gewandstil' van de figuren, die wij hierboven behandeld hebben. De beeldjes hebben de gesloten houding, die typisch is voor het beeldhouwwerk van de Renaissance. Wij vermoeden, dat hier een Vlaming aan het werk is geweest. Het materiaal is (wij kunnen helaas alleen zeggen: waarschijnlijk) steen. (De beeldjes blijken van eikehout te zijn dat overgekalkt is, AvR.) In verband met de steenleveranties aan de fabriek der Oude Kerk in de jaren van omstreeks 1550 is het zeer wel mogelijk, dat ook beeldhouwers tegelijk hiermee een opdracht hebben gekregen.

De figuren van Petrus en Paulus zijn op dezelfde wijze in den architectonischen opbouw opgenomen als de figuren in de beide zijbeuken, die wij eerder hebben besproken. Zij staan op pilastertjes, die evenals de z.g. diensten in de zijbeuken het gewelf dragen. De pilastertjes zijn volgens de Ionische orde gevormd en rusten op leeuwenkoppen. (Dit laatste is onjuist: de pilasters rusten op Ionische basementen, AvR.). Het is merkwaardig, dat de bouwleiding van de Oude Kerk zoo conservatief was, dat zij een oud schema voor de kunst van den nieuwen tijd toepaste. Hetzelfde verschijnsel hebben wij, zij het in sterkere mate, opgemerkt bij de bespreking van de pijlers en de pilasters in deze zelfde kapel.

Bij deze bespreking hebben wij het behandelen van een der pilasterkapiteelen tot deze paragraaf uitgesteld. Het is het kapiteel van den pilaster, die zich tusschen de beide Noordelijke ramen bevindt. Hier zijn Christus en Johannes als knapen voorgesteld, elkaar omarmend. De kracht en de poëzie van dit stuk beeldhouwwerk is zoo groot, dat wij het betreuren, dit werk niet met den naam van een kunstenaar te kunnen verbinden; uit het eerder behandelde beeldhouwwerk sprak te weinig individualiteit dan dat het herinneringen opriep aan één bepaalden meester. Dit in reliëf gehouden kapiteel echter bezit die individualiteit in hooge mate.

Er bestaat een schilderij in het Museum te Brussel, dat dezelfde scène voorstelt. Dit werk wordt aan Mabuse toegeschreven en doet aan Da Vinci's Milaneesche school denken. Dezelfde zachtheid in het behandelen der kinderfiguren nu is in dit beeldhouwwerk te vinden.

Overeenkomst in stijl met de Apostelfiguren er tegenover hebben wij in dezen pilaster niet kunnen vinden. Het is echter niet uitgesloten, dat deze van dezelfde hand zijn; het geheel verschillende onderwerp en de geheel verschillende aard van de figuren kunnen van dit gebrek aan overeenkomst de oorzaak zijn.

Aan de buitenzijde van deze kapel bevinden zich enkele steunbeeren, waarvan de versiering opmerkelijk is. Die versiering wordt voornamelijk gevormd door consoles en overhuivingen, die op kleine schaal hetzelfde karakter vertoonen als de kapel in haar geheel biedt: een verbinding tusschen kunst van het Noorden en kunst van het Zuiden.

De consoles worden gevormd door kinderkopjes; de overhuivingen door putti, die bloemslingers torsen en geplaatst zijn tusschen Renaissancistische fialen.

De steunbeeren bestaat elk uit twee verdiepingen, die door ronde bogen worden bekroond. De bogen zijn gevuld met medaillons, waarop de kop van een man is voorgesteld. De techniek van al dit werk komt overeen met de 'Christus en Johannes' in het interieur der Mariakapel.

De maker of makers van al dit schoons zullen misschien altijd onbekend blijven. Wij noemen hier echter den naam van den Naamschen steenhouwer Piersson Lambillon, die blijkens zijn contract het steenwerk voor den torenbouw heeft geleverd. Zou deze steenhouwer ook beeldhouwer zijn geweest?
In ieder geval meenen wij de Vlaamsche herkomst van deze werken niet te mogen betwijfelen. De tijd van ontstaan is te stellen na of omstreeks 1552, het jaar, waarin de Mariakapel in aanbouw was.

blz. 156

Er zijn twee rekeningen bewaard uit de vijftiger jaren der 16e eeuw, die een duidelijk licht werpen op de bouwgeschiedenis der Oude Kerk. In de eerste plaats is er een uittreksel van de boekhouding der Oude Kerk, waarin wordt gesproken over den stand der werkzaamheden bij den bouw der nieuwe Mariakapel. Enkele posten nemen wij uit deze boekhouding over.

1552. Item dit sijn die ongkosten die die Olde Kerck ghelydt heft van den 25 April 1552 tot den 18 Maert Anno 1553.

In den eerste die kandelaren die daer staen op die lijste	41 gl.	8 st.	12 png.
Item soe hebben die lijsten ghekost van maken en het hout	73 "	11 "	4 "

Item an het niewe vrouwen koer vertimmert
tot dien dach toe als boven ghescr. staet . . . 311 gl. 12 st. 8 png.

Overigens worden hier slechts lijfrenten genoemd. Aan het eind van de optelling wordt echter nog vermeld, dat er aan de stad betaald is: "over 17 voet blancke steen". Het bedrag voor die steenleveranties is 5 gl. 19 st.; groot kan de hoeveelheid dus niet geweest zijn. Ongetwijfeld werd ook deze 'blancke steen' voor den bouw der Mariakapel gebruikt.

Het voornaamste punt van dit archiefstuk is het feit, dat blijkbaar in het jaar 1552 de Mariakapel reeds was begonnen, maar nog niet voltooid. Misschien is zelfs het jaar 1552 het stichtingsjaar van de kapel geweest.

Dat de kerk behalve door den aanbouw van nieuwe ruimten ook in andere opzichten werd verfraaid, bewijst de post van de 'lijste'. Wij vermoeden, dat met deze lijsten het koorhek is bedoeld. Het is merkwaardig, dat de Oude Kerk zoo kort voor de Alteratie pas haar grootsten omvang en haar schoonste versieringen heeft gekregen. Een afbeelding van de hier genoemde versiering, het koorhek, is te zien op vele van de hierboven besproken schilderijen van Emanuel de Witte.

Op de creditzijde van dit uittreksel uit de boeken der Oude Kerk worden nog enkele feiten genoemd, die met de kunstzinnige versiering der Oude Kerk in verband staan. Zoo het geld, ontvangen voor een ciborie, die een zekere Symon Marten Dirckz. ten behoeve van de kerk heeft verkocht. "Diversse personen" schonken geld "tot behof van die lijsten". Overigens schijnt het koorhek uit de kas van de kerk te zijn bekostigd.

blz. 186-187

Omtrent het Onze Lieve Vrouwegilde, waarmee de Mariakapel in zeer nauw verband moet hebben gestaan, deelt Ter Gouw eveneens zeer interessante feiten mede. De vroegste vermelding van dit gilde dateert uit Maart 1486; in den optocht voor de joyeuze entrée van Maximiliaan liepen de gildebroeders mee. Ter Gouw vermoedt echter, dat het gilde reeds omstreeks 1445 is gesticht, aangezien in dat jaar verzoeningspogingen werden ingesteld ter slechting van de geschillen die de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten hier ter stede hadden veroorzaakt. Vast staat, dat zeer rijke burgers deel hadden in het gilde. Waarschijnlijk is aan den rijkdom van de leden de grootsche uitbreiding van de Mariakapel in 1552 te danken geweest. Wij zeggen: uitbreiding, aangezien de kapel van Onze Lieve Vrouw in dat jaar reeds bestond: het oudste nog bestaande begrafenisboek spreekt van een oude en een nieuwe kapel van Maria.

blz. 225-226

Het ligt voor de hand, dat gedachten en schoonheidsverlangen, door twee generaties bewaard, niet onveranderd kunnen blijven. Wanneer na 1550 de Mariakapel aan de reeks der zijkapellen wordt toegevoegd, houdt men minder streng de hand aan het stelsel van de verhoogde zijbeuktravee. Naast den Noorderzijbeuk van het Koor wordt een ruimte gebouwd, die weliswaar door haar dubbel-breede zuilsafstanden aan den bouw van haar voorgangers herinnert, maar er toch verder grootendeels van afwijkt.

De beide traveeën, waar de Mariakapel uit bestaat, zijn tot één ruimte vereenigd. Het gewelf is gevormd naar het geijkte laat-Gotische type. Niet de breedte-richting van de kerk is geaccentueerd, maar de lengte-richting: met een wijden boog is de kapel op het Noorderdwarspand geopend, waardoor aan het gesloten karakter dat alle overige kapellen bezitten, afbreuk wordt gedaan. Het is, zooals wij in de "Beschrijving" reeds hebben uiteengezet: in den aanleg van de Mariakapel herhaalt zich de controverse tusschen twee ruimte-ideeën, die in de tegenwoordige gedaante van deze kerk tot uiting komt. Bovendien ziet men hier de verandering der tijden. Gedeeltelijk sluiten de bouwers van 1550 zich aan bij de traditie der Oude Kerk; gedeeltelijk echter (en soms in overheerschende mate) vertoont zich een vernieuwing, die de Mariakapel als een voor haar tijd volkomen modern werk der Renaissance kenmerkt.

Dit karakter van moderniteit manifesteert zich het sterkst in het ornament, waarmee de Mariakapel is versierd: pijlers en muurzuilen, kapiteelen en figuraal beeldhouwwerk. Hier immers staat de nieuwe tijd nog meer afwijzend tegenover den ouden. Slechts de algemeene lijnen zijn gehandhaafd. De bundelpijlers, de plaatsing van het beeldhouwwerk, de profielen van de vensters verraden Gotische reminiscensen. De vormen echter zijn nieuw; uitingen van den geest der Renaissance, die in rust en harmonie een Klassiek karakter bezitten.

In de gevels van de Mariakapel zijn zelfs tendenzen zichtbaar gemaakt, die geheel indruischen tegen den geest van de Gotiek, zooals die in de Oude Kerk tot uiting komt. Een strakke horizontale lijn, slechts door triglyphen verlevendigd, bekroont de ranke spitsboogvensters. In de plaats van het stijgen en dalen der topgevels, die de andere zijkapellen afsluiten, is hier een horizontaal accent getreden. Zoo kondigt zich de 17e eeuw reeds aan.

De Mariakapel is een van de weinige deelen van de Oude Kerk, waar de naam van een bouwmeester mee in verbinding te brengen is. Het is de naam van Evert Jacob Philipsz. in 1552 tot oppermetse-

laar aan de St. Janskerk te Gouda benoemd, maar - gelijk Walvis in zijn "Beschrijving der stad Gouda" (II. pag. 58) vermeldt - "na het verloop van een half jaar van d'Amsterdammers gehaald. . . ." (Dit is onjuist. Niet Evert Jacob Philipsz. maar Henrik van den Berg is 'van d'Amsterdammers gehaald'. Zie Walvis, blz. 16, AvR.) Indien het vertrek van den Goudschen architect naar Amsterdam inderdaad in verband stond met de uitbreiding van de Oude Kerk (en dit is zeer waarschijnlijk) dan moet men ook den bouw van de Mariakapel op zijn naam stellen. Over het jaar dat loopt van 25 April 1552 tot 18 Maart 1553 bezitten wij een uittreksel van de boekhouding van de 'Kerkfabryck'. Hierin wordt opgesomd, hoeveel er "an het niewe vrouwen koer" is vertimmerd. Alleszins is aan te nemen, dat Evert Jacob de bouwleiding bij deze uitbreiding in handen had.

Tegelijk met de Mariakapel zijn de pijlers aan de Westzijde (bedoeld is 'oostzijde', AvR.) van de kruising der kerk opgericht: de vormen stemmen ten volle met elkaar overeen. Hiermee wordt uitbreiding gegeven aan een deel van de grootsche plannen voor de Oude Kerk, dat wij nog niet hebben besproken. Het is een deel van de plannen, dat niet het stadium van voltooiing bereikt; dat zelfs niet op afwijkende wijze tot stand komt, zooals de Mariakapel, of met goedkoope middelen, zooals enkele van de overige kapellen. Wij zullen er straks echter uitvoerig over spreken.

blz. 249-250

Wij doorschrijden den Zuiderzijbeuk van het Koor, de kapel der Buitenlandvaarders, waar een zilveren schip het pronkjuweel vormt, telken jare in processie rondgedragen. Het altaar van het gilde is aan het Kruis gewijd. Het vormt echter niet het eenige in deze kapel: men vindt er eveneens een altaar van St. Pieter. In den kooromgang bevindt zich verder de "Bierdragers Lievevrouw"; het altaar van de Madonna, die het kind op den arm draagt en daarom door dit 'transporteursgilde' bijzonder wordt vereerd. Ook de kooromgang is volgens het reeds geciteerde schrijnwerkerscontract met schotwerk bekleed, het Maria-altaar "daer in gewaecht" d. i. gevoegd.

Achter het Koor om komen wij in den Noorderzijbeuk van de kerk. Hier bevindt zich de kapel van het Snijdersgilde, aan St. Barbara gewijd. (De kapel van het Snijdersgilde was niet aan St. Barbara gewijd, maar aanvankelijk aan St. Nicolaas. Het altaar van St. Barbara stond tegen kolom 25 van het middenschip. AvR.) Het is de ruimte, die vóór den bouw van het "nuwe Vrouwen koer" (voltooid in 1559) de Mariakapel vormde. Ook hier is meer dan één altaar geplaatst. De symmetrie is zelfs zoover gehandhaafd, dat - evenals in den Zuiderzijbeuk - in deze ruimte een tweede Pietersaltaar is te vinden.

Aan de oude functie van Mariakapel herinnerde een venster, dat tot diep in de 17e eeuw bewaard is gebleven. Von Zesen noemt als voorstelling den "Stamboom van Maria". Het is trouwens niet het eenige venster in de Oostzijde van de kerk; tevoren noemden wij er reeds enkele van. Het is als zeker aan te nemen, dat de geheele kooromgang zijn licht door gekleurd glas ontving.
Zoo zien wij dan tot slot van dezen rondgang door de kapellen van de 16e eeuwsche Oude Kerk de nevenruimte, die het schoonst van alle is versierd. Wij duidden haar reeds aan: het "Nuwe Vrouwen koer", gesticht door en voor het rijkste gilde aan de Oude Zijde van Amsterdam. De schoonheid en de versiering, voor een groot deel door alle tijden heen in eere gehouden, zijn overbekend. Nog altijd bezit Amsterdam in deze kapel drie van de belangrijkste gekleurde vensters, die in Nederland zijn te vinden. Ook beeldhouwwerk, behoorend tot het beste van de Amsterdamsche 16e eeuwsche kunst, is er nog altijd aanwezig.

Wat echter verdwenen is, dat zijn de kunstvoorwerpen, wier geldelijke waarde en wier liturgische inhoud de hartstochten opwekten. Het zilveren Mariabeeld, waartoe Andries Boelensz. in 1501 een belangrijke som bijdroeg, is na de Alteratie gesmolten. Een tweede Mariabeeld en verder alle vaatwerk van edel metaal ondergingen hetzelfde lot. Verdwenen is eveneens het altaar, door Pieter Aertsz. geschilderd. Het stelde scènes voor uit het leven van Maria: in het middenpaneel het Sterfbed, waarvan de compositie zich over den binnenkant der zijluiken voortzette. Aan de buitenzijde was de Aanbidding der Wijzen in beeld gebracht, eveneens over beide luiken heen. Zoo beschrijft Van Mander het altaarstuk; hij voegt er aan toe, dat het coloriet uitmuntte door schoonheid, vooral in de vleeschkleur. Ook Vasari bespreekt het in zijn "Vite" en prijst het evenzeer.

De Mariakapel was van het overige deel van de kerk door traliewerk gescheiden. Thans nog zijn de inkepingen van dit hek in den muur en de pilaren zichtbaar. Op geen van de 17e eeuwsche afbeeldingen van het interieur is echter iets van deze afsluiting te bespeuren; zij moet dus vrij vroeg zijn verdwenen. Hoe het ook zij, de Mariakapel der Oude Kerk verschilt in haar 20e eeuwschen toestand minder van den oorspronkelijken staat dan de andere gedeelten van het gebouw. Hier is het werk voor hem, die het beeld van de 16e eeuw weer wil oproepen, het gemakkelijkst.

Overgenomen uit:

Prof. Dr. J. J. M. Timmers - Symboliek en Iconographie der Christelijke Kunst - 1947

61

Sinds de 13e eeuw tracht men de Drievuldigheid uit te drukken door één gestalte, die echter drie vergroeide hoofden draagt. Later wordt dit één hoofd met drie gezichten: één voorhoofd, maar drie neuzen, drie monden en twee of vier ogen. Deze voorstelling vinden we zowel in Frankrijk (Cfr. Didron, 575 vv.) als in Duitsland (Cfr. Künstle, I. 223) en Italië. Het meest bekende voorbeeld is wel het Ex-Voto der stad Florence (Uffizi) door Fra Bartolomeo (1475-1517).

Terecht en zeer begrijpelijk verzette de Kerk zich tegen deze monsterachtige wijze van voorstellen. Reeds de H. Antonius van Florence laakt de schilders die de Drievuldigheid in deze gedaante durven uitbeelden. Eindelijk veroordeelde Paus Urbanus VIII in een Bulle van 11 Augustus 1628 deze voorstelling en verbood haar geheel.

179

Het motief der Majestas Domini valt als volgt te omschrijven: Christus is in frontale houding en door de mandorla omgeven gezeten op een troon of op een regenboog (Apoc. 10, 3). De rechterhand heft Hij in zegenend gebaar op, in de linkerhand houdt Hij een boek, het Boek des Levens (Apoc. 20, 12), waarop de letters Α en Ω, of de woorden "Lux mundi", "In principio erat verbum", "Ego sum via, veritas et vita" of iets dergelijks te lezen staan. In de plaats van een boek draagt Hij soms een aardbol, of een scepter met kruis. Zijn voeten steunen gewoonlijk op een tweede regenboog of op een aardbol, soms ook wel op zon en maan, op de personificaties van aarde en zee of op de leeuw en de basilisk (Ps. 91, 13; zie no. 199). Om de mandorla zijn de symbolen der evangelisten aangebracht, gewoonlijk twee naast het hoofd en twee naast de voeten, een enkele maal echter in kruisvorm.

700

De Renaissance voert de antieke Genii en Eroten als naakte putti en engeltjes in de christelijke iconografie binnen. In de Nederlandse Kunst worden ze reeds door Memlinc toegepast bijv. op zijn Tronende Madonna (Uffizi Florence).

702

De sinds het begin der Renaissance zo geliefde gevleugelde engelenkopjes zouden volgens sommigen reeds uit de oud-christelijke tijden afkomstig zijn en toen zijn toegepast ter versiering van flabella, die bij het Heilig Offer gebruikt werden. Deze werden getooid met een afbeelding van een Serafijn of Cherubijn, die dan gereduceerd werd tot een gevleugeld hoofd. In de Italiaanse kunst ontmoeten wij hen weer vanaf de 14e, in de kunst der noordelijke landen vanaf de 15e eeuw. Men pleegt hen met de benaming Cherubijnenkopjes aan te duiden.

703

Molanus is over deze 'Imperfecta forma' der engelen goed te spreken, daar zij volgens hem juist het essentiële der engelennatuur uitdrukt: het verstand en de snelheid (hoofd en vleugels).

1141

De beeldspraak, die van Maria spreekt als van een roos, maakt gewoonlijk gebruik van de volgende passages der H. Schrift:

Eccli. 24, 18... quasi plantatio rosae in Iericho, gelijk een rozengaarde in Jericho.

Eccli. 39, 17... quasi rosa plantata super rivos aquarum... gelijk een roos, die opbloeit aan de oever der wateren.

Eccli. 50, 8... quasi flos rosarum in diebus vernis... gelijk een roos in de dagen der lente.

1142

Sicut spina rosam genuit Iudea Mariam, gelijk de doornen de roos voortbrengen, bracht Judea Maria voort. Deze passus komt voor in een responsorie op het feest van Maria Geboorte, gelijk het werd samengesteld door de

H. Fulbert van Chartres, en dat bewaard bleef in de ritus der Carmelieten en Dominicanen.
Cfr. Koenders, III, 197

1143

Het brevier der Carmelieten zingt op het feest van Maria's Verloving aldus de H. Maagd toe: Virgo Maria, non est tibi similis nata in mundo inter mulieres, florens ut rosa, flagrans sicut lilium, geen onder al de vrouwen der wereld is aan U gelijk, o Maagd Maria, bloeiend als een roos, geurend als een lelie.

1151

De vaas met bloemen, die vrijwel steeds op middeleeuwse voorstellingen der Annunciatie voorkomt, duidt er op, dat deze gebeurtenis in de lente plaats vond.
Cfr. Mâle, II, 245 v.

1302

De Tijd wordt in de Middeleeuwen verzinnebeeld door Janus met twee, soms met drie gezichten. Zie no. 1307.
Cfr. Molsdorf, 230.

1307

Het Jaar wordt in de Middeleeuwse kunst gepersonifieerd door Janus Bifrons, en is dan vereenzelvigd met de Tijd. Zie no. 1302.

1317

De afzonderlijke maanden worden in de Middeleeuwen op velerlei wijzen uitgebeeld. Januari wordt voorgesteld in de gedaante van Janus Bifrons, omdat in Januari het begin en het einde van het jaar elkaar raken. In de vermoedelijk uit de karolingische periode stammende Carmina Salisburgensia heet het:

Fertur de Iano dictus Ianuarius olim,
Vel quia sit anni ianua, semper ibi,
Quamvis hic solem notat ascendere mensis,
Vestitu atque foco membra calere monet.

Gewoonlijk heeft de Janusfiguur een kop van een jongeling, die naar de toekomst, en een grijsaard, die naar het verleden blikt. Wil men er nog de tegenwoordige tijd in betrekken, dan voegt men er nog een derde gezicht aan toe, dat recht vooruitziende, en face, geplaatst wordt (Chartres, glasraam). Zelfs wordt Janus wel in twee figuren, een grijsaard en een jongeling, opgelost (Autun, kathedraal). Soms opent Janus een deur voor een jonggeling en sluit een andere, door welke een grijsaard heengaat, waarmede met een toespeling op het woord janua het einde van het oude en het begin van het nieuwe jaar wordt gesymboliseerd (St. Denis, Chartres, Aosta). Vaak zit Janus met enkele andere personen aan tafel; dit duidt wellicht op de feestgelagen, die bij de aanvang van het nieuwe jaar gehouden werden.

1458

Worden heiligenfiguren in de kerkversiering opgenomen, dan krijgen in de regel de mannelijke Heiligen een plaats aan de zuidzijde der kerk, de vrouwelijke aan de noordzijde. Daarenboven wordt het Maria-altaar, indien het niet in de middelste kapel van de kooromgang wordt opgesteld, eveneens aan de noordzijde der kerk geplaatst. Het noorderportaal is gewoonlijk ook het O. L. Vrouwe-portaal.

1902

De lelie wordt in verband gebracht met Christus: Ego flos campi et lilium convallium. Ik ben de bloem van het veld en de lelie der dalen. (Cant. 2, I). Verder is de lelie het beeld der maagdelijkheid en zo ook van de Maagd bij uitstek, Maria. Verder symboliseert zij onschuld en reinheid. De lelie, die naast Christus, als voortkomende uit Zijn mond, wordt afgebeeld bij voorstellingen van het Laatste Oordeel, is het symbool van Zijn barmhartigheid. Het aan de andere zijde aangebrachte zwaard beduidt Zijn rechtvaardigheid.

1903

De roos, de lelie en het viooltje zijn de Mariabloemen bij uitstek. St. Bernardus zegt dan ook: O Maria, viooltje der ootmoedigheid, lelie der zuiverheid, roos van liefde.

Cfr. Nieuwbarn, 121.

1904

De zgn. Franse lelie, als heraldisch teken, is geen lelie, maar een lisbloem, fleur de lis.

1905

De roos is het beeld der liefde, der schoonheid, der vreugde, der stilzwijgendheid, van het martelaarschap. Volgens Pietro de Mora is de roos het beeld van het koor der martelaren of van het koor der maagden. Wanneer zij rood is, is zij getint door het bloed van hen die hun leven gaven voor het geloof; is zij wit, dan is zij het beeld der maagdelijke reinheid. Zij ontluikt te midden der doornen, evenals de martelaren opstaan temidden der ketters en vervolgers, of gelijk een zuivere maagd haar reinheid ten toon spreidt te midden der ongerechtigheid.

Cfr. Nieuwbarn, 120 v.; Mâle, II, 30; Pietro de Mora, Rosa alphabetica, Specilegium Solesmense, III, 489.

2088

Gabriël (24 maart)

Gabriël, de aartsengel, is de afgezant Gods bij alle gewichtige gebeurtenissen, die met de Verlossing in verband staan. In het Oude Verbond voorspelt hij aan Daniël het juiste ogenblik van 's Verlossers komst. Aan Zacharias kondigt hij de komst aan van de voorloper van de Messias en uiteindelijk is hij de brenger van de blijde boodschap aan Maria.

Op de oudste monumenten draagt Gabriël een bodestaf bekroond met een bol of een kruis. Vanaf de 13e eeuw draagt hij bij de Annunciatie een lelietak, die in de Italiaanse kunst vaak door een olijftak vervangen wordt (Lippo Memmi, Simone Martini).

In de Nederlandse kunst is hij gewoonlijk een vrouwelijk aandoende figuur met vleugels en liturgische paramenten: albe, stola en soms de pluviale. Zo zelden als de aartsengel Gabriël afzonderlijk wordt afgebeeld, zo veelvuldig komt hij voor op de afbeeldingen van de Annunciatie.

Petrus Abelardus (1079-1142) dicht van hem als volgt

Miitit ad Virginem
Non quemvis angelum,
Sed fortitudinem
Suam, archangelum
Amator hominis.
(In Annunt. B. Mariae Virginis)

2152

Maria Magdalena (22 juli)

De Griekse theologen onderscheiden drie Maria's: de eerste is Maria van Magdala, uit wie Jesus zeven duivelen dreef (Luc. 8:2vv; Marc. 16:8). Zij was de getuige van de dood van haar geliefde Meester en zij behoorde tot de eersten aan wie Zijn verrijzenis bekend werd, en aan wie Hij verscheen; de tweede is een door Lucas genoemde, niet nader aangeduide zondares (Luc. 7:36); de derde is Maria van Bethanië, de zuster van Lazarus, een voorname, aanzienlijke vrouw. In navolging van St. Augustinus werden deze drie Maria's in het Westen als een en dezelfde persoon beschouwd. Ook St. Gregorius de Grote huldigde deze opvatting. De verdere uitbouw der legende, haar aankomst in de Provence, waar zij dertig jaren lang in eenzaamheid zou hebben verblijf gehouden en waar zij te St. Baume zou begraven zijn, is eerst in de 12e eeuw ontstaan.

Maria wordt op twee geheel verschillende wijzen voorgesteld: òf zij is een voorname vrouw met de zalfbus in de hand, òf zij is de ruige boetelinge, in de eenzaamheid hare zonden bewenend. In dit laatste geval krijgt zij niet zelden het uiterlijk der H. Maria van Egypte.

Als voorname dame met de zalfbus schildert haar o. a. Massijs (Museum Antwerpen). Titiaan is een der velen, die haar als boetelinge afbeeldt. In de periode der Barok komt zij, met de rouwmoedige Petrus, ontelbare malen voor aan biechtstoelen.

16e eeuwse beelden der Heilige, met de zalfbus als attribuut, bevinden zich o. a. in de kerk van Lottum (L.) en in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht. Ysenbrandt schildert haar reeds als boetelinge in de woestijn (National Gallery, Londen)

Overgenomen uit:

Dr. J. van Breen - De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam - 1949.

blz. 123 t/m 135

De O.L. Vrouwe- of Mariakapel

Over de stichting dezer kapel is het volgende bekend: In enige kerken van ons land is een O. L. Vrouwe-kapel ten noorden van het Hoogkoor, dus aan de linkerzijde van het altaar gebouwd (1); deze ligging is in verband te brengen met de plaats van Maria onder het kruis; te Amsterdam is deze kapel, door het ontbreken van de benodigde ruimte, tengevolge van het naar het Z. O. afbuigende beloop der toen reeds bestaande bebouwing langs de noordzijde van het kerkplein, wat smaller geworden dan in de andere kerken het geval is; deze benauwdheid wordt voor het oog van de beschouwer echter ruimschoots opgeheven doordat deze kapel door slechts één zuil (no. 34) van het brede noordelijke zijschip wordt gescheiden en doordat de kruisgewelven dezer beide ruimten ineenvloeien; hierdoor wordt de aandacht van de bezoeker van de ongunstige, gerekte planvorm der Mariakapel afgeleid en wordt elk gevoel van een scheiding dezer ruimten weggewerkt;
de verering van de Maagd Maria trad vooral in de latere Middeleeuwen op de voorgrond, zoals uit de literatuur der Maria-legenden blijkt;
de leden van het O. L. Vrouwe-gilde waren gewoonlijk welgestelde lieden, vandaar dat de O. L. Vrouwe-kapel in verhouding tot de overige kapellen dezer kerken een zo grootse ruimteontwikkeling vertoont;
Ter Gouw vermoedt, dat het O. L. Vrouwe-gilde der Oude Kerk omstreeks 1445 werd gesticht (dl. III, blz. 275), de oudste vermelding van dit gilde komt voor in 1486 Keurboek A fol. 158;
in het begrafenisboek der Oude Kerk, hetwelk in 1523 werd begonnen en in het archief der N. Z. Kapel aanwezig is (Van Breen bedoelt het Grafboek, waarin alle graven worden vermeld, met de eigenaars en de overdrachtsregelingen. AvR), staat eerst vermeld dat in het Noorderzijschip langs het koor 'Dat Vrouwen choer' is gelegen en dan 'Dat Snijders choer' (2). In later jaren, vermoedelijk na de bouw der tegenwoordige Mariakapel, is daarbij geschreven "Die graven int nuwe Vrouwen koer" en bij het 'Vrouwen choer', "Dit vort nou ghenoemt Snyders choer";
het oudste graf in de nieuwe O. L. Vrouwekapel wordt ingeschreven op 14 augustus 1555 (fol. 100) en in het Snijderskoor in 1557; vóór deze datum van 1557 wordt niets over graven der Snijders vermeld; waarschijnlijk zijn de graven in de oude O. L. Vrouwe-kapel in 1555 overgebracht naar de nieuwe, want in het grafboek worden de inschrijvingen op de nummers der oude graven voortgezet; vóór 1557 bezaten de Snijders dus alleen een altaar, maar geen eigen kapel, het altaar van het Snijdersgilde was aan St. Barbara gewijd (3) (Dit is onjuist. Het altaar

---

(1) Te Dordrecht (vernieuwd na een brand, in 1457-1471); 's-Hertogenbosch 1480-1496; Amsterdam N. Kerk 1488; een dispositie eigen aan alle grote Brabantse kerken, Breda, Hal, Diest, Antwerpen, Lier, Aerschot, enz.
Zie Dr. F. A. J. Vermeulen: Geschiedenis Ned. Bouwkunst - dl. I, 1928, blz. 417-418.

(2) Voorin het begrafenisboek worden de verschillende ruimten genoemd, waarin de graven liggen. Deze zijn:

Dat hoech choer	-	koor
Die middel kerck	-	middenschip
Dat Vrouwen choer / Dat Snyders choer	-	zijschip langs de noordzijde van het koor
Die Noerder kerck	-	Noorderzijschip langs het middenschip
Dat Buyttenlantschoer	-	zijschip langs de zuidzijde van het koor
Die Zuyder kerck	-	Zuiderzijschip langs het middenschip
Die ommeganck omt choer	-	omgang
Sint Joris cappel	-	Noorderdwarsschip
Die Hamburger cappel	-	
Die Weetcoppers cappel / Die Binnenlants cappel		
Sinte Sebastiaens cappel / Die Smets cappel		
Die Huyssitten cappel / Elisabeth gaevan cappel		

(3) In Saffius' aantekenboek van de door hem in 1571 verrichte visitatiereis "Registrum Copiarum fundationum quae apud nos" is een copie der stichtingsoorkonde van het St. Barbara-altaar geschreven en wordt vermeld, dat Elisabeth Claesdochter in 1478 op dit altaar een vicarie stichtte.
De kapel van het Snijdersgilde en het gilde wordt genoemd in Keurboek C fol. 50;
Ter Gouw III, blz. 277 vermeldt "Het S. Nicolaasgilde" of "den Snijders ende Droochscheerdersgilde".
Saffius deelt mede, dat in 1531 door priester Rudolph Jacobsz. een vicarie op het Maria-altaar in de gelijknamige kapel werd gesticht.
Dit altaar stond dus nog in de oude O. L. Vrouwe-kapel.

van St. Barbara stond tegen kolom 25 van het Middenschip. Het Snijdersaltaar was aanvankelijk gewijd aan Sint Nicolaas, maar de Snijders gaven in later tijd dit altaar op en voegden zich bij het altaar van St. Jan de Doper en St. Antonius, onderhouden door de Fruitverkopers en de Bontwerkers.. Aldus mej. B. Bijtelaar. - AvR.)

Als het vermoeden van Ter Gouw juist is, dan bevond zich de Mariakapel eerst in het zijschip langs het koor, hetwelk uit de derde bouwperiode dateert.

Over de bouw dezer kapel is verder nog het volgende bekend:
In het Gemeente Archief bevindt zich een rekening uit 1552: "Item dit syn die ongkosten die die Olde Kerck ghelydt heft van den 25 April 1552 tot den 18 Maart 1553".

"In den eerste die kandelare die daer staen op die lijste	41 gl.	8 st.	12 png.
Item soe hbben die lijsten ghekost van maken en het hout	73 gl.	11 st.	4 png.
Item an het niewe Vrouwen koer vertimmert tot dien dach toe als boven ghescr. staet"	311 gl.	12 st.	8 png.

Op een tweede rekening: "Item die ouwe kerck lest gerekent met die kerckmeesters den 27 October anno 1559".

"Noch verdient an die roe vant vrouwen outer	1 st.	
Noch verdient an die gordijnroe vant vrouwen outer	2 st.	
Noch verdient an een roen vant vrouwen outer"	4 st.	(1)

Uit deze gegevens is te besluiten, dat men in 1552 met het bouwen der Mariakapel bezig was, dat dit bouwwerk in 1555 werd voltooid (mededeling grafboek) en dat er in 1559 een nieuw altaar in zal zijn aangebracht.

In het begrafenisboek en in de stichtingsbrieven der vicariën wordt melding gemaakt van een traly met een Zuid- en een Westdeur daarin, staande tussen de zuilen aan de zuid- en westzijde der Mariakapel. Waarschijnlijk hebben de posten uit de rekening van 1552-53 ook betrekking op de Mariakapel en wordt met 'die lijste' het hekwerk bedoeld, dat de kapel van het Noorderzijschip langs het koor en het Noorderdwarsschip scheidde. Aan de moeten van de thans gedichte gaten in de zuilen is de plaats en de hoogte van dit hekwerk nog af te lezen.

In een begroting van de over het jaar 1560 te verbranden waskaarsen, aanwezig in het Gemeente Archief, staat:

The Paschen:

Item XVI half pont opt d engelen ende opt d nuwe traly ende opt d muenych taffele (communiebank, uit een vicariebrief op het altaar van S. Agatha, blijkt dat de communiebank aan de zuidzijde van het koor stond).
Item XV pont opt d traly ende voer d apostele.

The Pinster:

Item IV pont opt d meunych taffele ende opt d engelen ende voert sacrament
Item II pont opt d nuwe traly.
Item XV pont opt d traly ende voer d apostele.

Sacramentsavent:

Item XI pont opt d traly ende voer d apostele
Item II pont opt nuwe traly enen pont spyllycht.

St. Jansavent:

Item II pont opt d engelen onse Lieve Vrouwe wysen Marie.
Item V pont opt d traly ende II pont opt d engele. (2)

Uit deze opsomming blijkt, dat er onderscheid wordt gemaakt tussen de traly en de nieuwe traly, dus tussen het hekwerk rond het koor en het hekwerk dat de nieuwe Mariakapel afsluit, dat de kandelaber vasthoudende engelen op beide hekwerken waren geplaatst en dat de nieuwe afsluiting der Mariakapel wel tegelijk met het altaar in 1559 zal zijn geplaatst.

(1) Deze rekeningen zijn in extenso vermeld door B. J. M. de Bont, B. B. H. XXIV. blz. 41 en Dr. A. Noach "De Oude Kerk te Amsterdam", 1939. blz. 156, 157-159.
(2) Dr. A. Noach, o. c. drukt deze rekening in extenso af op blz. 162-163.

Voorbeelden van knielende engelen die een kandelaber vasthouden, komen, voorzover mij bekend is, in de Nederlandse kerken niet meer voor. (1) (2)

---

(1)
In de St. Lorenzkerk te Neurenberg komen er 18 voor; hiervan zijn er 7 modern en 11 door Veit Stoss omstreeks 1500 gesneden. Hun hoogte bedraagt 67 cm. Op de kroonbalken welke zich tussen de zuilen boven de koorbanken bevinden, zijn er telkens drie geplaatst. Een houten exemplaar, van onbekende herkomst, hoog 64 cm en in het begin der XVIe eeuw door T. Riemenschneider (1460-1531) gesneden, bezit het Victoria en Albert museum te Londen (cat. publication no. 191, 1930, afb. 96).
De opstelling is afgebeeld in "Die St. Lorenzkirche in Nürnberg" von K. Gerstenberg 1928, pl. 65 en het enkele beeld in "Mittelalterliche Plastik" von H. Wilm 1922, pl. 61.
Dom. W. van Heteren, jaarb. van Alberdingk Thijm 1894, blz. 209: "Reeds in de oude basilieken was het gewoonte een houten balk boven de ingang van het sanctuarium te plaatsen, als zinnebeeld van de scheiding die bestaat tussen het eeuwige en onvergankelijke en het vergankelijke; deze balk rustte aan weerskanten op de wanden van de middenbeuk. Bij brede kerken stonden hier zuilen onder, waartussen een of meer altaren gevoegd werden."

(2)
Een bekend exemplaar bevindt zich te Bologna, hetwelk in 1469-73 door Niccolo de Bari (± 1494) in marmer werd gebeeldhouwd. Kandelabers op het koorhek staan op het schilderij van Geertgen tot St. Jans "De Heilige Maagschap" (Rijksmuseum Amsterdam) afgebeeld.
Op een der miniaturen van een gebedenboek van Karel de Stoute, dat in Vlaanderen in de tweede helft der XVe eeuw werd verlucht, is het koor van een gotische kathedraal afgebeeld. Voor het altaar ligt een vierkant tapijt, waarop Maria is gezeten met Jezus op haar schoot. Op de hoeken van dit tapijt knielen engelen die een kandelaber vasthouden. Cat. tentoonstelling Kunstschatten uit Weenen in het Rijksmuseum te Amsterdam 1947, blz. 59 no. 223 en afb. 42. Wien, Nationalbibliothek, cod. 2606.

De architectuur der Mariakapel

Het deel van de noordmuur der Mariakapel tussen de Z.O. hoek van het dwarsschip en de steunbeer no. 80 loopt evenwijdig met de lengte-as van het koor. Het muurgedeelte tussen de steunberen 80 en 81 loopt noch evenwijdig met deze as, noch met de richting van de zuidelijke zuilenrij langs het middenschip.
Het deel van de oostmuur tussen de steunberen 81 en 82 staat evenmin rechthoekig op de richting van een dezer beide assen als op het muurgedeelte tussen de steunberen 80 en 81. Verder valt op, dat steunbeer nr. 80 meer naar het oosten staat dan de ermede corresponderende in de kapel staande muurzuil nr. 54. (Dit is niet het geval; de hartlijnen van steunbeer 80 en muurzuil 54 vallen vrijwel samen. AvR.)

Tegen de zuidmuur van het Zuiderzijschip langs het koor is steunbeer nr. 88 met zijn westzijde ± 10 cm meer naar het westen geplaatst dan de binnenzijde van de oostmuur. Bij het afbikken van het muurgedeelte 81-82 bleek, dat de oostmuur der Mariakapel koud tegen de steunbeer nr. 101 met zijn zandstenen afdekkingsblokken was gebouwd. Dit verklaart waarom de oostmuur dezer kapel niet in het verlengde van de oostmuur van het zijschip is gebouwd. Het niet corresponderen van steunbeer 80 met muurzuil 54 is te verklaren uit de overhoekse plaatsing van steunbeer 81. Steunbeer nr. 80 (1) staat aan de buitenzijde en muurzuil nr. 54 aan de binnenzijde der kapel, in het midden van de muur.

De architectuur der tegenwoordige Mariakapel laat door haar op gotische grondslag gebaseerde opbouw en door haar aan de Renaissance ontleende versieringsmotieven duidelijk uitkomen, dat zij omstreeks het midden der XVIe eeuw ontstond. Door de mooie rode kleur van haar baksteen en door de fijn afgewogen groepering der zandstenen triglyphen in haar fries, vormt de gevel dezer kapel het begin van de zo schilderachtige en kleurige Renaissance architectuur onzer Hollandse steden, een architectuur welke haar volle bloei omstreeks het jaar 1600 zou bereiken.

De bekroning van de gevel wordt door het er achter lopende tongewelf bepaald. Doordat dit gewelf evenwijdig met het zijschip loopt, moest de gevel horizontaal worden afgesloten, maar aangezien in dit gewelf terwille van de verlichting van het zijschip langs het koor, tevens de spitsbogen der beide brede ramen moesten doorlopen, ontstonden snijdingen welke het aanbrengen van kruisgewelven medebrachten. Terwille van deze spitsboogramen met de daarachter gelegen kruisgewelven enerzijds en terwille van de Renaissance architectuur welke een horizontale gevelafsluiting voorschreef, anderzijds moesten de noord- en oostgevel der Mariakapel tot boven deze kruisgewelven worden opgetrokken. Eigenaardig is, dat men achter deze gevel geen plat dak heeft aangebracht, maar twee schilddaken waartussen een zeer brede zakgoot, eigenlijk meer een plat. Dat men in deze tijd en reeds veel vroeger wel degelijk platte daken maakte, is te zien boven de brede zijschepen van de

---

(1) "Amsterdam in beeld" door prof. Dr. H. Brugmans en Mr. A. Loosjes, 4e druk, afb. op blz. 33 rechts.

Nieuwe Kerk.

Daar de tongewelven in het Noorderzijschip langs het koor en in de Mariakapel op dezelfde hoogte liggen, moet tegelijk met het bouwen dezer kapel, het dak boven het Noorderzijschip een steilere helling hebben gekregen en over het dwarsschip zijn aangesloten op het dak boven het Noorderzijschip langs het schip. (Deze redenering is onduidelijk. De kaphelling der Noorderzijbeuk is na de aanbouw van de Mariakapel dezelfde gebleven. - AvR.)

Waarschijnlijk zijn tegelijk met de bouw van de pijler nr. 33 de beide oostelijke vieringspijlers nr. 8 en 21 gebouwd. De architectuur dezer drie pijlers is gelijk, alleen is pijler 33 ongeveer 30 cm hoger. Deze drie pijlers bezitten geen met beeldhouwwerk versierd kapiteel. Deze alleen met lijstwerk versierde kapitelen komen reeds in de Griekse en Romeinse bouwkunst op de pilasters voor en werden in het begin der XVIe eeuw door de Italiaanse Renaissance overgenomen (kapel te Todi 1508). Via de uit Italië en Frankrijk overgekomen architecten, de architectuurboeken, de schilderkunst (1) en uit eigen beschouwing, zal deze kapiteelvorm toen naar ons land zijn gekomen. In de gevelversiering van de toren te IJsselstein, gebouwd in 1530-1537, door de architect Alexander Pasqualini, vertoont de pilasterordonnantie een vermenging van Noord-Italiaanse en Franse Renaissance invloeden (2).

Hetzelfde was op te merken in de gevel van het stadhuis te Utrecht, door Willem van Noort in 1547 gebouwd (3). De kapitelen te Amsterdam bezitten echter een profilering, waarbij de strenge Italiaanse stijl onder de doorwerkende invloed der Laat Gotiek reeds geheel volgens Nederlandse trant blijkt te zijn verwerkt, wat tegelijk op een enigszins latere tijd van hun ontstaan wijst.

De zware aanleg der beide vieringspijlers nr. 8 en 21 en van de pijler nr. 33 laat vermoeden, dat men het plan had om het dwarsschip ook van een lichtbeuk te voorzien. Bij de vergroting der Mariakapel werd de bundelzuil nr. 34 geplaatst. Het kapiteel dat op de nog geheel op gotische wijze geprofileerde schacht staat, vertoont in de opzet zijner Renaissance profilering overeenkomst met kapiteel nr. 33, maar ter versteviging van de dekplaat is ter weerszijden van iedere op de diagonaallijn geplaatste schalk een console aangebracht.

In de profilering der schacht van zuil 34 komt nog sterker dan in die der pijlers nr. 8, 21 en 33 het vasthouden aan de Gotiek en de langzame wijze waarop in ons land de architectuur der Renaissance doorwerkte tot uiting. De Renaissance profilering is bij bouwwerken welke door Hollandse architecten in deze periode zijn ontworpen, slechts zelden zuiver van vorm, meestal is hierbij nog een geringe gotische invloed te constateren. Deze vermenging en dit doorwerken van een voorafgaande bouwstijl hebben ongetwijfeld veel tot het levendige en het schilderachtige in de Nederlandse Renaissance architectuur bijgedragen, waar tegenover de nog bestaande bouwwerken, welke in deze zelfde periode door buitenlandse architecten zijn gebouwd, zoals de toren te IJsselstein, iets koels bezitten.

De vensterbank van het raam in de Oostgevel der Mariakapel ligt plm. 1,50 m hoger dan de overige ramen in dit deel der kerk. Daar in dit raam een geschilderd glas met de datum 1555 is geplaatst (4), kan worden aangenomen, dat deze toestand origineel is. Dit raam verkreeg zijn verhoogde ligging door een hieronder gelegen deurkozijn, zodat ook deze ingang uit de bouwtijd der tweede O. L. Vrouwekapel dateert. Deze kapel, die door een hekwerk van de kerk was gescheiden, bezat dus een eigen ingang.
(De onderdorpels van alle vensters in de Mariakapel liggen hoger dan gebruikelijk is bij de andere zijkapellen. De onderdorpel van het raam in de oostgevel vertoont dit verschijnsel in versterkte mate. In dit laatste geval kan die ligging worden toegeschreven aan de voorgenomen bouw van de Collegekamer, of aan de mogelijke voorganger daarvan, waarvan het bestaan niet bewezen is.
Het feit, dat de Mariakapel vroeger door een hek op stenen voet van de rest der kerkruimte was afgesloten, en de aanwezigheid van een 'plint' tegen de noordmuur, maken het denkbaar dat het vloerniveau van de kapel vroeger ook hoger lag dan de rest van de kerk. Het afscheidende hek vormde middels een natuurstenen plint dan een goede overgang. Hierdoor zou de iets hogere ligging der onderdorpels van de vloer in de noordgevel t. o. v. de zijbeuk verklaard kunnen worden. Dit hoogteverschil van de vloer met de zijbeuk bezit echter iedere zijkapel, zodat het hoogteverschil der onderdorpels toch nog niet verklaard is. AvR.)

De eikehouten deur hangt in een natuurstenen kozijn, waarvan de zijden van een profilering zijn voorzien. Dit rechthoekig gesloten kozijn heeft consoles in de hoeken onder de bovendorpel. Volledig intacte deuren van vóór de alteratie zijn te Amsterdam zeldzaam. Deze deur bestaat aan de kerkzijde uit geprofileerde schroten, welke aan de binnenzijde tegen een raamwerk zijn bevestigd. (Er is geen sprake van schroten, maar van delen, en deze zijn ongeprofileerd. Het raamwerk waarvan sprake is, heet een beklamping. De toepassing van diagonaalklampen is niets bijzonders. AvR.)

---

(1) Dr. M. J. Friedländer o. c. dl. VIII, afb. 89, Barend van Orley (± 1518).
(2) Dr. E. H. Terkuile "De torens van Nederland" 1943, blz. 86, noemt Alexander Pasqualini uit Bologna als arch. "Oudh. Jaarb." 1938, blz. 11. Dr. G. C. Labouchère "Aantekeningen over Alexander Pasqualini en zijn werk"
(3) Dr. F. A. J. Vermeulen "Gesch. der Ned. Bouwk." dl. II, blz. 134
(4) 35e Jaarg. Maandblad Amstelodamum, blz. 99. Prof. Dr. J. Q. van Regteren Altena dateert dit glasraam omstreeks 1561-1565.

Het merkwaardige van dit raamwerk is, dat ter voorkoming van het scheefzakken der deur, waarbij zij zou gaan slepen, van de linker benedenhoek naar de rechter bovenhoek een regel is ingelaten. Doordat de draaipunten der deur zich aan de linkerzijde bevinden, wordt door deze diagonaalsgewijze lopende regel de druk welke het gewicht der deur op het raamwerk uitoefent, opgevangen en op het onderste scharnier overgebracht. Ter verdere versteviging en ter versiering heeft men op regelmatige afstanden meer van deze aan de diagonaal parallel lopende regels aangebracht en ook daaraan tegengesteld lopende, dus van de linker bovenhoek naar de rechter benedenhoek. De aldus gevormde ruiten zijn met een gestoken bladwerk versierd. (Er is bij het begin der restauratie in 1955 geen gestoken bladwerk aangetroffen, en het ziet er niet naar uit, dat het er ooit geweest is. AvR.) Een dergelijke ruitversiering komt al voor op de beschildering van een der deuren van het altaar van Thuisonles-Abbéville. Dit altaar werd omstreeks 1440 geschilderd en geschonken door Philips van Bourgondië, landsheer zowel in Holland als te Abbéville. Dit landheerschap kan de Nederlandse indruk verklaren, welke dit werk maakt: vermoedelijk is het door een Henegouwer geschilderd, die in Holland (Gouda) had gewerkt. (1) Hieruit volgt, dat het ruitmotief nog volkomen Laat Gotisch is en dat het zich lange tijd in de kunst wist te handhaven. In later tijd is deze deur door een terzake volkomen ondeskundige, op 1/3 gedeelte van haar breedte, gerekend van de hangzijde, doorgezaagd en is het losse rechterdeel met scharnieren aan het vaste linkerdeel opgehangen. Met het vaste deel wordt hier het reeds afgehangen deel der deur bedoeld. Tengevolge van dit doorzagen werd de schoorconstructie der diagonaalregels verwoest en begon de deur te slepen. Om dit weder op te heffen zijn thans de beide delen met behulp van ijzeren platen aan elkaar bevestigd. (Bij de restauratie in 1964 is de deur weer gangbaar gemaakt. De ijzeren strip is verwijderd en het kleine deurtje binnen de grote deur weer aan gereconstrueerde gehengen afgehangen. Gezien de detaillering mag deze deur niet beschouwd worden als gotisch, maar wel degelijk behorend tot de Renaissance-architectuur, waarin de gehele Collegekamer is opgetrokken. Voor opmetingstekeningen zie Beschrijving van de Collegekamer, tek. nrs. 10 en 11. AvR.)

Deze Gothische deur hangt dus in een Renaissance kozijn. Nu is bij de afbikking van de Oostmuur nr. 35-36 in 1946 gevonden een dichtgemetselde deuropening, groot genoeg om de Gothische deur te bevatten. De eerste Mariakapel was dus van buiten toegankelijk en had een hek om haar van het overige deel der kerk te scheiden. Het Gothische stenen kozijn is vervangen door een Renaissance kozijn bij de tweede kapel, maar de Gothische deur is gebleven. (De gevonden nis was in verband met het venstertje vermoedelijk bedoeld om het Mariaaltaar te plaatsen. De interpretatie van Van Breen is geenszins bewezen. Zie Beschrijving van de Collegekamer, AvR.)

---

(1) Deze kwestie is uitvoerig toegelicht door Dr. G. J. Hoogewerff "De Noord-Nederlandsche Schilderkunst", dl. II blz. 32 en vlg.

De sculptuur der Mariakapel

Aan de buitenzijde zijn de steunberen nr. 80 en 81 (afb. 5) met beeldhouwwerk in zandsteen versierd. Vooral de medaillons met mannekoppen herinneren aan de versieringen aangebracht tegen de gevels der huizen, waarvan de bouw samenhangt met de naam van Maarten van Rossem ± 1540. In de St. Annenstraat nr. 12 te Amsterdam is nog een voorbeeld van het toepassen van deze medaillons uit plm. 1560 aanwezig. Aan de Oude Kerk zijn deze reliefs nog goed geconserveerd en bieden een bijzonder fraai voorbeeld dezer kunst. Zij zijn fijner bewerkt dan de voorbeelden uit 1540 en 1560 en herinneren meer aan beeldhouwwerken in hout en marmer dan in zandsteen. Dit beeldhouwwerk is te vergelijken met dat van de grafzerk voor Nic. den Otter †1540, in de Nwe Kerk (voorheen in de Boëlenskapel) te Amsterdam; dat in de korbeels onder de moerbalken in de schepenzaal van het stadhuis te Kampen, ontstaan in 1545 en dat in het Muntpoortje te Dordrecht uit 1555.

Deze steunberen zijn verder versierd met twee stel boven elkaar geplaatste beeldconsoles en overhuivingen. De consoles zijn behakt met een kinderkopje en de overhuivingen zijn door drie kolommetjes in twee vakken verdeeld, waarbij in elk vak een putto, die een bloemslinger ophoudt, op een soort schelp staat. Dit uiterst fijn gehakte beeldhouwwerk kan worden vergeleken met de Franse meubelversiering, ontstaan in het midden der 16e eeuw ten tijde van Hendrik II (1547-1559).

Het muurkapiteel nr. 54 (afb. 53) valt op door zijn met kinderfiguurtjes gebeeldhouwde versiering en door zijn eigenaardige profilering. Om de schacht ligt een brede band als astragaal, waarvan het profiel meer geaccentueerd is dan dat van de pijler nr. 33. De hierop staande kelk is aan de voorzijde met een basrelief behakt, dat de jeugdige Jezus en Johannes de Doper voorstelt, terwijl zij aan het stoeien zijn. Vermoedelijk had Jezus oorspronkelijk een kruisstaf in zijn rechterhand; zo dit het geval is geweest, dan is deze staf verwijderd. Joos van Cleve beeldde deze staf echter ook niet steeds af, zoals op zijn Jezus en Johannes-schilderij in het museum te Napels is te zien. (1) Terzijde sluiten hier twee bladkransen tegen, de bovenste krans begint ter weerszijden van het basrelief met een gebaard en gehoornd faunsmasker. Op deze kelk ligt een dekplaat waarvan het profiel gelijkt op dat van zuil nr. 34.

---

(1) W. Burger: "Die Malerei in den Niederlanden" van 1400-1550, blz. 116, afb. 172

De voorstelling van Jezus en Johannes komt het vroegst in de Italiaanse kunst voor. Leonardo da Vinci schilderde deze twee knaapjes in 1509-1510 (1) en legde met deze compositie vermoedelijk de grond voor alle latere. Jezus en Johannes die elkaar omarmen en kussen, is in de Nederlanden omstreeks 1520 een geliefd motief. Quentin Massys schilderde deze voorstelling ± 1520 (2). In het Mauritshuis hangt een schilderij met dit onderwerp, dat Joos van Cleve in ± 1530 maakte (3). Van deze compositie, die op Leonardo teruggaat, bestaan verschillende copieën (4), welke waarschijnlijk alle uit de werkplaats van Joos van Cleve afkomstig zijn.

De op die schilderijen afgebeelde jongens zitten en omhelzen elkaar echter zonder te stoeien. Blijkbaar heeft de Amsterdamse beeldhouwer dit motief in navolging van de spelende en stoeiende kinderen, die voorkomen in de prentwerken van b. v. Marcantonio Raimondi (± 1488-1534) dusdanig omgewerkt, dat geen direkte navolging kan worden aangetoond. Raimondi graveerde veel naar schilderijen en tekeningen van Raphaël Sanzio. Raphaël schilderde op de muren van de loggia in het Vaticaan (1515-1519) verschillende dergelijke kindergroepen; vóór hem deed Michelangelo dit op de basementen van zijn plafond in de Sixtijnsche Kapel te Rome (1483). Vóórdat deze schilderijen ontstonden, beeldde Donatello op een onovertroffen en meesterlijke wijze aan de buitenkansel der kathedraal te Prato (± 1430) reeds naakte en stoeiende kindertjes af, waarvan houding en modelé doen denken aan die in het Amsterdamse kapiteel.

De faunsmaskers herinneren aan die, welke voorkomen op de mythologische schilderijen van Maarten van Heemskerck (1498-1574), zoals op zijn Triumph van Silenus. Dit werk van v. Heemskerck gaat vermoedelijk terug op een ontwerp van Giulio Romano (1493-1546), waarnaar Cornelis Bos in 1543 een prent uitgaf. (5)

De maker van het Amsterdamse kapiteel was geen groot kunstenaar; het werk toont, dat het modelleren en hakken van het zo subtiele naakte kinderfiguurtje boven zijn macht lag. Ook de maskers missen het pittige, het schalkse, dat deze fauns kan kenmerken. Zijn kracht lag blijkbaar meer in het zuiver decoratieve, zoals de versieringen tegen de steunberen.

In de drie vlakken van de piedestals onder de middenstijlen der beide grote lichtramen in de Noordgevel der kapel is een leeuwtje gehakt (afb. 54). Dit leeuwtje is voorgesteld alsof het in een kooi was opgesloten.

De hoeken van het piedestal vormen de stijlen dezer kooi, op elk vlak staat een deel van het beest afgebeeld.

In het holle profiel der lijst van de vensterbank is precies onder deze piedetal een engelenkopje met vleugels gebeeldhouwd.

In het Wijnkopersgildehuis in de Koestraat te Amsterdam (6) is in de muur der vestibule onder een moerbalk een gebeeldhouwde kraagsteen geplaatst (7). Deze kraagsteen is versierd met een sater, waarvan het lichaam als het ware in een kooi is opgesloten, welke wordt gevormd door de contourlijnen van het profiel en enige horizontale banden, zodat alleen aan de voorkant het hoofd en aan ieder der zijkanten een hand uitsteekt. Ten noorden van de Koestraat stond de kerk van het Bethaniënklooster. In 1550 verkocht het klooster de 'uithof', de tuin langs de zuidzijde der Koestraat, waarna hier huizen werden gebouwd (8).

Op de stadsplattegrond van Corn. Anthonisz. uit 1544 staan ten zuiden der kloosterkerk al tot het klooster behorende huizen afgebeeld. Vermoedelijk is echter het huis waarin de kraagsteen zich thans bevindt, gebouwd na de afbraak der bestaande huisjes in 1550; daar deze kraagsteen, wat zijn stijl betreft, thuis hoort in het zesde decennium der XVIe eeuw, zal hij waarschijnlijk in een der toen gebouwde huisjes zijn geplaatst. Tussen dit beeldhouwwerk en dat in de piedestals der ramen in de Mariakapel bestaat overeenkomst in modelé. Dit kan worden toegeschreven aan een ontstaan in hetzelfde tijdperk, maar hier kan ook gedacht worden aan eenzelfde atelier, misschien zelfs aan een zelfde kunstenaar.

Met deze beeldhouwwerken is waarschijnlijk de volgende mededeling van J. Walvis "Beschrijving der stad Gouda" 1713, dl. II, blz. 58 in verband te brengen: "Meester Henrik vanden Berg verkoor men tot oppersteenhouwer, hij soude daags zeven stuyvers voor zijn hoofd winnen. Doch na het verloop van een halfjaar van d'Amsterdammers gehaeld, quam Claes Aelbertsz. van der Goude in sijne plaatse". Henrik vanden Berg werkte aan de herbouw der op 12 januari 1552 verbrande St. Janskerk te Gouda, zodat hij in het najaar van 1552 naar Amsterdam zal zijn gekomen.

---

(1) W. von Seidlitz "Leonardo da Vinci", 1935. blz. 329
(2) Dr. M. J. Friedländer, o. c. dl. VII, blz. 62, nr. 29
(3) id. dl. IX, blz. 131, nr. 37
(4) Dr. G. J. Hoogewerff "Vlaamsche kunst en Italiaansche Renaissance", blz. 110, schrijft, dat Frans I van J. van Cleve in 1529 een schilderij met deze voorstelling kocht.
(5) Dr. G. J. Hoogewerff "De Noord-Nederlandsche Schilderkunst", dl. IV, blz. 313
(6) Voorl. lijst Ned. mon. dl. VII, blz. 33 nr. 26, "Het Wijnkopersgildehuis, sinds 1633 zetel van de wijnkopersconfrèrie, later overgegaan aan het 1659 gestichte gilde".
(7) Zie voor de afbeelding van deze kraagsteen "Zeven eeuwen Amsterdam", dl. I, afb. 107
(8) Dr. J. C. Breen, XI Jaarb. Amstelodamum, blz. 110 "De woning van Jan van der Heyden in de Koestraat"

De benaming van 'oppersteenhouwer' is te vergelijken met die van 'beeldhouwer' in onze dagen (1). Henrik vanden Berg zal dus de buiten- en binnensculptuur hebben vervaardigd en is hiermede de eerste beeldhouwer, aan wie hier ter stede met enige zekerheid een werk kan worden toegeschreven. Henrik vanden Berg zal, als hij inderdaad dit werk heeft gemaakt, enige tijd in Frankrijk, Brabant of Vlaanderen hebben gewerkt.

(1) Hendrick de Keyser wordt in een akte van 1613 genoemd "deser stede steenhouwer", mej. Dr. E. Neurdenburg "Hendrick de Keyser", blz. 9

De schraagbeelden boven de zuilen nr. 9 en 11 in het noordelijke zijschip langs het koor

Oorspronkelijk was het Noorderzijschip op dezelfde wijze als nu nog in het Zuiderzijschip is op te merken, door drie spantbalken tussen de traveeën overspannen. Bij het aanbouwen der Mariakapel bleef, door de verbreding der traveeën, alleen de middelste spantbalk in gebruik. De muurstijlen der beide andere spantbalken moesten echter blijven staan, daar zij de muurstijlen van de lichtbeuk op het koor verankeren en de gording dragen, waarop de ribben van het tongewelf steunen.

In het voorvlak dezer beide muurstijlen is een versiering aangebracht, bestaande uit een hoog en slechts weinig voorspringend basement, waarop een gecanneleerde pilaster is geplaatst. Deze cannelures zijn aan hun ondereinde over 1/3 gedeelte van hun hoogte met een ronde staaf gevuld. Op een derde gedeelte van de totale hoogte van de muurstijl, van zijn bovenkant gemeten, is boven deze cannelures een beeldconsole ingelaten, die met acanthusbladeren is versierd. Waarschijnlijk staat op de ene console een beeld van Petrus (afb. 48) en op de andere van Paulus, beide opgesteld onder een onversierde overhuiving, welkevolgens een kwart cirkel is uitgehakt. Aangezien niet aan te nemen is, dat deze beide beelden nog na de alteratie hier zouden zijn geplaatst, moeten deze muurstijlen tussen 1552 en 1566 (beeldenstorm) met deze cannelures zijn versierd. (Deze schalkbeelden zijn gehakt aan stijlen welke de muurstijlen der trekbalkstoelen moesten vervangen toen de trekbalkjukken ter plaatse kwamen te vervallen tengevolge van de insteek van de gewelven der Mariakapel. De beelden moeten dus tijdens de bouw der Mariakapel zijn vervaardigd. AvR.)

Deze cannelure-vorm komt voor aan de zuiltjes tegen de stijlen van het koorhek in de Ned. Herv. kerk te Abcoude, gemaakt in het tweede kwartaal der XVIe eeuw, aan de binnenbetimmering van de achterkamer in het museum te Edam en van de chirurgijnskamer in de Waag te Enkhuizen, beide uit het tweede kwartaal der XVIe eeuw, zodat deze beide muurstijltjes met hun beelden waarschijnlijk uit dezelfde tijd als de Mariakapel zullen dateren.

De beide houten beelden zijn en profil gezien goed van verhouding, alleen en face zijn het hoofd en de schouders wat smal, waardoor de figuur de indruk wekt wat te lang te zijn. De beweging en vorm van het lichaam zijn echter onder de plooien van het gewaad goed tot uitdrukking gebracht.

De beeldhouwer kan zich voor schouders, hoofd en hals te veel aan de breedte van de muurstijl gebonden hebben geacht, maar deze vorm kan ook in verband worden gebracht met de stijl welke in de tijd van het ontstaan dezer beelden heerste. In het Rijksmuseum wordt een karbeel van een onbekende herkomst bewaard, waarin een vrouwenfiguur is gehakt, die een schild vasthoudt, waarop de staande leeuw van Holland staat afgebeeld. Te oordelen naar de vorm van dit schild kan dit beeldhouwwerk in ongeveer dezelfde tijd als de beide apostelbeelden zijn ontstaan. Ook deze vrouwenfiguur heeft een vrij lange hals en een smal hoofd. Het modelé dezer figuur herinnert aan het beeldhouwwerk, dat tijdens de regering van Hendrik II (1547-1559) te Fontainebleau ontstond, aan het werk van de beeldhouwer Le Primaticcio (1504-1578) en Jean Goujon (1515-1564 (1)

Ook hier vinden wij dus een aanwijzing, dat de beeldhouwer dezer apostelfiguren in Frankrijk zal hebben gewerkt en daar met 'Italië' in aanraking kwam. Of dit beeldhouwwerk daarom van dezelfde hand is als het pilasterkapiteel versierd met Jezus en Johannes als knapen, blijft door het verschil dat bestaat tussen jeugd en naakt tegenover bejaard en gekleed, vooralsnog een open vraag.

Het is te betreuren dat deze beelden door de slechte belichting daar ter plaatse onvoldoende te zien zijn.

Aan de noordzijde van het koor stond een altaar voor Petrus en Paulus, waarop Claes Jacobsz. in 1463 een vicarie stichtte. In 1509 stond het hier nog, daar toen de priester Thomas de Wael er een tweede vicarie op stichtte, zodat de nog bestaande beelden de standplaats van dit altaar zullen vastleggen.

(1) Dr. G. J. Hoogewerff "Vlaamsche kunst en Italiaansche Renaissance" blz. 174

Overgenomen uit:

Dr. I. H. van Eeghen - Inventarissen der archieven van de Gilden en van het Brouwerscollege - Stadsdrukkerij 1951,

blz. 50 - Kleermakersgilde

Inleiding: Literatuur: Wagenaar IX 149, Noordkerk 1304.

Oorspronkelijk werd dit gilde meest snijdersgilde of Sint Nicolaasgilde genoemd. Reeds op 17 December 1371 wordt het genoemd. De snijders, (droog)scheerders en marslieden of kooplieden waren er in ondergebracht. De marslieden zijn er al spoedig, w. s. tussen 1390 en 1404, van afgescheiden.
De droogscheerders hebben op 10 februari 1525 een nieuw gilde opgericht. Zij kregen toen het gildealtaar in de Nieuwe Kerk, de snijders hielden het gildealtaar in de Oude Kerk met als heilige Sint Vitus.
Behalve kleermakers waren in de 16e eeuw in dit gilde de wollenaaisters, die op 15 januari 1579 eigen keuren kregen. Zij hadden een eigen bos, waarvan 1/3 der inkomsten aan het gilde kwam, eigen overvrouwen en sinds 1539 eigen proefvrouwen, zodat ook wel eens van het wollenaaistersgilde wordt gesproken. Een bijdrage aan het gilde moesten de lakenkopers, oude kleerkopers, uitdragers en uitdraagsters en later ook de nieuwe vrouwenkleerenverkoopsters geven.

Met de rijglijfmakers, later corsettenmakers genoemd, voerde het gilde een voortdurende strijd over hun verplichtingen tegenover het gilde, waarin het in 1797 zegevierde; voortaan zouden ze tot het gilde behoren en een overman in het bestuur hebben.

De overlieden vergaderden in 1665 nog in het Regulierspoorthuis, ofschoon al op 6 mei 1652 een huis op de hoek van de Spinhuisdwarsstraat door hen was aangekocht, waar ze later bijeen kwamen. Bij de opheffing lag het gildehuis op de Nieuwe Zijds Achterburgwal bij het Spui.

Op 8 maart 1769 en 25 juni 1772 werden personen begraven van de nieuwe verbeterde kleermakersbos van de getrouwigheijt en het welvaren (D. T. B. 1115 en 1242), waarschijnlijk een knechtsbos, daar de begravenen voor zover na te gaan geen gildeleden waren.

De financiële registers, die in 1829 zijn ingeleverd op de charterkamer van het stadhuis, zijn alle bewaard. In 1935 werd een aantal stukken door de Gemeentesecretaris overgedragen.

blz. 97, 98 - Metselaarsgilde of O.L. Vrouwegilde

Inleiding: Literatuur: Wagenaar IX 169, Noordkerk 1382, P. Scheltema: De gildekamer der metselaars (Aemstels Oudheid VII, 65, 1885 en Oude Tijd, 1874, 305) en J. J. Nieuwenhuijzen: Ordinantiën van het metselaars- en St. Lucasgilde te Amsterdam (Dietsche Warande v, 35)

In het begin van de 15e eeuw wordt reeds melding gemaakt van het O. L. Vrouwegilde. Het is echter niet absoluut zeker of dit hetzelfde is als het later in de 15e eeuw ook zo genoemde metselaarsgilde.
Dit gilde had een altaar in de Nieuwe Kerk. Tot 1579, toen ze ondergebracht werden in het Sint Lucasgilde, behoorden de schilders, glazenmakers en borduurwerkers ertoe. Het omvatte als hoofdgroepen de metselaars, steenhouwers, leidekkers, loodgieters en loden pompenmakers.

Sinds 1662 worden de loodgieters niet meer apart genoemd; hun handwerk was gecombineerd met dat der leidekkers.

Met het Sint Lucasgilde zijn moeilijkheden gerezen over de beeldhouwers, die nu eens van het ene dan van het andere gilde lid waren.

De gildekamer bevond zich al in 1665 in de Waag. Op 18 februari 1873 werd door Burgemeester en Wethouders met ingang van 31 augustus 1873 de huur opgezegd. Op 23 mei van dat jaar deelden Burgemeester en Wethouders mee, dat de administrateuren van het fonds erin bewilligd hadden om, ongeprejudicieerd de eigendomsrechten, alle aldaar aanwezige vaste en losse goederen in handen van Burgemeesters en Wethouders te stellen ter conservatie. De kamer kwam onder beheer van de Gemeente Archivaris.

De armenbos van het gilde werd oorspronkelijk geheel apart van de gildekas gehouden, zoals uit de ordonnantie van 1560 blijkt, later met de gildekas samengevoegd.

In de kast op de gildekamer berustte in 1873 het grootste gedeelte van het thans nog bewaarde archief, waarvan in 1871 de administrateuren hadden bericht, dat ze enkele oude rekening- en aantekeningboeken onder zich hadden, soms nog nodig voor de administratie. Met het beheer van de kamer kwam dit archief onder de Gemeente Archivaris.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels van archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn. - 30 juni 1952

blz. 5
1449/50

Het Marie-altaar in de Kooromgang wordt gesticht door heer Dirck Jan Helmerzoen en zijn familie. De stichter is bij dat altaar begraven. De fundatie-brief bevindt zich in het Gemeente-Archief. Er blijkt uit, dat Dirck Jan Helmerzoen op 8. 6. 1465 een 'cappelrie' op dit altaar stichtte. Het stond tegen de uiterste oostwand, achter het Hoogaltaar.

blz. 19
1552

Bij de deur in het hek van het (oude) Vrouwenkoor was een 'ymagie crucis'. Misschien een groep van Christus aan het kruis, met Maria en Johannes aan de voet, zoals men meer in Rooms-Katholieke kerken ziet. Was het een kruis geweest zonder meer, dan had men er toch niet het woord 'ymagie' bij gebruikt. Hoewel deze 'ymagie crucis' meermalen wordt genoemd, ontbreken nadere gegevens.

Het bedoelde hek liep van de N. O. Vieringpijler naar de dikke pilaar aan de voet van het St. Joriskoor, en er schijnen twee deuren in geweest te zijn.

In het oude Vrouwenkoor, later Snijderskoor genoemd, vond men een glas, dat wordt aangeduid als 'vitro ī regula'. Daar het in het boekje bijgevoegde merk niet meer in het grafboek van 1523 te vinden was, kunnen we omtrent dit glas niets naders mededelen. (Regula blijkt te zijn een laag van grafzerken).

blz. 20

Op de hoek van het Sint Joriskoor en het (oude) Vrouwenkoor, ter plaatse waar nu een dikke pijler staat (nr. 33 op de plattegrond) bevond zich een trap, die moeilijk iets anders kan geweest zijn dan een wenteltrap in een toren. Deze toren moest uiteraard bij het bouwen van het nieuwe Vrouwenkoor ± 1553 verdwijnen, en waarschijnlijk heeft men een nieuwe pijler op de fundering van de traptoren gebouwd. Dat zou tevens verklaren, waarom deze pijler een eindje naar achteren staat.

Na de bouw van het nieuwe Vrouwenkoor in 1553 moet men wel een nieuwe traptoren gemaakt hebben in de hoek tussen St. Joriskoor en Vrouwenkoor (notitie van B. B. in de marge: 'neen'). Op de plattegrond van Justus Vingboons (1682) is er al geen spoor meer van deze traptoren te bekennen. Wel vindt men bij Vingboons een traptoren in de hoek, gevormd door de zuidkant van de toren en de westgevel. De traptoren aan de noordzijde is dan al weg, maar we vinden die nog afgebeeld op een overigens niet zeer betrouwbare anonieme gravure van kort na 1725, in het archief van de Nieuwezijds Kapel (notities van B. B. in de marge: "kan er niet geweest zijn" en van H. Janse: "voor het raam").

blz. 25

Uit het oudste nog aanwezige begraafboek van de Oude Kerk, aangelegd in 1553 (Gemeente-Archief). Dit begraafboek diende tot 1558 tevens als ontvangstboek, en als zodanig biedt het ons menig gegeven over de toestand in en om de kerk gedurende deze jaren.

Vrouwenkoor is onder de kap. Dit gebeurde blijkbaar in de loop van 1553, want daarna komt men telkens posten tegen betreffende overgeschoten bouwmaterialen:

Ith. op den 27 augusti an^{o} 53 / ontvangen van floris floris zoē onsse mede broeder vā die ouwe plancken die coemē van dat ouwe vack F. 7. -. -.

Verder worden op 24 september overgeschoten leien verkocht.

Ith. noch de 29 novēbris an^{o} 1553 ontfanghē vā een rowe balck deser stede fabriekmiester Jan van Hoern vcoft den 4 novēbris voor F. 9. -. -.

En verder blijkt de hele buurt brandhout en spaanders gekocht te hebben.

Aangezien een buitenmuur was gesloopt, werd er ook vrij wat puin en oude stenen verkocht. De pastoor verkoopt enige 'pruijse delen en ses noortse delen'.

blz. 27
1555

Cornelis Brunt en zijn familie geven opdracht tot het schilderen van een glas met een voorstelling van het sterfbed van Maria.

Tevens schenken ze een zilveren ark.

De stad Amsterdam geeft opdracht tot het schilderen van een glas, voorstellende de aanbidding der herders.

Jan Claesz. van Hoppen, Burgemeester, geeft opdracht tot het schilderen van een glas, voorstellende de boodschap aan Maria en de groetenis van Elisabeth.

± 1555

Pieter Aertsz. schildert een drieluik voor het Maria-Altaar. In het midden het sterfbed van Maria; op de buitenzijden van de deuren de aanbidding der drie Koningen; op de binnenzijden taferelen uit het leven van Maria (haar geboorte en haar huwelijk?). Van dit altaarstuk is slechts een klein gedeelte bewaard gebleven, voorstellende de kop van een Hogepriester.

blz. 29
1571

De Collegekamer van het O. L. Vrouwegilde wordt gebouwd (waarschijnlijk oorspronkelijk de buitenportiek van het Vrouwenkoor; de geschiedenis van deze Collegekamer heb ik behandeld in het Jaarboek Amstelodamum 1952).

blz. 38

Monument Jacob van Heemskerck. Geplaatst 1607 of 1608 buiten bezwaar van de kerk.

blz. 39
Glazen

4. 2. 1614: den 4 febrewari Jan ariaensz. glaesmaker voor wapens en anders na syn Rekening beta F 20. -. -.

(In welk glas die wapens zijn geschilderd, blijkt niet. In ieder geval waren het er, gezien de prijs, niet veel, hoogstens vier. Zijn ze wellicht aangebracht in de nog nieuwe glazen van het Huiszittenkantoor?)

blz. 41
(Uit het Uitgiftboek):

3. 10. 1634: den 3 ochtober Han freryckz. voor glas van hoppen van verlooden eñ schoon maken na syn rekeninge betā F. 248. 10. -.

(Dit betreft het glas met de boodschap aan Maria en het bezoek van Maria aan Elisabeth. Behalve de glazenmaker kwam ook de glasschilder er aan te pas:

12. 12. 1634: Den 12 Desember Willem Dircksz. glaesscryver na syn rekening betaalt F. 41. 2. -.

blz. 42

Met de herstelwerkzaamheden aan de glazen in het Vrouwenkoor (zie 3. 10. 1634 en 12. 12. 1634) wordt voortgegaan:

11. 9. 1635: Dito aan Jan frericksz. glaesemaker is den 20 Marty 1635 op rekening vant verlooden van de twee groote glaese int Vrouwe koor betaelt vijftig gul. F. 50. --. -
ende op dato de resto wegens syn rekening betaelt F. 249. 15. -
F. 299. 15. -

Daarna wordt gerepareerd aan 'de aanbidding door de herders' en het smids- en kuipersglas. Het lijkt er veel op, alsof in deze jaren het uit de toon vallende wapen met de leeuwen is geschilderd, en St. Olof tot banierdrager van Amsterdam is gemaakt.

18. 10. 1639: ditto betaelt aen pieter Jans voor 't glas int Vrouwe Choor te schrijven mitsgaders voor 18 stucken int smits en cuijpers glas / alles na luit synder reeck. F. 154. -. -
Voor sijn afteyckeningh F. 8. -. -
F. 162. -. -

Van welk venster heeft Pieter Jansz. een 'afteyckeningh' gemaakt?

In de Oude Kerk bevindt zich nog een ingelijste gewassen tekening van het glas met het sterfbed van Maria; of dit door Pieter Jansz. gedaan zou zijn?
En in het archief van de Nieuwezijds Kapel is een tekening van het glas met de boodschap aan Maria en haar bezoek aan Elizabeth. Op deze laatste tekening heeft Maria om haar hoofd een stralenkrans; deze is reeds lang geleden weggewerkt. Misschien door Pieter Jansz.? En heeft hij ook de hostie vervangen door een stralende zon, waarin de naam Jezus?

18. 10. 1639: 18 ochtober betaelt aen Hendrick Gerritsz. Velthoen glasemaker voor de vermakinge van de voorsz. glasen eñ syn werck tot nu / toe tsame F 213. 8. -
9. 10. 1640: ditto betaelt aen Pieter de Keyser over arbeytsloon eñ steen gelevert ter verbeteringe der glasen volgens syn reeckeningh F 405. --. -
dito aen de glaese schryver piter Jansz. van reparaties van glaesen / kolen en teer (?) volgens syn rekeningh F 54. 10. -
8. 10. 1641: aen piter Jansz. glaseschryver van gebacken glasen in de kerck als op t kercke lanthuys (op de kant staat: op de nieuwe timmer) F 38. 6. -
(Dit laatste betreft een huis op het kerkeland te Duivendrecht of Diemen).

blz. 45/46
Glazen
8. 6. 1649. Dito betaelt aen Pieter Jansz. voor glase schryven vant Jaer 1642 tot op dato aen de kerck verdient volgens syn rekeningh F. 88. 5. -
20. 1. 1654. Dito pieter Jansz. glase schryver voor verscheyde dingen in de glasen laten backen en gemaeckt F. 28. 18. -
17. 3. 1654. Den 17 dito betaelt aen pieter Jansz. glaseschryver voor 9 panden gebacken van de 7 probintus F. 72. --. -

Het is ons niet mogen gelukken te ontdekken, in welk gedeelte van de kerk deze naar de op 4. 11. 1653 voor F. 2. 16. - gekochte '7 printen om de glasen daer nae te schilderen' gemaakte werken zich bevonden. Evenmin wat de 'printen' voorstelden.

Niet onmogelijk is, dat het glazen waren voor de nieuw in gebruik genomen kerkmeesterskamer. Immers in 1654 vertrokken de Huiszittenmeesters naar een grotere lokaliteit met pakhuis (tegenwoordig a/h. Waterlooplein), en kerkmeesters betrokken het door hen verlaten kantoor. Hun vorige kamer was veel kleiner geweest, en bijgevolg komen we na 1654 telkens posten tegen, die op het meubilair van de kerkmeesterskamer betrekking hebben.

Wat verder de glazen betreft, Pieter Jansz. schilderde in deze jaren het Vredesglas, en Jan van Bronchorst schilderde de Kroning van Philips de Schone. Tevens begon Pieter Jansz. aan het eerste Burgemeestersglas, en Cornelis Holsteyn leverde het ontwerp voor een Kerkmeestersglas.

Hierover heb ik uitvoerig geschreven in Oud Holland 1948, blz. 49 v. v. en Jaarboek Amstelodamum 1949, blz. 1 v. v.

Het Vredesglas is opgeborgen in een schuilkelder.

De Kroning van Philips de Schone is in de 18e eeuw teniet gegaan door verwaarlozing. De ontwerptekening bevindt zich in het archief van de Nieuwezijds Kapel.

Het eerste Burgemeestersglas is opgeborgen in een schuilkelder.

Het Kerkmeestersglas is nooit geschilderd. Twee ontwerptekeningen bevinden zich in het archief van de Nieuwezijds Kapel.

Op 17. 3. 1653 vinden we een post:

Dito betaelt aan Holsteyn voor de teeckeningh van een glas	F. 30. -. -.
noch aen Velthoen voort vernis (1)	F. 3. 6. -.
	F. 33. 6. -.

Dit zou doen denken aan een (later) ingelijste tekening. Op de ontwerptekeningen in de Nieuwezijds Kapel is echter geen vernis te bekennen. Is het dezelfde tekening?

1. 2. 1661 dito betaelt aen pieter Jansz. glaesschryeffer (zonder specificatie) F. 22. 10. -.

---

(1) Hendrick Gerritsz. Velthoen was glazenmaker van de kerk.

blz. 49

Een nieuwe glasschilder

In plaats van de ouder geworden Pieter Jansz. (hij werd begraven 8. 4. 1672 i. d. Nieuwe Kerk) komt Gerard van Houten:

3. 9. 1669: dº (dito) aen Gerrit van Holt voor schilderen van glasen F. 62. --. -.

Glazen

3. 2. 1671: aen Gerrit van Holte glase schryver F. 37. --. -.

Glazen

17. 9. 1671: aen Gerrit van Holte glas schryver F. 81. 7. -.

9. 2. 1672: aen Gerrit van Holt wegens t schryven van glasen F. 81. 7. -.

blz. 53

Glazen

In deze jaren treft men regelmatig posten aan van betalingen aan Gerard van Houten. (Zie blz. 46 en 47) Hij hield regelmatig de reeds bestaande beschilderde glazen bij, en verrijkte ieder jaar het Burgemeestersglas met een of meer wapens. Over Van Houtens werk in de Oude Kerk heb ik uitvoerig geschreven in Oud Holland 1948 en in het Jaarboek Amstelodamum 1949.

blz. 55

Huizen aan de Oude Kerk

volgens een opgave uit het jaar 1695, in boek 14 O. K., in het archief van de Nieuwezijds Kapel.

.....

Ende noch een woningtie wat verder na de fluwele burgwall, geteeckent no. 13 (notitie B. B.: "5")

Ende eyndelyck heeft de kerck tegen de Noordelycke muyr achter het Choor een peerdestall daer in vyff plaatsen die door Kerkmeesteren begeven werden. (notitie B. B.: "3").

blz. 58

Vensters vernieuwd

In deze jaren zijn de oude venstertraceringen de een na de ander weggebroken en vervangen door de karakterloze einden baksteen, die we nu nog altijd zien. Het is begonnen ± 1708; de door het Fabryckampt gemaakte tekeningen van het nieuwe knoeiwerk berusten nog in het Gemeente-Archief.

De oude tracering ziet men nog slechts in de vensters van de Doopkapel, het glas van de aanbidding der herders, het Vredesglas en de vijf glazen van de absis.

blz. 63

1754

We weten niet of Burgemeesteren of kerkmeesters het initiatief genomen hebben om de Brusselse glasschilders De Angelis te ontbieden, voordat zowel de Oude als de Nieuwe Kerk hun laatste beschilderde glazen verloren zouden hebben.

Misschien kwamen de gebroeders De Angelis zelf naar hier, in de hoop klanten te winnen. We vinden hen het eerst vermeld in

1756

Uitgiftboek 7. 1. 1756: Aan Angelis Glasschilder voor Rijskosten F. 42. -. -.

Dan beginnen de onderhandelingen tussen Burgemeesteren en de gebroeders De Angelis. Hiervoor moge ik verwijzen naar het door mij gepubliceerde in Oud Holland 1948, en het Jaarboek Amstelodamum 1949.

blz. 69

Uit Aanteekeningen der Aanmerkelijke Reparatien, en Verbeteringen in de Gereformeerde Oude Kerk te Amsterdam. 1843-1844.

... Daarna is men beginnen te steigeren aan de Noordzijde, en wel in het Zoogenaamde Vrouwen Koor onder de geschilderde Glasramen, benevens aan de Zuid-zijde, en omgang achter het Hooge Koor, alwaar aan deze genoemde Drie afdeelingen geene aanmerkelijke reparatien dan eenige Kleine vakken Plafon vernieuwingen zijn gevonden geworden;

blz. 73

Stamboom van Maria

Waarschijnlijk een van de oudste glazen, misschien 15e eeuw. Moest in 1761 plaats maken voor het tweede burgemeesterglas. Er is niets van overgebleven, schilder onbekend. Een beschrijving van het glas is te vinden bij Von Zesen.

De boodschap aan Maria en het bezoek van Maria aan Elizabeth

Dit grote glas in het vrouwenkoor is ontworpen door Lambert van Noort en geschilderd door Digman Meynartsz., plm. 1555.

Er is aan gerestaureerd door Pieter Jansz. (midden 17e eeuw), Gerard van Houten (einde 17e eeuw), gebr. De Angelis (driekwart 18e eeuw) en J. L. Schouten (19e eeuw).

De aanbidding der herders

Van dit tweede grote glas in het Vrouwenkoor is de geschiedenis ongeveer gelijk aan die van het vorige. Alleen is er meer veranderd: in de rechter onderhelft is het Mirakel van Amsterdam vervangen door het stadswapen. Blijkens de stijl is het ± midden 17e eeuw gebeurd, en afgaande op de kasboeken, mag men Pieter Jansz. voor de schilder van het wapen houden.

blz. 74

Het sterfbed van Maria

Dit glas is toegeschreven aan Dirck Crabeth; bewijs uit de archieven is tot op heden niet te vinden. Aan dit glas is veel gerestaureerd door Gerard van Houten (eind 17e eeuw) blijkens zijn reparatierekeningen (archief N. Z. Kapel).

blz. 75

Het tweede Burgemeestersglas

Dit is het lange smalle glas naast de kooromgang aan de noordzijde. Het is aangelegd in 1761 door de gebr. De Angelis, en bevat wapens van Burgemeesters van 1761 tot 1695, en van wethouders over de jaren 1802 tot 1806.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Aanvulling op de gegevens betreffende de bouwgeschiedenis van de Oude Kerk -

blz. 1

Maria-altaar

Volgens de Rooms-Katholieke liturgie behoort dit altaar aan de noordzijde van het hoogaltaar. Vandaar dat de noorderzijbeuk van de Oude Kerk tussen kooromgang en transept oorspronkelijk het Vrouwenkoor heette. Het altaar stond tegen de oostmuur, zoals het oudste grafboek uitwijst. Nu is in 1946 op die plaats een nis gevonden met daarboven een houten balk in de muur. Dat moet dus de nis geweest zijn, waarin het altaar geplaatst was, en géén uitgang. De balk zal hebben gediend om een schilderij of een drieluik aan te bevestigen. Het is een van de weinige voorbeelden in de Oude Kerk, dat een altaar in een nis geplaatst is.

blz. 3

Duplicaten van fragmenten beschilderd glas

Toen in het begin van deze eeuw de glasschilder Jan Schouten de grote glazen van het Vrouwenkoor te restaureren kreeg, heeft hij sommige gedeelten nieuw geschilderd, maar gelukkig de oude fragmenten bewaard. Sommige van deze oude fragmenten moeten, volgens de glasschilders vader en zoon Bogtman te Haarlem, beter zijn dan wat Schouten ervoor in de plaats stelde.

Het zou aanbeveling verdienen om bij herplaatsing van de glazen in het Vrouwenkoor de beste stukken te gebruiken, en de andere duplicaten te verwerken in een klein venster, misschien dat van het Heilig Graf. Voor een groot venster is er niet genoeg.

Bij de duplicaten bevindt zich o. a. een bisschopsfiguur.

blz. 11

1560

Blijkens een paar originele brieven van Willem Andriesz. de Raet (Archief Nieuwezijds Kapel) had deze tapijtwerker, behalve de vier tapijten voor het Hoge Koor, er ook een onderhanden voor het Vrouwenkoor, iets dat nog niet bekend was. De Raet belooft aan de kerkmeesters: "Dan ick sal sonder faent maecken dat de hoeghe lijef vrou hanghen sal, wilt God... dat hoep ick voer kaersemes te leveren" en hij vraagt of de heren niet boos willen zijn omdat "dander stuck van et vrouwencoer dues langh vertreht".

De tekeningen werden gemaakt door zekere Marten Lucas te Haarlem, een kunstenaar omtrent wien ik verder nog niets weet.

± 1555

In map 299 (charters archief N. Z. Kapel) is een brief van Hans van Maeseick, waard in de herberg 'Gorcom' te Nijmegen, waarin hij de kerkmeesters kennis geeft, dat Coen van Vuerenborch "twee schepen uyt namsche steenen" sendt.

1556

Map 299 bevat ook een brief van Piersen Lambillon 'de Namur' d. d. 15. 1. 1556, waarbij hij kennis geeft van het zenden van 7 dubbele en 2 enkele zerken. Toen zal dus de vloer van het Vrouwenkoor zijn gelegd.

blz. 13

Na 13/6 wilde men uiteraard allereerst een kapel voor de hoogvereerde Onze Lieve Vrouwe hebben; die kapel behoorde liturgisch aan de noordzijde. Er was nog wat rode zandsteen over, en vandaar die éne rode zerk in de noorderzijbeuk ten noorden van de viering. Daarna is geen rode zandsteen en geen blauwe lei meer gebruikt.

Nog een andere veronderstelling ten opzichte van die dorpskerk is mogelijk. De bouw van de hallenkerk zal veel geld gekost hebben, en om nu zo goedkoop mogelijk het (oude) Vrouwenkoor en de Buitenlandvaarderskapel te bouwen, kan men wel bij enige traveeën van de dorpskerk de stukken muur onder de vensters hebben weggebroken, zodat er geen zuilen kwamen, maar pijlers. Dit zou het 15e eeuwse uiterlijk van de later gebouwde zuilen om het Hoge Koor verklaarbaar maken.

Bij de bouw van het nieuwe Vrouwenkoor in het midden van de 16e eeuw is iets dergelijke gebeurd: men zie slechts de boog tussen St. Joriskoor en Vrouwenkoor; oorspronkelijk een muurvlak met venster.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Het geslacht Van Hoppen en de Oude Kerk -
Maandblad Amstelodamum, jaargang 1954

blz. 34-35

Indertijd waren er wel Hervormingsgezinden in de regering van Amsterdam geweest, maar in 1538 (3 jaar na de mislukte aanslag van de Wederdopers op de stad) waren allen die ook maar even verdacht konden worden geacht, uit de regering verwijderd. En in het vervolg werd er nauwlettend op toegezien, dat slechts mannen op wie de Kerk onder alle omstandigheden rekenen kon, tot de regeringsambten werden toegelaten.

Met de voorspoedige carrière van Jan Claesz. van Hoppen voor ogen, notabene juist in de jaren toen het kerkglas geschilderd werd, behoeven wij heus niet omtrent zijn gezindheid in het onzekere te verkeren!

Het glas dat hij schonk, was voor het omstreeks 1556 voltooide Vrouwenkoor bestemd. 't Werd ontworpen door Lambert van Noort en geschilderd door Digman Meynaertsz. uit Antwerpen. Op de linkerzijde was de boodschap aan Maria voorgesteld, op de rechterzijde het bezoek van Maria aan haar nicht Elizabeth.

Onderaan is de schenker met zijn gezin en beschermheiligen afgebeeld. Het is het enige portret op kerkeglas, dat wij van een Amsterdamse regentenfamilie bezitten.

Van Hoppen, deftig in het zwart gekleed, ligt geknield; een hondje zit bij hem, en een gemijterde abt staat achter hem. Welke heilige hier is voorgesteld konden wij niet te weten komen. (Deze heilige draagt een mijter en heeft in de linkerhand een kruisstaf, met de bij Wagenaar vermelde spreuk; de rechterhand steunt op een wapenschild, dat een gouden kruis op een veld van keel vertoont. In de vier delen elk een hoofdletter B).

Van Hoppens vrouw, Lysbeth Pieters, is met haar twee dochters op de andere zijde van het glas voorgesteld. Haar beschermheilige blijkt niet Sinte Elizabeth te zijn, maar Sinte Catharina, met een kroon op het hoofd; een stukje van het gebroken rad is nog juist zichtbaar. (Vóór de restauratie meende ik, dat het Sinte Catharina was, gezien de aanwezigheid van een gebroken rad. Nu het glas is schoongemaakt en gerestaureerd, en de huisjes tegen de kerk zijn weggebroken, blijken de 'stukjes rad' een deel van een gouden sieraad te zijn.)

In het midden, tussen de schenker en zijn vrouw, zijn de apostelen Petrus en Paulus voorgesteld. Ze wijzen op een stralende zon, waarin de naam Jezus. (Niet onmogelijk was die zon oorspronkelijk een van licht omgeven kelk met de hostie.)

Waarschijnlijk is het glas geschilderd en geplaatst nadat het Vrouwenkoor in 1553 onder de kap gekomen was. Wij nemen dit jaartal aan, omdat uit het oudste begraafboek van de Oude Kerk (tevens ontvangboek) blijkt dat in 1553 zoiets als een uitverkoop van bouwmaterialen werd gehouden. Daarna ging men langzaamaan de kapel afwerken. Het archief van de Hervormde Gemeente bevat een brief van de steenhouwer Pierson Lambillon, waaruit blijkt dat men begin 1556 bezig was met het leggen van de zerken. Volgens het oudste grafboek werd het eerste graf 'int nuwe vrouwen koer' verkocht in juni 1555.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Glazen van de Oude Kerk te Amsterdam -

22.7.1960

Herstelwerkzaamheden, door Gerard van Houten verricht, volgens zijn rekeningen, berustende in het archief der Hervormde Gemeente, afd. Oude Kerk:

Glas met de boodschap aan Maria, en het bezoek van Maria aan Elizabeth.

Jaarrekening over 1682

Enige niet nader aangeduide stukken, maar ook: "de groetenis noch een naeckt kintje geschildert, daer aen verdient 5 gul."

Jaarrekening over 1684

21 oktober: "een groot stuck in de Bootschap van Marija F. 2.10.-.

Glas met de geboorte van Jezus.

Jaarrekening 1681

18 november: "ende ter sijden 't koor daer verbeelt wort de geboorte, 4 stucken	F. 4.-.-.
"noch 2 stucken gekluert in de beelden, 't stuck voor 2 gul. 10 stuijvers	F. 5.-.-.
"Int glas ter sijden 't koor daer verbeelt wort de geboorte Christi gemaeckt een naeckten arm van een Engel, daer aen verdient	F. 3.-.-."

Jaarrekening 1682

Verschillende niet nader aangeduide stukken.

Jaarrekening 1684

21 oktober: "In de geboorte tersijden 't koor geschildert een troonij levensgroot	F. 5.-.-.
"noch een stuck gekoluert glas in een Bisschopsrock	F. 3.-.-.
"noch een stuck gekoluert glas int kleet van Marija	F. 3.-.-.
"noch de poot van een leeuw leevensgroot	F. 2.-.-.
"noch aght stucken 't stuck een gul.	F. 8.-.-."

Jaarrekening 1688

10 december: "heb ick terseyden het koor op glas geschildert int glas van de geboorte Christi, een poot van den leeuw, daer aen verdient F.1.1o.- (een gulden 10 stuivers)

"een groot stuck in een kolom, daer voor	F.1.10.-
"een groot kapiteel stuck daer voor	F.2.10.-"

Jaarrekening 1692

Alleen posten betreffende verschillende niet nader aangeduide stukken.

Jaarrekening 1702

"Noch heb ik geschildert de naam van S. Nicolaas	F. 0.12.-
"Noch 2 dubbelde stucken ter seijden het koor 't stuck twee gulden	F. 4.--.-"

Glas met sterfbed van Maria.

Jaarrekening 1681

"Int Sterfbed van Marija een stuck	F. 1.-.-
"Int Sterfbed van Marija de wijpot (18 november)	F. 3.3.-"

Jaarrekening 1682

Een niet nader aangeduid stuk.

Jaarrekening 1684

21 oktober: "Int Sterfbed van Marija twee tronies leevensgroot	F 10.-.-.
"Noch een naeckt kintje voor dry gul."	

Jaarrekening 1687

12 december: "Int Sterfbed van Marija een naeckte voedt meer dan leevensgroote, daer aen verdient vier gul.	F. 4.-.-
"Een been van een kientje drij gul.	F. 3.-.-.
"Noch een grooten aerm met een groot wit kleet	F. 4.-.-
"Noch twee stucken van twee gul. 't stuck	F. 4.-.-."

Twee glazen met wapens van Burgemeesters.
Hiervoor moge ik verwijzen naar mijn artikel "Twee glazen met wapens van Burgemeesters in de Oude Kerk te Amsterdam", in Jaarboek Amstelodamum XLIII (1949), blz. 1-12

Wat betreft het glas met de boodschap aan Maria en haar bezoek aan Elizabeth zie verder mijn artikel "Het geslacht Van Hoppen en de Oude Kerk", in Maandblad Amstelodamum, jaargang 1954, blz. 18-21 en 34-39.

Wat betreft het totale glazenbezit van de Oude Kerk (dus ook wat verloren ging), zie mijn artikel in Oud Holland 1956, blz. 204-211, getiteld: De geschilderde glazen van de Oude Kerk te Amsterdam.

Aangaande de in de loop der eeuwen plaats gehad hebbende reparaties en veranderingen diene nog het volgende:

De rekeningen van de Oude Kerk begon men pas te bewaren omstreeks 1680 en heeft dat slechts een eeuw lang volgehouden. Pas wanneer we een eind in de 19e eeuw zijn, begint men opnieuw met het bewaren van rekeningen.
Vóór 1680 zijn we dus aangewezen op de kasboeken.
Ná 1680 is Gerard van Houten de enige glasschilder, die gespecificeerde rekeningen inlevert.
Een van deze rekeningen (nog wel de grootste) is verloren gegaan, doordat Van Houten voor deze ene gelegenheid door de Stad betaald werd en niet door kerkmeesters. De Stad bewaarde de rekeningen minder goed dan de kerkmeesters van de Oude Kerk.
Bijgevolg zullen we in de glazen werk van Van Houten aantreffen, dat we niet aan de hand van zijn bewaard gebleven rekeningen kunnen thuisbrengen.
In de 17e eeuw hebben volgens de kasboeken aan de glazen van het Vrouwenkoor gewerkt: in 1634 Willem Dircksz. en in 1639 Pieter Jansz. De laatste heeft verder de glazen van de kerk bijgehouden tot kort voor zijn dood in 1672. Toen hij ouder werd viel het werken hem blijkbaar moeilijk, want dan zien we Gerard van Houten verschijnen, het eerst in 1669.
Bijgevolg zijn de rekeningen, door van Houten ingediend voor zijn vroegste werkzaamheden, niet meer te raadplagen, want die vallen nog vóór 1680.
Een open vraag blijft, wie in het glas met de geboorte van Jezus rechts onderaan van Sint Olof een banierdrager van de Stad Amsterdam heeft gemaakt, en daarnaast het buiten verhouding grote stadswapen met de leeuwen heeft geschilderd. Het is kennelijk 17e eeuws werk, en men weet niet wat er oorspronkelijk in het glas stond. Er is al eens gedacht aan een voorstelling van de Heilige Stede en het Mirakel van Amsterdam. Dat zo iets na de invoering van de Hervorming weggewerkt werd, zou geheel in overeenstemming zijn geweest met het verwijderen van de stralenkransen om de hoofden van Heiligen, en het uitnemen van het glas met de Christusfiguur in de absis. Echter, consequent is men in deze zaken (gelukkig) niet geweest.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Het Snijderskoor en het Vrouwenkoor van de Oude Kerk -
54e Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum
1961, blz. 59-60

[62-1]
2

Het derde glas, aanmerkelijk kleiner dan de twee andere, stelt het sterfbed van Maria voor. Hier overheerst één kleur: blauw. En wat voor blauw! Aan het andere eind van de kerk ziet men dit glas nog stralen. De compositie is betrekkelijk eenvoudig gehouden, en dat komt de kracht van uitdrukking ten goede. Het is fijner van opvatting dan de glazen van Van Noort.

Onder in het glas zien we de schenkers afgebeeld. Het zijn (blijkens hun wapens en beschermheiligen) Cornelis Brunt en zijn vrouw Trijn Loenen; verder kanunnik Gijsbrecht Brunt, een in 't zwart geklede jonge man, en twee vrouwen met zwarte kappen en mantels, van wie we één veilig mogen beschouwen als Lysbeth Brunt, de zuster van Gijsbrecht en Cornelis. Op de voorgrond liggen twee jongens geknield.

De jonge man in 't zwart zou kunnen zijn Frederik Brunt, zoon van mr. Reynier Brunt, de in 1539 overleden broer van Gijsbrecht, Cornelis en Lysbeth. De derde vrouw is misschien "Jannetje mr. Reyer Bruntendr", die jong gestorven is en van wie de memorie gehouden werd in de Oude Kerk. De beide jongens op de voorgrond kan ik niet identificeren. (1)

De Brunten schijnen uit Zuid-Holland afkomstig te zijn geweest; mr. Reyer Brunt was procureur-generaal bij het Hof van Holland. We ontmoeten de familie pas in de 16e eeuw te Amsterdam; dan zijn ze aan de Amsterdamse regenten verwant, maar hebben zelf geen zitting in de regering, wel in bestuurscolleges van godshuizen.

Kerkmeesters van de Oude Kerk gaven aan de familie Brunt een dubbel graf in het Vrouwenkoor ten geschenke, en motiveerden dit als volgt:

"dese twye enkele graven coemen thoe die kinderen van Cornelis Brunt, (2) hyervan ghyen gelt ontfangen, overmits dat glas ende een nieuwe cilvern arck die zij die kerck ghegeven hebben, mit noch ander veel goeds die kerk van hoerluyden ghescydet." (3)

Tot dat ander veel goeds behoort de betaling door Lysbeth Brunt van de helft van de prijs der vier hangtapijten, in 1560 aangeschaft voor het Hoge Koor.

De Brunten waren reeds lang bij de Oude Kerk geinteresseerd geweest. Op 28 januari 1528 ontmoeten we 'meester Ghysbrecht Brunt' als mede-executeur van het testament van de heer Cornelis den Drebber, die het Sint Cornelis-altaar in de Oude Kerk gesticht had. (4)

In 1573 woont de familie in de Nes; dus behoorden ze tot de parochie van de Oude Zijds.

Lysbeth Brunt wordt in 1551 genoemd als weduwe van Andries de Barboen, en woont op het Begijnhof; in 1569 blijkt ze daar nog gevestigd. (5)

Tijdens de bouw van het Vrouwenkoor behoorden de Brunten ongetwijfeld tot de aanzienlijken van Amsterdam, en ze zouden waarschijnlijk mettertijd in de regering gekomen zijn, wanneer de omstandigheden het niet verhinderd hadden.

---

(1) Zie ook: Z. van Doorn: Beknopte genealogie van de 16e eeuwse Brunten, en
Mr. Frederick Reyniersz. Brunt en zijn familierelaties. (Gens Nostra 1959, blz. 155-170).
De gegevens in deze studie kloppen echter niet in alle opzichten met die van de administratie der Oude Kerk.

(2) De vader van Cornelis, Gijsbert, Lysbeth en Reynier had ook Cornelis geheten.

(3) Grafboek van de Oude Kerk, aangelegd in 1523. (Arch. Herv. Gem.)

(4) Charters Oude Kerk (Arch. Herv. Gem.)

(5) Mej. Dr. I. H. van Eeghen. Vrouwenkloosters en Begijnhof te Amsterdam, blz. 321, 324, 346.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Het Snijderskoor en het Vrouwenkoor van de Oude Kerk -
54ste Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum 1961
blz. 63 t/m 65

We zagen reeds, dat de vloer van het Vrouwenkoor oorspronkelijk gedekt was met Keulse stenen, die langzamerhand plaats maakten voor blauwe zerken. Het Vrouwenkoor was van de rest van de kerk afgesloten door een hek op stenen voet, en een kaarsenrekening leert ons dat op het hek engelenbeelden aangebracht waren, die kaarsen hielden. Uit het oudste grafboek komen we te weten, dat op plaatsen waar men vanwege de fundering geen diepe gravan kon maken, biechtstoelen voor vrouwen geplaatst waren; men spreekt dan van 'vrouwenstoelen'.

Een van de mooiste zerken werd gelegd in 1559. 't Is een dubbele zerk met in het midden een ovaal waarin een engeltje dat twee wapens houdt: een met een hertekop en een met een merk. Er is een omlijsting van festoenen van bloemen en vruchten, die overeenkomst vertoont met ornamenten in het glas van Jan Claesz. van Hoppen. De zerk zelf heeft, nog volkomen volgens traditie, een rand met in de vier hoeken de vier evangelisten, en een randschrift van gothische letters: Anno dni 1559 de / 18 Julius starf der Her Harmen / ter molen burgemeister / van der nerver die god genedich sey.

Omtrent 'Harmen ter Molen' (die misschien Herma m zur Mühlen geheten heeft)(1) weten het begraafboek en het grafboek ons nog een en ander mede te delen. Hij is op 19 juli 1559 begraven, en logeerde bij Hans Schröder, afkomstig uit "Revel" (Reval). Dan moet 'Harmen ter Molen' burgemeester geweest zijn van Narwa in Estland. Toentertijd was daar een wat men zou kunnen noemen 'bovenlaag' van Duitsers, die er de lakens uitdeelde. Totdat de Russische Tsaar Iwan de Verschrikkelijke een inval deed en zich van Narwa meester maakte. Of deze Duits-Estlandse burgemeester op een Hollands schip naar Amsterdam is gevlucht? 't Is de vraag of we ooit het fijne van de zaak te weten komen. Maar in ieder geval is Harmen ter Molen niet als een berooide vluchteling hier gekomen. Zijn gastheer Hans Schröder kocht het graf en liet de dure zerk maken. Het grafboek zegt: "Dese ij graven myt een dubbelde blaewe steen comen toe Heer Harmen ter Moelen off zyn rechten erven. Ende Hens Schroder van Revel heeft daer beveel off gegeven den 2 augusty a° 1559".

Zes jaar later komt Hans Schröder (op 18 juni 1565) samen met Reynout Hoechgraeve "diener van Heer Harman ter Moelen s. g. (en) begeert wt de naeme van die erfgenaemen van s. g. Heer Harman voorsz. dat men 't voornoemde graff voor niemant ('t zij geestelyck of waerlyck) en sal openen dan alleen tot behoeff van zyne naegelate kynderen ofte kyndes kynderen ende andere niet".

Het graf is zeker een paar eeuwen onaangeroerd blijven liggen; eerst in de 18e of 19e eeuw werd het tot een knekelput. Maar de zerk verkeert in vrij goede staat.

Nog een paar opvallende werken zijn het tweetal van Henrick Jansz. Croeck. Zijn naam zullen we er niet meer op lezen, want bij de verkleining van de zerken in 1614 is een groot gedeelte van het opschrift verloren gegaan. Op de ene zerk lezen we: "(har)men jacop so(en) kruck va(n) wesel starf de 5e dach december a.1570 b. v. d. z." Op de andere staat: "janz. va(n) vree(n) smit starf int jaer 1559 de 10 augusty", en een gedeelte van het grafschrift van "vrou symens sy(n) huysvr.", met het gebruikelijke verzoek om voor de ziel te bidden: b.v.d.z.

Deze Lambert Jansz. van Vreen woonde op de Zeedijk en hield een smederij: de erfgenamen hebben de beeltenis van de schutspatroon van hun gild, Sint Eloy, op de beide zerken laten uithouwen: in de ene hand houdt de heilige zijn bisschopsstaf, in de andere hand een hamer.

In later jaren zijn er zeer pompeuze zerken met wapens en kwartieren bijgekomen; we noemen slechts Van Dam, Uytenbogaert, Van den Bergh, Hinlopen, Van Bassen. Er liggen ook gebeeldhouwde zerken die op het Hoge Koor, in de Kooromgang en in het Snijderskoor thuishoren, en bij de restauratie weer op hun plaats zullen worden gelegd. Als curiositeit kan gelden de zerk van de regentenfamilie Hyser uit de 16e eeuw. In de 18e eeuw is de zerk gebroken en er moest een nieuwe komen. De familie heeft de nieuwe zerk laten vervaardigen in de stijl van hun eigen tijd, maar nam het oude opschrift over.

Een andersoortig gedenkteken hing sedert 1559 in het aangrenzende Snijderskoor. Het was het wapenbord van keizer Karel V, wiens uitvaart in de Oude Kerk werd gehouden op 1 en 2 april 1559 (moet zijn 21 en 22 april van dat jaar, AvR.) Wel wat laat, want de keizer was reeds in 1557 overleden.

In de tijd van Wagenaar was het bord er niet meer, maar hij kon het toch nog beschrijven:

> "..... plagt, aan een der Schoorbalken, eene schilderij te hangen, waarop, aan de eene zijde, het Keizerlyke wapen, zijnde een dubbele Arend, afgebeeld was. Op de andere zyde, las men: Anno 1559 hoc in loco, celebrate sunt exequiae Caroli quinti Imperatoris ac Hollandiae Comitis, vicesimo primo et secundo die Aprilis".

---

(1) In 'Noordhollandsche Oudheden' heeft een fantasierijke geest de naam op de zerk vervormd tot Heer Hermanson molenmeester van der Zaene... (G. van Arkel en W. A. Weissman - Noordholl. Oudheden, 5e stuk, p. 59)

Overgenomen uit:

Protocolboek IPP - Het oudheidkundig bodemonderzoek in de Oude Kerk te Amsterdam - Snijderskoor en Mariakapel -

Campagne 1961 (voortzetting campagne 1960) blz. 1-3.

De geschiedenis van het onderzoek

Het oudheidkundig bodemonderzoek in het kader van de restauratie der Oude Kerk te Amsterdam vond dit jaar plaats in het noordwestelijk gedeelte, nl. in het Snijderskoor en in de Mariakapel (of Vrouwekoor) en bestond uit twee nagravingen, die duurden van 13 juli tot 30 augustus en van 23-28 november 1961.

De bedoeling van dit kleinere onderzoek was om - in afwachting van het grote onderzoek in het koor, dat voor 1962 op het programma staat - te trachten een oplossing te vinden voor twee problemen, die bij het onderzoek van 1960 gerezen waren. Deze problemen waren:

I. In 1960 was een bakstenen fundering met zeven steunberen (als N. muur behoord hebbende bij de vermoedelijk oudste, 13e eeuwse kerk van Amsterdam (per. I en Ia) over een lengte van 40 m blootgelegd, tot waar deze gesloopt bleek bij de versnijding met de O. muur van de latere, 14e eeuwse 'hallenkerk' (per. III). Onderzocht moest nu worden, of en zo ja hoever, deze fundering zich aan de andere zijde van deze versnijding naar het oosten toe (in het Snijderskoor) voortzette en of dan reeds iets van een aanzet van een koorsluiting te vinden zou zijn.

II. In 1955 was bij het onderzoek o. l. v. prof. Van Giffen ter hoogte van en onder kolom 32 een gedeelte van een paalfundering blootgelegd (per. II), die toen geinterpreteerd werd als een - gezien het ontbreken van een stenen fundering - mogelijk onuitgevoerd gebleven bouwproject voor een dwarsschip. In oktober 1960 kon worden vastgesteld, dat deze onbebouwde paalfundering abrupt afbrak bij de ndl. steunbeer van de NO hoek van per. III. Onderzocht moest nu worden of aan de oostzijde van de St. Joriskapel - d. i. onder de 16e eeuwse Mariakapel - nog iets te vinden zou zijn van een voortzetting van per. II.

Het onderzoek in het Snijderskoor: 13. 7. - 29. 8. 1961.

Bij het graven van een werkput van vier bij twee meter gedurende de tweede week van juli direct ten oosten van de O. muur van de zijbeuk van per. III en in het verlengde van per. I kon worden vastgesteld, dat de fundering van kloostermoppen (formaat: 30-28 x 15/14 x $7\frac{1}{2}/6\frac{1}{2}$ cm) zich direct achter de funderingssleuf van per. III voortzet, doch ... tot de helft versmald (0,65m i. p. v. 1,20m). Voordat het Instituut zijn werkzaamheden had kunnen beginnen en zonder dat het hiervan verwittigd werd, moest op last van de voor de restauratie verantwoordelijke architect, Ir. C. Wegener Sleeswijk, in de avonduren van vrijdag 14 juli '61 deze werkput plotseling worden dichtgegooid. - De druk van de opgeworpen grond - gecombineerd met de druk der stellingen - veroorzaakte blijkbaar een acuut verzakkingsgevaar van het hier in restauratie zijnde gedeelte der kerk.
In overleg met prof. Glasbergen meende steller dezes de handelwijze van prof. Sleeswijk te moeten billijken en erin te moeten berusten, dat dit fragment der oude fundering zonder enige documentatie zal blijven.

De volgende dagen werd - bij een rationelere spreiding van het grondverzet - in het oostelijk verlengde van en direct aansluitend op de vorige put een werkput van gelijke afmetingen als de vorige gegraven, waarin het vervolg der genoemde fundering werd aangetroffen. Behalve de versmalling - die niet veroorzaakt bleek door een latere vergraving - was een opmerkelijk feit, dat geen steunberen werden aangetroffen. Op 19 juli '61 kon het geheel worden gefotografeerd en ingemeten.

Tenslotte kon bij het graven van een derde werkput aansluitend op de tweede, ter hoogte van kolom 10 van het koor, de oostelijke rechthoekige ombuiging naar het zuiden toe - zonder hoeksteunberen! - van deze fundering worden vastgesteld. Het O. armpje van deze hoek bleek enigszins scheef en niet in de as, vrijwel aan te sluiten op een latere steunbeerfundering.

Uit de gegevens die de laatstgenoemde steunbeerfundering opleverde kon voorlopig worden afgeleid, dat de driebeukige 'hallenkerk' (per. III) met een éénbeukig koor in één keer gebouwd zal zijn. Hoogst waarschijnlijk zal dit koor dezelfde vorm hebben gehad, die thans door de binnenste rij kolommen van het koor der tegenwoordige kerk wordt gemarkeerd. Immers, bij een uitbreiding der put naar het oosten toe tot de steunbeer behorend bij kolom 11, bleek op 29 aug. 1961 van een eerdere ombuiging naar het zuiden toe van de koorfundering van per. III nog niets. Het onderzoek binnen het koor zal in dezen echter definitief opheldering moeten geven.

Intussen kon bij een onderzoek naar de opbouw van de fundering van per. I worden vastgesteld, dat deze tot een restant van vier versnijdingen was gesloopt en dat de gordingspalen langs, en houten schotten over, de vertikale slietjes zoals deze vorig jaar bij per. I werden gevonden, hier ontbraken. De stenen zijn direct gemetseld op een roostertje van dwarsliggende paaltjes op een diepte van 126 + N. A. P. De fundering heeft hier dus kennelijk maar een licht, laag muurtje gedragen, hetgeen ook uit het ontbreken van steunberen blijkt. Vermoedelijk betreft het hier een secundaire aanbouw (bijv. een sacristie). Over de oostelijke afsluiting van per. I kan dit onderzoek dus nog geen nadere informatie verstrekken.

Het onderzoek in de Mariakapel: 23-28 november 1961

In de 5 x 3 m metende put, die direct ten oosten van de St. Joriskapel in de Mariakapel gegraven werd, is geen voortzetting meer aangetroffen van de paalfundering van per. II, hoewel genoegzaam diep gegraven kon worden. Dit negatief gegeven zal een belangrijke rol spelen bij de definitieve interpretatie van de opgravingsplattegrond; voorlopig willen wij ons echter niet verliezen in speculaties aangaande de functie van per. II.

Onderzocht werd voorts de fundering van de bij de bouw van de Mariakapel (1533-'59) gesloopte noordmuur van het Snijderskoor (15e eeuw - per. IV). Hiervan werd bovendien de meest westelijke steunbeer blootgelegd (afb. nr. 80, 81)

De houtfundering bestaat hier uit een raamwerk van gekantrechte balken van 20 x 20 cm, waarbinnen palen van 23 cm diameter geheid zijn. Het baksteenformaat is hier iets kleiner dan dat van per. III en meet in de onderste lagen 23 x 11 x 5 cm, in de hogere lagen 21 x $10\frac{1}{2}$ x $4\frac{1}{2}$ cm.

De muur van per. IV is direct tegen de muur van per. III gemetseld, nadat daarvan eerst de oostelijke steunbeer gesloopt was. Op de gordingsbalken van die steunbeer zijn de gordingsbalken van de nieuw te bouwen muur gelegd. Hierbij houde men in het oog, dat bij de iets latere aanbouw van de St. Joriskapel (per. V) aan de noordmuur van per. III anders te werk is gegaan: daar liet men de steunberen wèl intact, terwijl de nieuwe funderingsbalken plm. 60 cm hoger dan die van per. III werden gelegd.

Voor het meetsysteem gevolgd bij het inmeten van de plattegrond van het Noorderzijschip, het Noorder buitenkoor en de daaraan gebouwde kapellen raadplege men de dagrapporten van 27, 28, 30, 31 januari 1961 en van 28 en 30 juni 1961. Voor het meetsysteem gevolgd bij het inmeten van de funderingsresten in de werkput van het Snijderskoor de dagrapporten van 19 en 23 augustus 1961; in de werkput van de Mariakapel de dagrapporten van 23 en 27 november 1961.

Het Hoge Koor - Campagne 1962-1963 - blz. 4 en 6

Verlenging naar het zuiden van werkput I - 25-28 juni 1963

Hoewel rondom de vieringszuil nr. 21 niet diep gegraven mag worden, levert hetgeen boven de grondwaterspiegel bloot komt toch een aantal interessante, zo niet verbazingwekkende nieuwe gegevens op. Geconstateerd wordt nl. dat bij de bouw van de hallenkerk (per. III) de fundering van per. I tot deze hoek niet gesloopt is en dat bij latere uitbreidingen van die hallenkerk zuil 21 - later nog verzwaard tot vieringspijler - op de dunne slieten van de 13e eeuwse kerkmuur kwam te staan of liever te zweven. Een bakstenen verbreding aan de voet van de zuil, als binnenwerks contrafort, heeft genoemde latere verzwaring van de zuil moeten opvangen.

Verlenging naar het noorden van werkput I: 7-10 oktober 1963

De ontgraving tot de grondwaterstand van de noordwesthoek van het koor ter hoogte van vieringspijler nr. 8 leverde geen essentieel nieuwe gezichtspunten, maar er vielen wel kleine afwijkingen te constateren van de situatie in de zuidwesthoek ter hoogte van pijler 21. De noordelijke koormuur Per. I ligt hier dichter - nl. $\frac{1}{2}$m - tegen de noordmuur van het hallenkerkkoor Per. III; van deze laatste valt wèl vast te stellen, dat hij koud gemetseld zit tegen de O. sluitingsmuur van de Noorderzijbeuk van Per. I, doch de bouwnaad is hier geen 40 doch slechts 6 cm breed, zodat verdere waarnemingen naar de opbouw van Per. I daarin niet mogelijk zijn. Evenals kolom 21 staat kolom 8 gefundeerd op de slieten van Per. I; waar deze laatste verdwijnt en tegelijkertijd naar het noorden ombuigt onder de koorhekfundering, is de fundering Per. I zo sterk nagezakt, dat de noordmuur van koor Per. I over de gehele breedte (1m) gebroken is, getuige een ca. 10 cm brede scheur daar ter plaatse.
Ook hier is tussen de beide koormuren I en III een basement voor de latere verzwaring van kolom 8 uitgemetseld, dat hier echter niet door latere doodgravers weer gedeeltelijk vernield is gelijk bij kolom 21.

Overgenomen uit:

Phoenix geillustreerde standaardwerken - Kunstgeschiedenis der Nederlanden IV, Renaissance.
Dr. A. v. d. Boom - Monumentale Glasschilderkunst in Zuid- en Noord-Nederland, 1963

blz. 692 - 694

Met de uitvoering der glazen 9, 11 en 13 (1561-1562), komt speciaal Antwerpse invloed naar Gouda. Waarom men tot het inroepen van deze vreemde hulp is overgegaan, is niet bekend. Als ontwerpen zijn de cartons dezer glazen met De Aankondiging aan Zacharias, De Geboorte van Johannes en Jezus onder de Schriftgeleerden, het werk van de Floris-leerling Lambert van Noort, geboren te Amersfoort, in 1549 opgenomen in het gilde te Antwerpen en daar in 1571 gestorven

Hier beheerst voor het eerst een academisch romanisme een weloverwogen geheel in de distributie van hoofd- en bijfiguren. Stijl en vormgeving dezer in penseeltechniek uitgevoerde werktekeningen zijn volkomen afhankelijk van de cartons van Rafaël. In de vele kleine ontwerptekeningen, die juist in de laatste tijd op naam van Van Noort konden worden gesteld, is een groei waar te nemen van een vrij slordige, onbeheerste factuur en tekenwijze naar een strakker en meer bedwongen vormgeving. Daarbij blijkt hij zich in de iconografie nog al eens een artistieke vrijheid te veroorloven in een tezamenschikking van gegevens, die geenszins gebruikelijk is.

Op grond van belangrijke stijl- en vormovereenkomsten, onder andere met een schilderij te Antwerpen uit 1555 en enkele kleine ontwerpen in de collectie Welcker te Amsterdam, heb ik het raam in de Oude Kerk te Amsterdam, met De Aanbidding der Herders op Van Noorts naam gesteld, waaruit volgt dat het er naast staande glas met De Annunciatie en de Visitatie eveneens aan de inventie van Van Noort te danken is. De uitvoering dezer Goudse en Amsterdamse ramen was, zoals uit de archieven blijkt, toevertrouwd aan de Antwerpenaars Digman Meynaert en Hans Scrivers. Bij de Amsterdamse glazen hebben wij dus voor goed gebroken met de toeschrijving aan Pieter Aertsen, hoewel ook hij voor de glasschilders gewerkt heeft, zoals ontwerpen te Hamburg (Kunsthalle) en te Göttingen (Universiteitsbibliotheek) bewijzen.
De grote cartons van Lambert van Noort tonen in hun aquareltechniek op een geheel andere techniek van glasschilderen dan die der Crabeths, te zijn gebaseerd. Het blijven bovendien in glas vertaalde tekeningen, waaraan de inspiratie en de zelf besturende meesterhand van een Dirck Crabeth volkomen ontbreken.

Overgenomen uit:

Mej. B.Bijtelaar - De Buitenlandvaarderskapel van de Oude Kerk te Amsterdam -
58e Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum, 1965

blz. 38

Het heeft lang geduurd eer alle beschilderde glazen van de Oude Kerk (zes in 't geheel) gerestaureerd waren: pas in 1907 was alles klaar.
Het eerste Burgemeestersglas kwam aan de beurt in 1899; voordien was het tweede wapenglas gerestaureerd, en de gelden waren bijeengebracht door een commissie bestaande uit particulieren; namens deze commissie kon de heer C. G. Crone (1) in de vergadering van de Grote Commissie op 13 december 1894 mededelen, "dat het herstelde raam in de Oude Kerk gereed is en zeer voldoet".

(1) De heren C. G. Crone en Chr. Beels hebben zich zeer geinteresseerd voor de glazen; bovendien vermaakte de heer Theodoor Crone (overleden 7 januari 1894) een bedrag van ƒ 1000,- aan de Grote Commissie.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Inventaris van de Oude of Sint Nicolaaskerk te Amsterdam -

blz. 42

In de laatste jaren van de 19e eeuw zijn de beide glazen met burgemeesterswapens in de Oude Kerk gerestaureerd, beide op het atelier van Schouten te Delft. Er zijn toen tekeningen gemaakt van de glazen door Le Comte en Grevenstuk; ze zijn nog ingelijst in de kerk aanwezig.

Le Comte, de ontwerper van Schouten, had het tweede burgemeestersglas, dat onvoltooid was gebleven, willen versieren met ornament in de 17e eeuwse renaissance, en de wapens over het gehele glas willen verdelen, zodat het de schijn zou hebben alsof de beschildering met wapens en ornament één geheel vormde en voltooid was. Het ontwerp is niet uitgevoerd.

Overgenomen uit:

Bloys van Treslong en Belonje: Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden - 1928
deel II, blz. 42

Oude Kerk Amsterdam
Zuidzijde

Tegen een pilaar aan de Noordzijde der kerk tegen het Koor ziet men het monument voor Jacob van Heemskerck, die in 1607 voor Gibraltar sneuvelde. Men leest er op:

Jacobo ab Heemskerck
Amstelodamensi
viro fortissimo et optime de patria merito,
qui
post varias in notas ignotasque oras navigationes,
in Novam Semblam sub polo arctico duas,
in Indiam orientalem versus Antarcticum totidem
indeque opimis spoliis anno CIↃIↃCIV reversus victor
tandem
expeditioni maritimae adversus Hispanos praefectus
eorundēq. validam classē Herculeo ausu aggressus
in freto Herculeo sub ipsa arce et urbe Gibraltar
VII Kal. Mai. anº CIↃIↃCVII fudit ac profligavit.
Ipse ibidem
pro patria strenue dimicans gloriose occubuit.
Anima caelo gaudet, corpus hoc loco jacet.
Have lector, famamque viri amā et virtutem
cuius ergo
ab
Illustriss̄. et potentiss̄. foederat. provinc. Belgic.
Ordinibus
P. P.
H. M. P.
Vixit ann. XL mens. I dies XII.
Heemskerck, die dwers door 't ijs en 't ijser dorst te streven
Liet d'eer aen 't land, hier 't lijf, voor Gibraltar het leven.

194. Aan den voet van het monument is het graf, waarop een zerk met het wapen. (een leeuw; helmt. een bos struisveeren)

Overgenomen uit:

R. van Luttervelt - De wapenrusting en het zwaard van Jacob van Heemskerck - Amstelodamum 1953, blz. 73-76

Jacob van Heemskerck is de eerste van onze grote admiraals geweest. Toen hij na een succesrijke loopbaan, waarin hij verschillende tochten naar het hoge noorden en het verre oosten ondernomen had, op 25 april 1607 in de slag bij Gibraltar sneuvelde, was de rouw in het vaderland algemeen. Het lijk werd naar zijn woonplaats Amsterdam gebracht, om daar plechtig te worden bijgezet.

Bijzonderheden over de begrafenis vindt men bij Wagenaar (1), die in zijn vrij uitvoerige beschrijving van Jacobs graf in de Oude Kerk vertelt: "En naardien hy, zo ik my niet bedriege, de eerste Zee-officier is geweest die, na de verandering der Regeeringe, hier ter Stede, met staatsie begraaven is, zal ik, veelligt sommigen dienst doen, met de orde der begraafenisse, uit eene aantekening, die in den huize van Witsen bewaart geweest is, hiertusschen te voegen. Vooraf ging een vendel uitgelezen Soldaaten, in rouwgewaad, met omgekeerd geweer, sleepende spietsen en vendel, en bekleedde trommels. Toen werdt de helm gedraagen. Daarop het Harnas. Wyders het wapen, zynde een zilveren Leeuw op een azuuren veld. En vervolgens het Lyk, welk van veertien Kapiteins gedraagen werdt, leggende den vergulden degen op de kist. De naaste Bloedvrienden en de Raaden ter Admiraliteit volgden agter 't Lyk. En hierop de Schout, Burgemeesteren, Schepenen en Raaden der Stad, de Leden van den Burger- Krygsraad, de Bewindhebbers der Oostindische Maatschappye en een groot getal van de deftigste Burgeren, zo dat de staatsie, buiten de soldaaten, uit meer dan agt honderd persoonen bestond. 't Lyk werd, den agsten Juny des jaars 1607, ter aarde besteld". "De wapenrusting en het zwaard van de gesneuvelde held werden boven het graf opgehangen." (2) (afb. nr. 29)

(1) Derde deel, blz. 102
(2) P. C. Bloys van Treslong Prins en J. Belonje, Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Noord-Holland, Utrecht, II, 1928, blz. 42

Het gevolgde protocol was nogal merkwaardig. Het meedragen van curas, helm en zwaard in de begrafenisstoet en het plaatsen van deze stukken boven het graf waren eerbewijzen, die in de middeleeuwen aan een in de strijd gevallen edelman werden toegekend. Maar Jacob van Heemskerck leefde niet meer in de middeleeuwen en van adel was hij evenmin, ook al droeg hij toevallig dezelfde naam als een oud ridderlijk, doch in de 17e eeuw reeds uitgestorven, geslacht. Bij de uitvaart van de admiraal hebben de Hollandse burgers, die sinds de grondvesting van de Republiek der Verenigde Nederlanden in menig opzicht de plaats van de oude adel hadden ingenomen, echter gebruiken uit de feodale adel nagevolgd, hiermee welbewust aanknopend bij de traditie. Dergelijke archaiserende gewoontes zijn in zwang gebleven totdat pas met de Franse revolutie reminiscenties aan de middeleeuwen verdwenen.

Tot de Franse revolutie ook hebben wapenrusting, helm en zwaard van Van Heemskerck in de Oude Kerk gehangen. Toen evenwel, uit overwegingen van 'gelijkheid', het bevel afkwam dat de 'ridderlijke' wapens boven de graven moesten verdwijnen, is menig grafbord door de betrokken familie inderhaast thuis in veiligheid gebracht. Zo zal ook met de wapenrusting van onze vlootvoogd zijn geschied. Deze bevond zich althans in de 19e eeuw in ongeschonden staat in het bezit van de familie Van Heemskerck, en wel in de intussen door de keizer in de Rijksgravenstand verheven tak, die prat ging op haar verwantschap met de grote zeeheld. Hun woning was versierd met mooie schilderijen van de slag bij Gibraltar, die later in het Rijksmuseum zijn gekomen. (1)
Heel na was die familierelatie met de kinderloos gesneuvelde admiraal nu wel niet geweest, ja zij bleek mij tot op heden zelfs onvindbaar, maar zo nauw moest men nu maar niet kijken. De naam Van Heemskerck was tenslotte dezelfde.

Na de dood van mr. Reinier van Heemskerck, die te Amsterdam op de Herengracht had gewoond, is de wapenrusting overgebracht naar het huis van de curator over diens boedel, het lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, jonkheer mr. David Rutgers van Rozenburg Jr. (1815-1865) (2)
Deze was door zijn moeder, Agnes Margaretha gravin van Heemskerck (1769-1845), een kleinzoon van mr. Jan Henry Rijksgraaf van Heemskerck en een van de nazaten van het toen uitgestorven geslacht. De erfgenaam van de relieken van de admiraal werd jonkheer mr. Pieter Jacob Teding van Berkhout (1810-1892); ook hij was een afstammeling van de Van Heemskercks, doordat zijn grootvader, eveneens Pieter Jacob geheten, een zoon was van Cornelia Hillegonda van Schuylenburch, dochter van mr. Willem Hendrik en Aletta Johanna Rijksgravin van Heemskerck.

In de eeuw der historische belangstelling par excellence had inmiddels het trophae in breder kring belangstelling getrokken. Het werd door de heer Berkhout ingezonden op de grote "Historische tentoonstelling van Amsterdam", gehouden in de zomer van 1876. Kennelijk was dit een extra bijdrage aan de reeds uitermate omvang-

rijke expositie, want de wapenrusting wordt niet in de catalogus genoemd, doch uit het archief van het Kon. Oudheidkundig Genootschap blijkt, dat curas, helm en zwaard werden opgenomen na nr. 787 (een portret van Jacob van Heemskerk. Gravure door C. de Pas) als nr. 787, 1-3. In hetzelfde jaar bood de bezitter de curieuze familiestukken in bruikleen aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap aan. Zij werden in de "Catalogus van het Amsterdamsch Museum van het Kon. Oudheidk. Genootschap in de zalen van het Oude-Mannenhuis", uitgave 1877, beschreven onder nr. 208 en 209.

Na de dood van jonkheer Teding van Berkhout ging in 1895 het eigendom over op de reeds genoemde jonkheer D. Rutgers van Rozenburg, doch het bruikleen aan het Kon. Oudheidk. Gen. bleef. Met de collecties van deze instelling zijn de relieken van de admiraal Van Heemskerck nu al sedert jaren in het Rijksmuseum te zien.

Bekijken we de wapenrusting thans nader. Zij ziet er voor die van een admiraal wel uitermate sober uit. Het gladde, zwartgelakte kuras is geheel onversierd. Het borststuk heeft een laag zittende, even gepunte buik, een 'ganzenbuik' zoals de mode van de tijd aan het herencostuum voorschreef en die ook in de wapenrustingen werd nagevolgd. Het rechter dijstuk wordt gevormd door zes platen, waarvan de onderste wat groter is dan de andere en een ornament in relief, in de vorm van een heraldische lelie, vertoont. De linker dijbeschermer ontbreekt. Dit is authentiek: Van Heemskerck sneuvelde doordat een kanonskogel zijn linker bovenbeen trof. (3) De dijplaat moet hierbij verbrijzeld zijn. Ook de halsberg is glad; de enkele daarin aangebrachte lijnen kan men bezwaarlijk een versiering noemen. De helm met neerslaanbaar vizier is vooral curieus om de elegante sier der zwarte struisveren. Deze zijn op een stukje leer genaaid, zodat ze breed-uit over de bol vallen.

Geen van de stukken is gemerkt. Waarschijnlijk zullen ze in Holland, mogelijk wel in Amsterdam vervaardigd zijn. Daarvoor spreekt de eenvoudige allure. Men bedenke voorts dat bij het stugge materiaal dat ijzer is, gewoonlijk 'confectie' (om een modern woord te gebruiken) niet gepast zal hebben, maar dat een wapenrusting 'aangemeten' moest worden. Het is bekend, dat er in de 16e eeuw reeds wapensmeden binnen Amsterdam werkzaam waren. (4)

Curas en helm zijn nog vrijwel in de oorspronkelijke staat, maar van de sabel kan men dit niet zeggen. De houten schede is met zwart fluweel overtrokken geweest, doch dit verloor in de loop van de tijd zo goed als alle haar, zodat het vroeger deftige aspect ervan teloor ging. Wagenaar zegt, zoals wij zagen, dat het bij de begrafenis meegevoerde zwaard verguld was. Bij nauwkeurige bezichtiging blijkt de met fijn gevlochten ijzerdraad omwoelde greep van Van Heemskercks sabel inderdaad sporen van verguldsel te dragen. De punt van de schede was eveneens verguld. Ook hier verdween door ouderdom de glans van weleer. Op de kling, die 78,5 cm lang is, leest men de letters: W V H (?) . . . . . S, en aan de andere kant: I O H A . . . . (Deze letters zouden kunnen duiden op de naam Johann Wundes, wapensmid, Solingen. AvR.)
De opschriften zijn ten gevolge van een oude reparatie niet verder leesbaar. Boven deze inscripties is aan weerszijden een merk: het borstbeeld van een gebaarde man, die een kroon op het hoofd heeft, ingeslagen. Het is dus een produkt van de beroemde, over heel West-Europa sabels en klingen exporterende werkplaatsen van Solingen. De grote tijd der Amsterdamse zwaardvegers zou pas in de loop van de 17e eeuw aanvangen.

(1) Cat. nr. 2604a, door H. C. Vroom, en cat. nr. 2682a, door A. Willaerts.

(2) J. J. Nieuwenhuysen, De helm en het harnas van Jacob van Heemskerck, in: De Navorscher 1856, blz. 348.
E. Elias, De vroedschap van Amsterdam, I, Haarlem 1903, blz. 77

(3) Antonii Thysii J. C. Historia Navalis sive celeberrimorum praeliorum. Leiden 1658, blz. 175.
J. F. L. de Balbian Verster, De slag van Gibraltar door Vroom, in: Zesde jaarverslag van de Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum, Amsterdam 1922, blz. 47

(4) W. F. H. Oldewelt, Amsterdamsche archiefvondsten, Amsterdam 1942, blz. 115

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Het Snijderskoor en het Vrouwenkoor van de Oude Kerk -
Jaarboek Amstelodamum 1962

blz. 71-72

In 1607 werd het eerste grafmonument in de Oude Kerk opgericht. (1) Het was gesticht ter nagedachtenis van Jacob van Heemskerck, die gesneuveld was tegen de Spanjaarden in de slag bij Gibraltar. Het gedenkteken is eenvoudig en streng van lijn, met een uitvoerig latijns opschrift en daaronder de pittige regels van Pieter Cornelisz. Hooft:

Heemskerck, die dwers door 't ys (2) en 't yser dorste streven,
Liet d'eer aen 't Land, hier 't lyf, voor Gibraltar het leven.

Von Zesen vermeldt, dat daaronder de zeeslag bij Gibraltar in marmer gebeeldhouwd was, maar er is nu bijna niets meer van te zien. (3)

Tot aan de Franse tijd hebben de wapenrusting en het zwaard van Heemskerck tegenover het epitaaf gehangen; toen moesten ze in naam van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap verwijderd worden. De familie heeft ze in 1876 in bruikleen gegeven aan het Kon. Oudheidkundig Genootschap en met de collecties van deze instelling zijn het harnas en het zwaard van Heemskerck in het Rijksmuseum terecht gekomen.

(1) Zie R. van Luttervelt - De wapenrusting en het zwaard van Jacob van Heemskerk, op pag. 56

(2) 'Dwers door 't ys'. Zinspeling op de in 1595/96 door Jacob van Heemskerck en Willem Barentsz. gedane poging om een weg naar Indië om de noord te vinden, waarbij moest worden overwinterd op Nova Zembla.

(3) Filips von Zesen - Beschreibung der Stadt Amsterdam, blz. 467.

Overgenomen uit:

B. Ram - Jacob van Heemskerck -
'Ons Amsterdam' oktober 1968

blz. 274/5

In de Oude Kerk van Amsterdam bevindt zich de graftombe te zijner nagedachtenis, met het grafschrift van Hooft, eerder gememoreerd.

Ongeveer vier eeuwen geleden - 13 maart 1567 - werd Jacob van Heemskerck, als zoon van bemiddelde ouders, te Amsterdam geboren. Hij groeide er op in een bewogen tijd. Als kind van protestantse ouders leefde hij er in een omgeving van angst en achterdocht. De inquisitie en de kettervervolging, de felle godsdienststrijd van die dagen. Alva's komst naar de Nederlanden, de vele duizenden die om het geloof het leven lieten, het uitbreken van de strijd met Spanje, een worsteling die 80 jaren zou duren, zij vormen het laatste kwart van de 16e eeuw tot een dramatische periode.

Van Heemskercks jonge jaren is ons weinig bekend. Gedreven door een sterk verlangen naar avonturen en zijn vaderland te dienen, neemt hij reeds als jongeman dienst op een oorlogsschip. Hij zou eenmaal de eerste admiraal zijn, die een vloot commandeerde, uitvarende ter bescherming van de hollandse koopvaardij, een vloot, uitgerust door de Staten-Generaal.

De eerste van een reeks grote mannen, die na hem zouden komen: Piet Hein, Tromp, van Galen, Witte de With, Kortenaer, Johan Evertsen, Michiel de Ruijter, die evenals Heemskerck in de glorievolle zeventiende eeuw hun leven lieten in de strijd ter zee met de vijanden van de Republiek.

Maar ook als ontdekkingsreiziger had Heemskerck reeds bekendheid verworven. In het jaar 1595 voer hij uit voor een reis naar China. Speurende langs de noordkust van Noorwegen, samen met Barentsz. naar een noordoostelijke doorvaart, waar men niet de kans zou lopen door de Algerijnse zeerovers of de Spaanse galjoenen te worden belaagd. De Staten van Holland hadden voor deze onderzoekingstocht de benodigde financiële middelen verschaft.

De onderneming slaagde niet, zware ijsgang en felle koude noopten tot de terugtocht. Na vier maanden keerde de expeditie in Amsterdam terug.

Een nieuwe onderzoekingstocht werd voorbereid. De Staten onthielden er deze keer hun medewerking aan. Amsterdam echter verleende thans de nodige financiële steun. Zo zeilden op 10 mei 1596 van Amsterdam wederom Heemskerck en Barentsz. uit, thans vergezeld van een tweede schip onder commando van Cornelis de Rijp. Het zou de roemruchte overwintering worden op Nova Zembla. Op de barre kusten van dit eiland sloeg de verwachting van een doorgang om de noord voorgoed te pletter. Onder Heemskercks leiding werd de vreselijke terugreis in sloepen tot een goed einde gebracht, zij het dan met verlies van een deel der bemanning, waaronder Barentsz.

Op 28 oktober 1597 keerde de gehavende expeditie in Amsterdam terug, na een tocht vol ontbering, die ruim anderhalf jaar had geduurd. Geen doortocht om de noord was gevonden. De IJszee-tochten werden voorlopig gestaakt. Jacob van Heemskerck echter zou zich op andere wijze verdienstelijk maken. In dienst van particuliere ondernemingen voer hij een tiental jaren en verwierf een grote reputatie.

Toen in het jaar 1607 de mare doordrong tot de Nederlanden, dat een Spaanse vloot in de baai van Gibraltar werd verzameld om naar Oost-Indië te zeilen en een aanval te doen op de nederlandse nederzettingen aldaar, drongen bewindvoerders van de Oost-Indische Compagnie er bij de Staten op aan een eskader uit te rusten, onder een door de Staten te benoemen admiraal. Heemskerck werd door deze als eerst in aanmerking komende gepolst en hij accepteerde.

In de maand februari van het jaar 1607 voer hij uit met een vloot van 26 gewapende koopvaardijschepen. In de baai van Gibraltar leverde hij slag met de Spanjaarden, die een volslagen nederlaag leden.
De Hollandse vloot keerde, zonder ook maar één schip te hebben verloren, naar Holland terug. De vreugde van de behaalde overwinning werd echter in sterke mate getemperd door het verlies van de admiraal, die 25 april in de slag het leven had verloren.

Zijn lichaam werd gebalsemd en naar het vaderland overgebracht, waar hij 8 juni 1607 te Amsterdam in de Oude Kerk werd begraven.

Jacob van Heemskerck had het toneel voor altijd verlaten. Het was Piet Hein, die in zijn voetsporen zou treden.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Herstelwerkzaamheden aan het monument voor Jacob van Heemskerck - 21 maart 1974

Uit een rekening van Pieter van 's Herenberg, koperslager:
2 februari 1768: 1 koopere Admiraals Kroon booven het waapen van den

Admiraal Heemskerck	F 16. --. -
voor 't model aan de stukadoor betaalt	F 7. --. -

een kwitantie van Jacob Otten Husly, d. d. 8 maart 1768:
boetseeren van een model tot een scheepskroon boven 't graf van den

Admiraal Heemskerck	F 5. 10. -
verschooten aan beste fijne potaard	F 1. 10. -
	F 7. --. -

Uit de jaarrekening van de schilder van de kerk, Pieter Aeriansz., over 1768, blijkt dat hij aan het monument voor Jacob van Heemskerck geschilderd heeft en verguld.

Het monument heeft blijkbaar in 1768 een opknapbeurt gehad. Maar van het beeldhouwwerk van de zeeslag wordt niets vermeld. Wagenaar, wiens werk in 1765 uitkwam, deelt mede: "Onder dit opschrift was de zeeslag voor Gibraltar, in 't klein, afgebeeld; doch 't beeldwerk is nu meest vergaan".

Het beeldhouwwerk is nog te zien op een gravure uit het begin van de 18e eeuw, misschien van Jan Goeree (Gemeente-archief). In de tweede helft van de 17e eeuw kon Philips von Zesen nog het marmeren beeldhouwwerk vermelden.

Wagenaar schrijft (II, 102): 't Lyk werdt, den agtsten Juny des jaars 1607, ter aarde besteld. Doch daar verliep nog eenige tyd, eer het Grafteken gereed zyn kon.
De datum en de naam van de beeldhouwer zijn niet te vinden, zoals met meer monumenten voor gesneuvelde zeehelden het geval is. Veel bijzonderheden zijn verloren gegaan in de 19e eeuw bij een brand in het gebouw in Den Haag, waar oude boeken en bescheiden van de marine waren opgeborgen.

Aangezien de betreffende monumenten op 's lands kosten werden opgericht, vindt men weinig of niets in de administratie der betreffende kerken, en evenmin in het Gemeente-archief.
Wat Amsterdam betreft, zijn we slechts over het praalgraf van De Ruyter goed ingelicht.

In 1844 "Is er een geheel nieuw ijzeren hek geplaatst voor het graf van den onvergetelijken zeeheld Heemskerk." (Verslag van de herstelwerkzaamheden in de jaren 1844/45).

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Het middenschip van de Oude Kerk -

65e Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum 1973

blz. 20

bron?
en voordat viering er was?

Het Sint Nicolaasaltaar

Het altaar gewijd aan de beschermheilige van de Oude Kerk stond tegen de zuidoostelijke vieringpijler (Sinter Nicolaes pilaerne, zegt het grafboek), en dus aan de zuidkant van het koorhek.

Aangezien St. Nicolaas gold als beschermer van reizigers en zeelieden, zou men menen dat een of ander schippersgild zijn altaar onderhield, maar in 1371 blijkt dat het Sint Nicolaasgild bestond uit snijders (kleermakers), droogscheerders (betrokken bij de lakenindustrie) en marskramers. Alleen de laatsten gingen op reis met hun koopwaar.

Zoals met meerdere gilden het geval was, zijn de verschillende beroepen uitoefenende leden niet altijd bij elkaar gebleven. De kramers zijn het eerst uitgestapt: in 1390 worden de drie groepen nog samen genoemd in in het St. Nicolaasgild, maar in 1404 worden alleen snijders en droogscheerders vermeld. De kramers hadden zich toen al apart georganiseerd en kozen als beschermheilige Sint Maarten. Het altaar dat ze oprichtten in de Oude Kerk tegen de vierde pilaar van de toren af gerekend aan de zuidzijde van het middenschip, hopen we hierna te behandelen.

Natuurlijk betekende het vertrek van de kramers een vermindering van inkomsten voor het St. Nicolaasaltaar. Maar de snijders en de droogscheerders bleken er ook te kunnen komen zonder de kramers. En een generatie later treffen we Amsterdamse burgers aan, die het altaar extra goed gaan bedenken.

In 1525 kreeg het Snijdersgild financieel een zware klap door het uittreden van de droogscheerders. Tot nog toe hadden ze samen twee altaren onderhouden: een in de Oude en een in de Nieuwe kerk. Men kwam nu overeen, dat de Snijders het altaar in de Oude kerk zouden houden, en de Droogscheerders het altaar in de Nieuwe kerk. Dit wordt begrijpelijk, wanneer we zien dat de lakenindustrie voor het grootste gedeelte aan de Nieuwe Zijde van de stad was gevestigd (het aantal lakenkopers op de Nieuwendijk was zeer groot) en ruim tien jaar tevoren hadden deze 'drapeniers' een kapel gebouwd aan de Kooromgang van de Nieuwe kerk; ook de Vulders hadden in deze kerk een altaar evenals de Wevers. We kunnen dus zeggen, dat de gilden die behoorden bij de laken- en linnenindustrie zich geconcentreerd hadden op de Nieuwendijk, met de Nieuwe kerk als middelpunt van hun devotie. Wel werd vastgesteld "alsdat die Snyders sullen hebben 't outair an d'oude zyde, met die leeghe boordt, met twee cooperen potten, met die tafellakens, met scottelen en kannen, met kruyken, met dat vaenken, met die trommel ende metten keerse die men omme draecht, met die heilighe die opt nieuwe sydes outaer staet ghenaempt Sinte Vitus. (1)

De Droogscheerders kregen " 't outaer an die nieuwe syde, met alle sijn toebehooren, mettet guldestick (2) met sijn toebehooren, met die kasuffels ende oock een heilighe staende opt oude zydes outaer ghenaempt Sinte Lievijn." Brouwer Ancher trekt uit deze verdeling de conclusie "dat men van misgewaden en vaatwerk tot de offerande noodig, slechts één stel had". De Snijders blijken te hebben behouden wat voor de processie nodig was: het vaandel, de trommel en de kaars; daar zal een grote kandelaar bij inbegrepen zijn geweest. Intussen zullen ze zich enig zilver en misgewaden hebben moeten aanschaffen, want ze behielden het altaar slechts 'met die leeghe boordt'. En er worden wel 'scottelen en kannen' maar geen kelk, geen ampullen en geen paasbord vermeld.

Van de capellerieën wordt niets gezegd, dus die bleven op het altaar gevestigd, maar niettemin kwamen de Snijders op zulke zware lasten te zitten, dat ze het op den duur niet vol konden houden.

(1) Gepubliceerd door A. J. M. Brouwer Ancher: De Gilden, blz. 237-239; de afscheidingsbrief werd opgemaakt voor Schout, Burgemeesteren en Schepenen op 31 januari 1525. De Snijders zouden 'ten ewyghen daghen houden ende onderhouden .... taltaer mitten renten daertoe wesende, staende in Sinte Nyclaes prochie kercke binnen deser stede'. Die renten zijn uiteraard niet los te denken van de capellerieën.

(2) een goudlakens kazuifel

Tot hun groot leedwezen moesten ze besluiten (in welk jaar is onbekend) om van hun Sint Nicolaasaltaar af te zien. Het Sint Hubrechtsgild werd bereid gevonden om het altaar over te nemen, en de Snijders voegden zich nu bij de Fruitverkopers en Bontwerkers, die samen het altaar van Sint Jan Baptist (Johannes de Doper) onderhielden. Die Fruitverkopers en Bontwerkers verkeerden in een soortgelijk geval als de Snijders: vroeger hadden de Binnenlandvaarders mede bijgedragen in het onderhoud van het St. Jansaltaar, maar op een goede dag hadden ze een eigen kapel aan de noordzijde van de Oude kerk gesticht en de beide andere gilden moesten het voortaan zonder hun steun doen. Ze zullen de Snijders met open armen hebben ontvangen! De doodgraver tekende in het grafboek aan, dat bij het altaar van Sint Jan Baptist een graf was gelegen 'onder die snyders kist'; daar hadden de Snijders dus hun paramenten in geborgen. (1)

blz. 29

Echter, toen omstreeks 1555 het Nieuwe Vrouwenkoor gereedkwam en het 'Oude' Vrouwenkoor door het O. L. Vrouwegild verlaten werd, zagen de Snijders kans om opnieuw in het bezit van een eigen altaar te geraken. Ze kregen nu hun 'Snijdersaltaar' tegen de oostelijke muur van het voormalige vrouwenkoor, dat voortaan Snijderskoor genoemd werd en ze zeiden de Fruitverkopers en Bontwerkers vaarwel. Die zullen in grote financiële zorgen bij het Sint Jansaltaar zijn achtergebleven, temeer daar ze, gezien het veldwinnen van de Hervorming in Amsterdam, niet meer behoefden te rekenen op de stichting van een capellerie.

De beeldenstorm zal hun altaar, zo in het oog lopend geplaatst tegen een der vieringpijlers, niet gespaard hebben.

(1) Wat de verdere lotgevallen van de Snijders betreft: na 1555 hebben ze weer een eigen altaar verkregen in het voormalige Vrouwenkoor, dat voortaan Snijderskoor werd genoemd.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Aanvulling op de bijzonderheden omtrent de restauratie van de glazen in de Oude Kerk te Amsterdam door De Angelis.

Deze Brusselse glasschilder had reeds eerder voor de Noordelijke Nederlanden gewerkt, met name in Gouda. (1) Daar wendden kerkmeesters van de Sint Jan zich reeds in 1743 tot M.E. de Angelis, nota bene terwijl de Oostenrijkse Successie-oorlog aan de gang was, en het gevechtsterrein zich al gevaarlijk dicht naar de omstreken van Brussel verplaatste.
De Angelis was door de Staten van Brabant aangewezen als leverancier van voedsel en brandstof aan de Hollandse hulptroepen. Zodoende zal hij aan relaties met Hollandse regenten zijn gekomen.

In 1746 begon De Angelis met het herstellen van Goudse glazen, die hem per schip werden toegezonden. Na het sluiten van de Vrede van Aken in 1748 zag de glasschilder kans om zelf naar Gouda te komen, en de magistraat aldaar huurde in 1751 een huis met werkplaats voor hem. Zijn moeder en zijn zoon Petrus Josephus hielpen hem met het werk. Onwillekeurig vragen we ons af of die moeder soms een glasschildersdochter was, en of we hier met een hele dynastie van glasschilders te doen hebben. Misschien is in Belgische archieven het antwoord te vinden.

M.E. (Michael Emmanuel) de Angelis woonde dus tijdelijk te Gouda, maar blijkt intussen meermalen naar Brussel te zijn geweest: hij moest de zaken daar niet verwaarlozen. Pas in 1757 blijkt de zoon Petrus Josephus met het restauratiewerk in Gouda klaar te zijn. Maar dan is de vader al voor Amsterdam begonnen.

In het Journaal van Kerkmeesters (2) van de Oude Kerk te Amsterdam wordt op 17 februari 1754 genoteerd, dat de timmermans- en metselaarsbazen zeggen dat de geschilderde glazen 'niet buyten gevaar was om in te storten'. Kerkmeesters stonden dus voor de keus om, wanneer de traceringen vernieuwd zouden worden, de glasschildering weer ingezet zou worden of dat er gewoon wit glas in gezet zou worden. Hun voorgangers hadden gedurende de laatste dertig jaren de glazen laten verwaarlozen, maar de heren die in 1754 in de kerkmeesterskamer zetelden, bleken er een beetje beter over te denken. Maar het initiatief was toch maar van de werkbazen uitgegaan.

Erg vlug ging het anders niet. Na veel gepraat besloten kerkmeesters, dat de traceringen gerepareerd zouden worden nadat het glas was uitgenomen; dan zou er tijdelijk wit glas in komen en dan wilde men De Angelis, nu te Gouda, en wonende te Brussel, ontbieden om de zaak te bespreken. Daar het een dure geschiedenis kon worden, moest eerst de toestemming van Burgemeesteren verkregen zijn, alvorens een opdracht te kunnen verlenen.

Het gesprek met Burgemeesteren vond eerst plaats op 14 mei van het volgend jaar. De stadsbouwmeester Meyboom werd erbij gehaald; hij wilde eerst een steiger zetten en daarna de glasschilder ontbieden om de kosten te berekenen.

Op 4 september 1755 werd het werk aan de glazen maar uitgesteld tot het volgend voorjaar.

Kerkmeesters zijn toch alvast voorlopige besprekingen gaan voeren, want volgens het Uitgiftboek werd op 7 januari 1756 betaald 'aan Angelis glasschilder voor ryskosten F. 42. -. -.'

De overeenkomst betreffende de glazen van de Oude en de Nieuwe Kerk werd echter niet gesloten met de betreffende kerkmeesters, maar met de Thesaurie, en wel op 19 oktober 1759.

Vermelding verdient nog, dat in het Resolutieboek van de Thesaurie staat: 'Accord met Petrus Josephus de Angelis, weegens de geschilderde glazen in de Oude en Nieuwe kerken, en leverancie van de asch.'

Hoe het verder is gegaan, werd reeds eerder beschreven en aan de Restauratie doorgegeven.

Het wordt dus duidelijk, dat de firma De Angelis niet bestond uit twee broers, maar uit vader en zoon. Mr. Rijksen (zie hieronder in de noot) schrijft op blz. 273, na vermeld te hebben hoe de glasschilderkunst eind 18e eeuw 'ter ziele' was: 'Enige jaren later zou de mysterieuze Sieur D'Angelis sterven als de laatste uit deze landen die het geheim kende van de glazenierskunst. Hij had de oude recepten nog benut, maar vóór zijn dood heeft hij ze verbrand, in het aangezicht van een tijd die de magische schoonheid van deze kunst verwierp'. In een noot verwijst mr. Rijksen nog naar: J. Helbig - La peinture sur verre dans les Pays-Bas Méridionaux. Bruxelles 1939, p. 173.

Nog een bijzonderheid door mr. Rijken vermeld onder verwijzing naar Joep Nicolas, Wij glazeniers, blz. 75 : 'Het was in de tijd dat in Frankrijk in de Convention overlegd werd al het kleurenglas uit de kathedralen te breken teneinde het goud dat voor het rode glas gebruikt was, terug te winnen. Een scheikundig onderzoek wees uit dat er geen goud mee te krijgen was. Dit was de Monumentenbescherming, die de vernietiging van deze middeleeuwse kunst heeft weerhouden'. Het was in meer dan één opzicht een geluk voor Nederland, dat de Fransen hier pas kwamen toen de eerste revolutiewoede voorbij was.

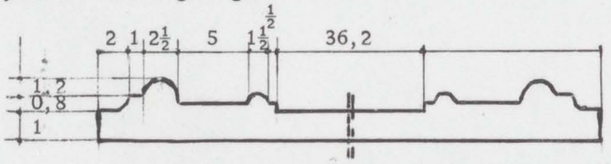
(1) Mr. A.A.J. Rijksen: Gespiegeld in Kerkeglas, blz. 265 vv.
(2) Archief Hervormde Gemeente te Amsterdam

Overgenomen uit:

H. Janse en P. Postma - Dagboek betreffende vondsten bij Restauratie
Oude Kerk Amsterdam - 1955/63

41.

O. L. Vrouwe- en Snijderskapel: in vak 33-34-8-10 gewelfschotel afgehaald en schoongemaakt, vlakke schotel en schildering, voorstellende Maria-Magdalena met de zalfpot. 16e eeuws, 16 inkepingen voor stralen met resten van stralen gelijk met schotel afgezaagd.

maten in cm

43.

Bij inboetwerk in binnen-oostgevel van Mariakapel een nis gevonden, vermoedelijk van altaar, in deze nis nog de aanzet van de steunbeer, voor de bouw van Mariakapel. (Juli 1960)
In binnenomlijsting van oostgevelraam Mariakapel steenhouwersmerk
(juni 1961)

44.

December 1959

Bij het egaliseren van de grondslag in pand 5 aan beide kanten van de tussenwand een ijzeren stookplaat gevonden; naast deze stookplaten eveneens gevonden elk een vermoedelijk 18e eeuwse stenen vuurpot.
Deze vuurpotten waren in scherven. Eén pot ervan, waar mogelijk, uit de scherven hersteld; bovendien nog gevonden stenen afdekplaat (Naamse tegel) met gat.
In de inwendige hoek van buitengevel O. L. Vrouwe- en St. Joriskapel was een plm. 50 cm verdiept vloertje; voor dit verdiepte vloertje was nog een trede gemaakt, welke toegang gaf tot dit keldertje. Bij het verwijderen van deze trede vonden de arbeiders er een 'drieguldenstuk' onder, uit het jaar 1763.

Opmetingen en foto's gemaakt.

45.

Juli 1960

In de Mariakapel fragmenten van gewelfbeschildering, o. a. kop met vleugels van engel Gabriël, zwevende engelen met kroon, en engel met kruis.
Fragmenten van randschildering vermoedelijk afgeleid van het 15e eeuwse randmotief uit de Snijderskapel.

48.

Juli 1961

In de oostmuur van de Mariakapel een oude hogel gevonden, voorzijde geprofileerd, achterkant afwaterend schuin bewerkt, koolbladmotief afmeting $31\frac{1}{2}$ x $41\frac{1}{2}$ cm.
Deze hogel was gebruikt om schoot van trekanker achter te bergen, steunbeer 81.

Persoonsnamen voorkomend in het tweede burgemeestersglas
SNIJDERSKAPEL

1760 M Bonaventura Oetgens van Waveren
1761 Mr. Gualterus Petrus Boudaan
1768 Mr. Willem Huyghens
1769 Mr. Pieter de la Court

1762 François Lestevenon
1765 Mr. Ionas Witzen
1769 Mr. Hendrik Hooft
1770 Mr. Willem van Heemskerk

1766 Mr. Gerrit Hooft Gert
1766 Mr. François de Wit
1773 Mr. Pieter Clifford
1773 Mr. Pieter Co^{s} Hasselaar

1767 Mr. Daniel Deutz
1768 Mr. Ian Cliffort
1774 Ian van Tarelink
1775 Mr. Gerrd Nic^{lsz} Hasselaar

1779 Ian van de Poll Pieterszn
1781 Mr. Ioachim Rendorp
1787 Mr. Marten Adri^{n} Beels
1787 Mr. Willem Backer

1781 Mr. Iāc Elias Arnoudsz.
1782 Mr. Pieter Elias
1787 Mr. Johan Geelvinck
1787 Mr. Ian van de Poll

1789 Mr. Quir Will van Hoorn
1784 Mr. Will Gerr Dedel Salomons
1787 Mr. Matthys Straalman
1788 Mr. Abraham Dedel

1785 Mr. Ian Elias Huydecoper van Maarseveen
1786 Mr. Nicolaas Faas
1789 Mr. Frederick Alewyn
1792 Egidius van de Poll

1803 Mr. Cornelis van Lennep
1803 Mr. Gerrit de Graeff
1804 Adri^{n} Paets van Troostwyk
1805 George Severyn

1803 Mr. Johan Piet Farret
1803 Mr. Samuel van der Muelen
1805 Jacob van Oosterwyk Bruyn
1805 Hendrik Cor^{s} Serrurier

1803 Mr. Pieter Elias
1804 Jan Nicolaas van Eys
1805 Mr. Jan Six van Hillegom
1806 Hermanus Drost

1804 Gerrit Blaauw
1804 David Mattheus van Gelder de Neueville
1806 Willem Woudman
1806 Isaac Gerard Thin van Keulen

TIJDSCHEMA Snijdersgilde en Snijderskapel
Onze Lieve Vrouwe Gilde en Onze Lieve Vrouwe Kapel

± 1369	Vergroting hallenkerk: ontstaan 1e O.L.V. kapel door verlenging Noorderzijbeuk. Maria-altaar tegen muurstuk 35-36
17. 12. 1371	Eerste vermelding Snijdersgilde, omvattend snijders, droogscheerders, marslieden (blz. 36) St. Nicolaas-altaar tegen kolom 21.
1390 - 1404	Afscheiding marslieden (blz. 38)
begin 15e eeuw	Eerste vermelding O.L.V. gilde volgens mej. Van Eeghen (blz. 38)
± 1445	Stichting O.L.V. gilde volgens Ter Gouw (blz. 26)
maart 1486	Eerste vermelding O.L.V. gilde volgens Ter Gouw (blz. 26)
1501	Andries Boelensz. schenkt geld voor zilveren Mariabeeld (blz. 27)
1525	Afscheiding Droogscheerders (blz. 38)
na 1525	Snijdersgilde geeft St. Nicolaas-altaar op en voegt zich bij het altaar van St. Jan de Doper en St. Antonius, van de Fruitverkopers en de Bontwerkers. (blz. 62)
1552 (?)	Begin van de bouw der Mariakapel (blz. 26)
1553	Uitverkoop bouwmaterialen (blz. 39)
1555	Datering gebrandschilderde glazen. Bouw Mariakapel gereed. Het 'oude vrouwenkoor' wordt "Snijderskoor" met eigen altaar tegen muurstuk 35-36.
21/22.4.1559	Uitvaartdienst Keizer Karel V; wapenbord in Snijderskapel (blz. 17)
1560	Tapijt voor Mariakapel geleverd door Willem Andriesz. de Raet (blz. 44)
23 aug. 1566	Beeldenstorm; altaarstuk van Pieter Aertsz. vernield (blz.40)
1571	Bouw Collegekamer
26 mei 1578	Alteratie; altaren en beelden verwijderd.
1607 - 1608	Monument voor Jacob van Heemskerck (blz. 40)
1614	Alle zerken in de kerk verkleind. Hek op stenen voet ter afscheiding van de Mariakapel verdwenen. (?)
vóór 1625	Aanbouwen tegen noordgevel Mariakapel (blz.74)
vóór 1706	Plattegrond Justus Vingboons, geen afscheiding van de Mariakapel aangegeven. Binnenplaatsje aanbouw overdekt. (?)
1755 - 1756	Gewelven blauwgroen geschilderd.
1761	Restauratie gebrandschilderde glazen door De Angelis.
1786	Aquarellen H. P. Schouten (afb. nr. 36)
23 okt. 1818	Alle gilden opgeheven.
1844	Gewelven grijsgroen geschilderd.
31 dec. 1865	Verbod om in Amsterdamse kerken te begraven.
1901 - 1907	Restauratie gebrandschilderde glazen door J. L. Schouten
1947	Herstel fundering punt 36.
15 jun. 1951	Sluiting van de kerk op last van B & W.
1958	Afbraak huisjes Oudekerksplein 3 en 5.
1958 - 1962	Restauratie Snijders- en Mariakapel.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING MARIA- EN SNIJDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

A 3 BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

Daar de bouw van de Mariakapel omstreeks 1552 is begonnen, komt zij op de drie vogelvluchtplattegronden van Amsterdam door Cornelis Anthonisz. nog niet voor. Deze dateren respectievelijk van 1536, 1538 en 1544. (Zie voor de aanbouwen blz. 74)

De kapel wordt wèl afgebeeld op de plattegrond van Pieter Bast uit 1597, waarvan een foto is opgenomen in de Beschrijving van de St. Joriskapel (afb. nr. 4) en in de Beschrijving van de Collegekamer (afb. nr. 1).
De Mariakapel is weergegeven als een uitbouw van de Snijderskapel, welke in de kapconstructie aan de dag treedt door middel van twee steekkapjes, die in de noordgevel twee topgevels laten ontstaan. De oostelijke ramen van beide kapellen zijn aanwezig; echter niet het roosvenster.

Ook de Collegekamer is schematisch afgebeeld. Aanbouwen van huisjes zijn er nog niet. Deze zijn er wel op de vogelvluchtplattegrond van Balthazar Florisz. (Beschrijving van de Collegekamer, afb. nr. 2) uit 1625 en 1647, namelijk de huisjes Oudekerksplein 3 en 5, met daartussen nog een binnenplaatsje van waaruit beide panden toegankelijk zijn. De huisjes hebben op deze plattegrond nog niet de gedaante waarin ze bij het begin van de restauratie verkeerden, want dat was de 18e eeuwse versie. Snijders- en Mariakapel zijn overeenkomstig de werkelijkheid weergegeven en ook het roosvenster ontbreekt niet.

In de kapconstructie van de Mariakapel, althans in de oostelijke helft, is wat kwistig met dakkapellen omgesprongen. Drie zijn er getekend, terwijl er in werkelijkheid maar één is, en de anderen er beslist niet geweest zijn, wat uit het ontbreken van sporen in de nog originele kapconstructie kan worden afgeleid.

De monografie door Ilse Manke over Emanuel de Witte bevat zes afbeeldingen, waarop de Mariakapel en/of de Snijderskapel voorkomen. Dit zijn de afbeeldingen nr. 19, 28, 29, 31, 38 en 50.
Hiervan zijn de nummers 19, 31 en 50 opgenomen in de beschrijving van de Weitkoperskapel.
Nr. 38 is opgenomen in de beschrijving van de St. Joriskapel. De afbeeldingen nr. 28 en 29 verschaffen omtrent de Snijderskapel te weinig gegevens om reproduktie ervan te rechtvaardigen.

H. P. Schouten maakte in 1786 drie tekeningen van het interieur van de Mariakapel, waarbij het vooral begonnen is om afbeeldingen van de glazen. Overigens is de ruimte overeenkomstig de thans bestaande toestand. Een foto van een der drie aquarellen is opgenomen in de Beschrijving van de Collegekamer (afb. nr. 13). Een tweede is in deze beschrijving opgenomen (afb. nr. 36).

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING MARIA- EN SNIJDERSKAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

4. AFBEELDINGEN

L I E V E V R O U W E N K O O R

V O

B O

K A

Schaal van 50 Amsterd.ms Voeten.

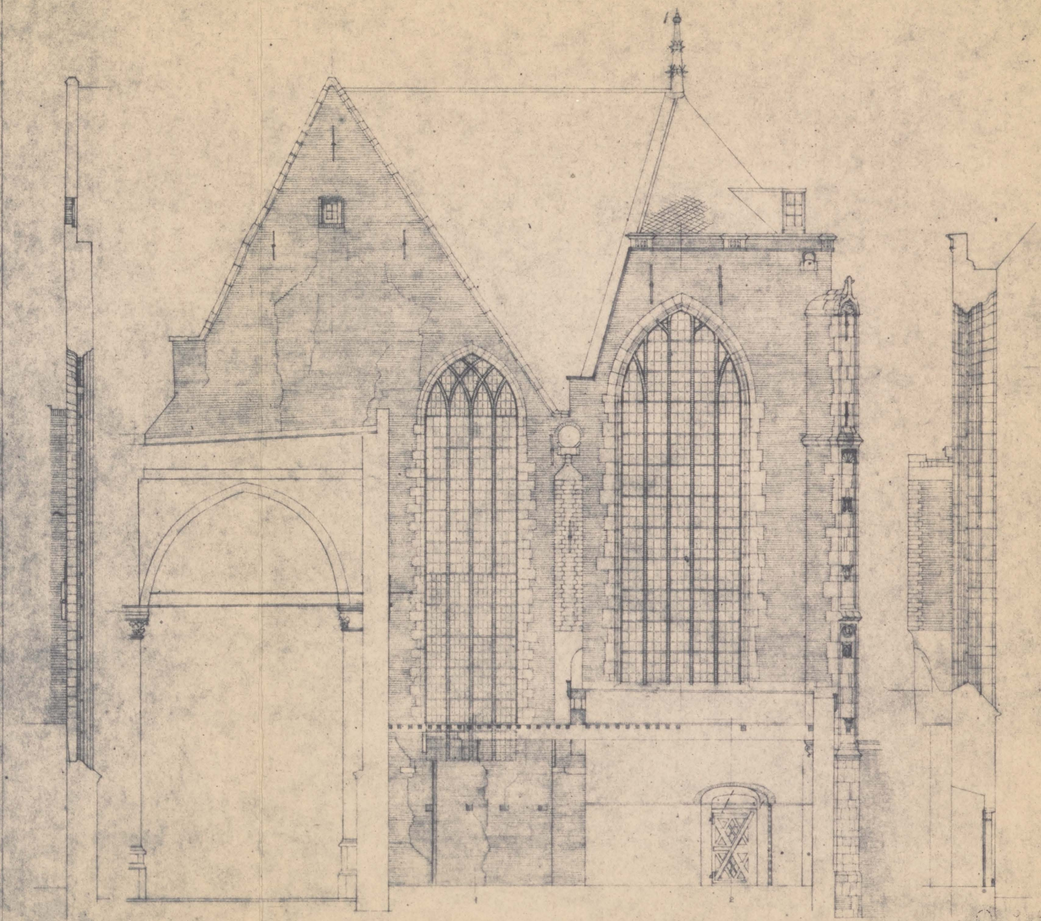
0 10 20 30 40 Voeten

Schaal van 16 Nederlandsche Ellen.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 Ellen.

AMSTERDAM OUDE KERK
OPMETING

BLAD 15

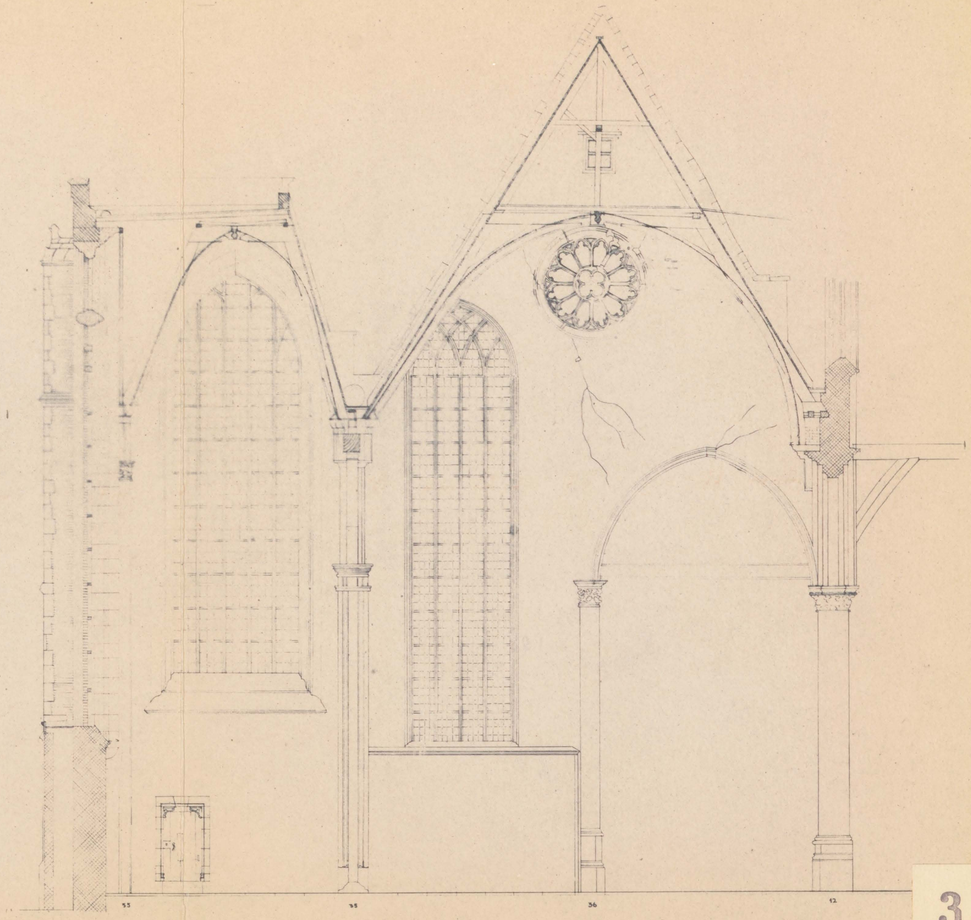
DOORSN. 1

DOORSN. 2

2

AMSTERDAM NOV. 1948

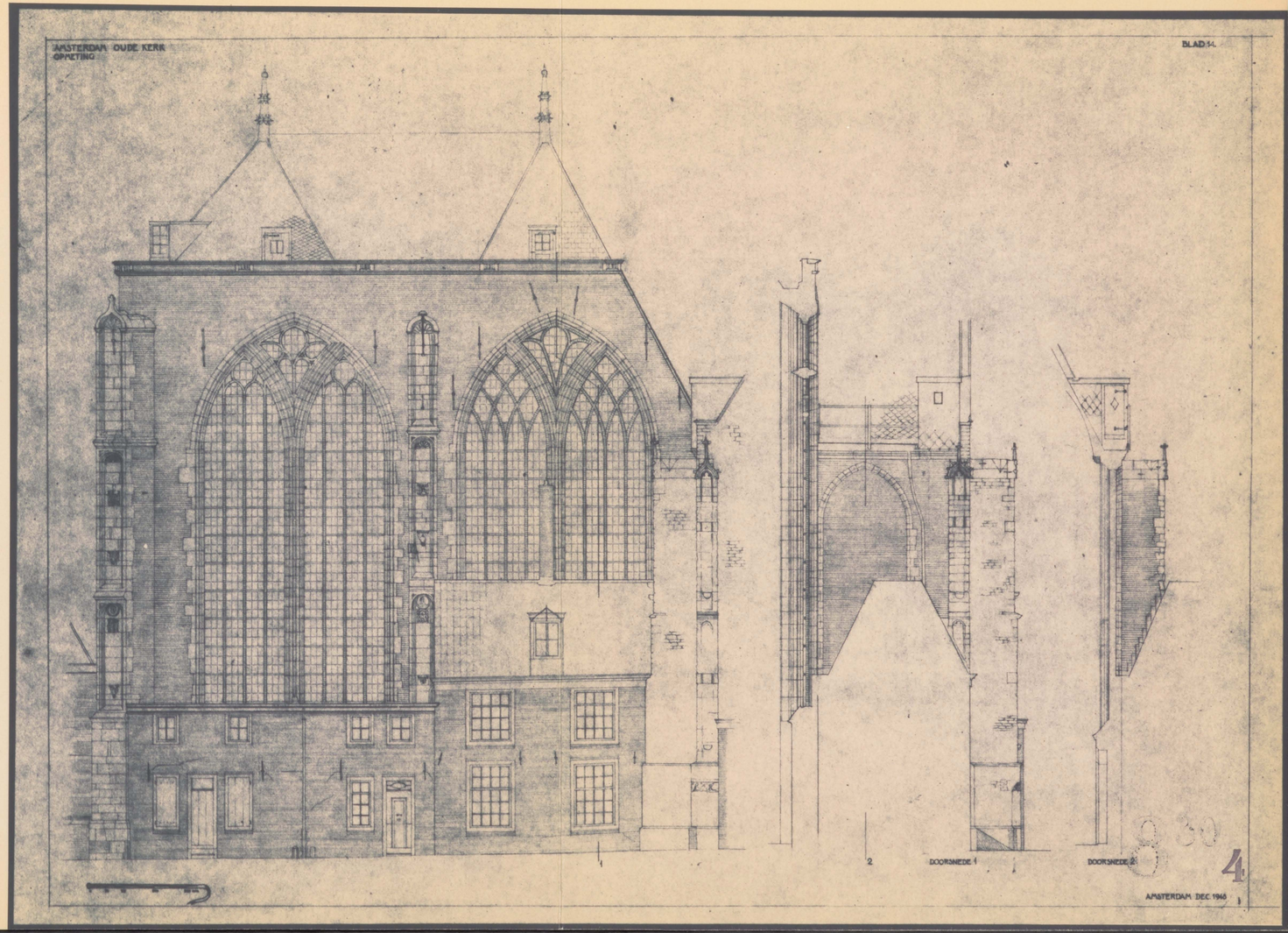
OUDE KERK
AMSTERDAM
OOSTGEVEL MARIAKAPEL EN SNUDERSKAPEL

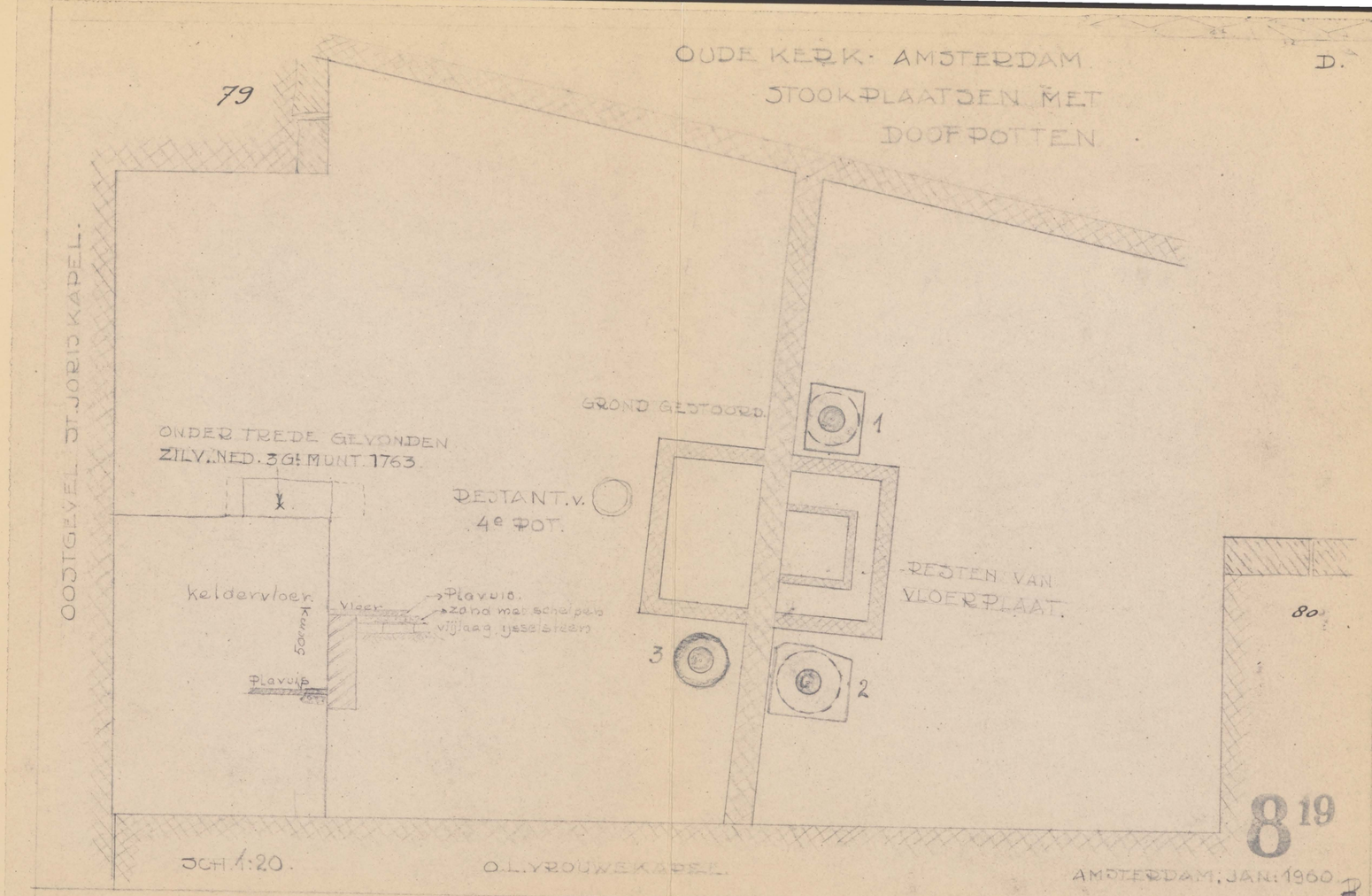

SCHAAL 1:50

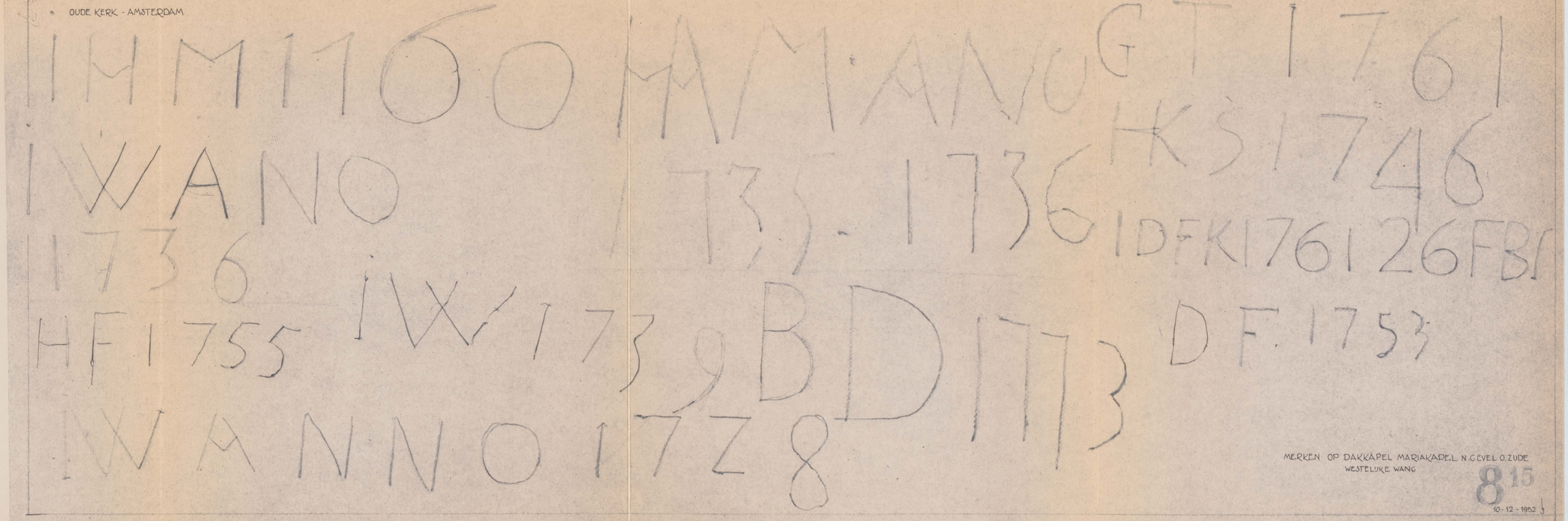
AMSTERDAM - SEPTEMBER 1955

3

AMSTERDAM OUDE KERK
OPMETING
BLAD 14.
2
DOORSNEDE 1
DOORSNEDE 2
AMSTERDAM DEC 1946
4

OUDE KERK· AMSTERDAM
STOOKPLAATJEN MET
DOOFPOTTEN
D.
79
OOSTGEVEL ST. JORIS KAPEL.
GROND GELOOPEN.
1
ONDER TREDE GEVONDEN
ZILV. NED. 3 Gl. MUNT. 1763.
RESTANT v.
4e POT.
RESTEN VAN
VLOERPLAAT.
Keldervloer.
Vloer.
→Plavuis.
→zand met schelpen
vijflaag ijzersteen
5 cm.
Plavuis
3
2
80
SCH. 1:20.
O.L. VROUWE KAPEL.
AMSTERDAM, JAN: 1960.
8 19
5

OUDE KERK - AMSTERDAM

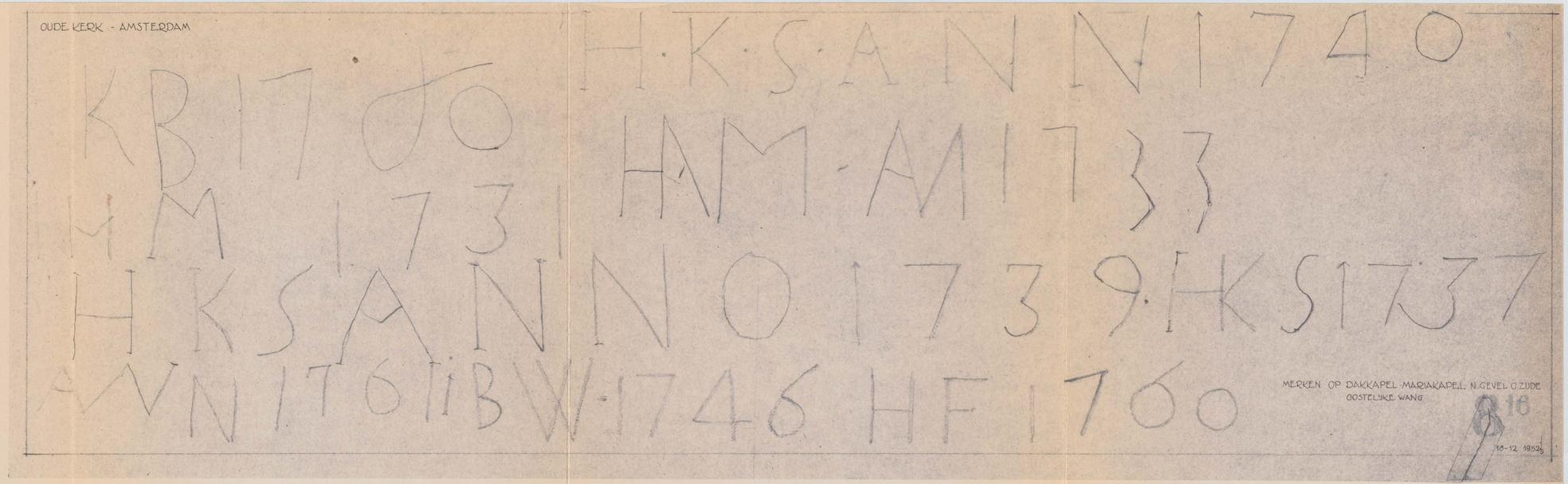

MERKEN OP DAKKAPEL MARIAKAPEL N.GEVEL O.ZIJDE
WESTELIJKE WANG

8 15

10-12-1952

OUDE KERK - AMSTERDAM

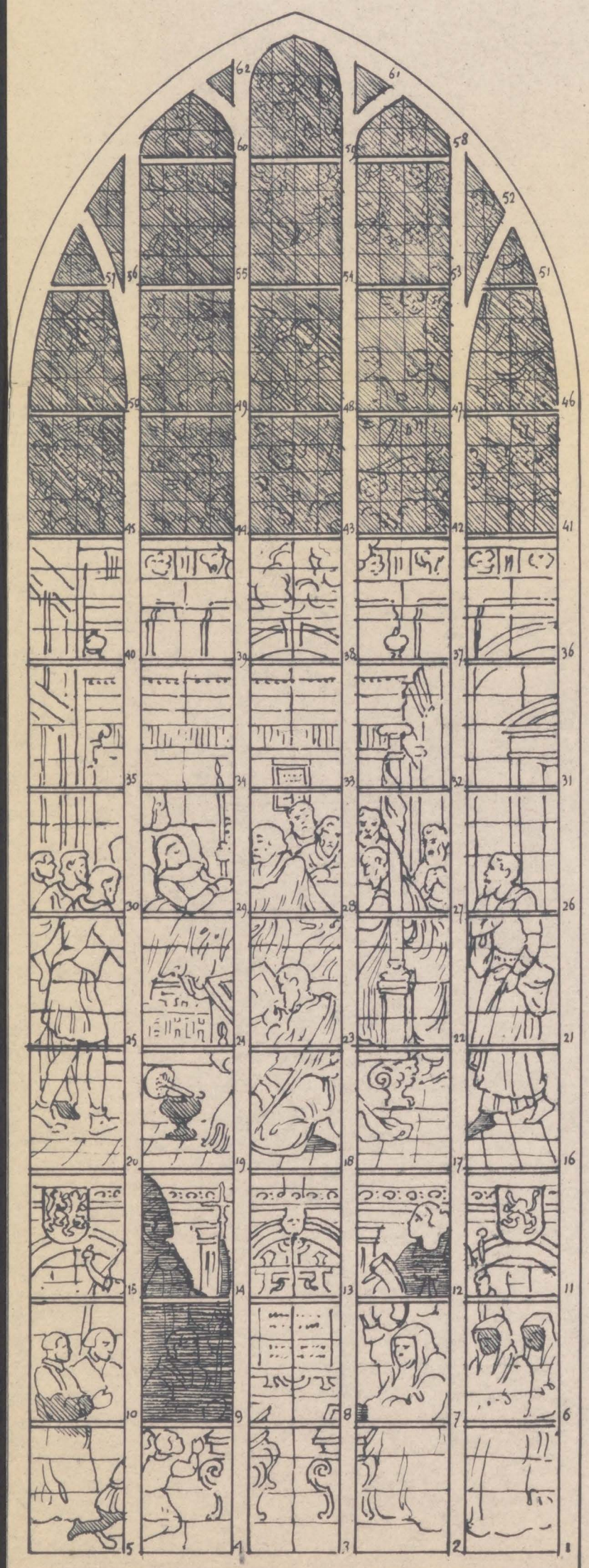

MERKEN OP DAKKAPEL MARIAKAPEL. N.GEVEL O.ZIJDE
OOSTELIJKE WANG

8 16

10-12 1952

OUDE KERK AMSTERDAM

GLAS „STERFBED VAN MARIA" DIRCK CRABETH . 1555.

OVERZICHT VAN REPARATIES ZOALS DIE VERMOEDELIJK DOOR GERARD VAN HOUTEN ZIJN VERRICHT VAN 1681 - 1687 EN VAN DE STUKKEN WELKE DOOR W.BOGTMAN ALS ORIGINEEL VAN DIRCK CRABETH ZIJN HERKEND BIJ ZIJN ONDERZOEK IN 1943 , OP HUN PLAATS GEBLEVEN BIJ DE RESTAURATIE DOOR J.H.SCHOUTEN IN 1894

Suggestie van Mej.Bijtelaar:
de top van het glas zou oorspronkelijk een afbeelding van de kroning van Maria kunnen hebben bevat, welke door Gerard van Houten zou zijn vervangen door de thans aanwezige voorstelling, bij voorbeeld omstreeks 1671

"een naeckt kintje" G.v.H.1684

"de wijpot" G.v.H.1681
"een naeckte voedt meer dan leevensgroote" G.v.H.1687

de horizontale arcering geeft aan welke stukken door W.Bogtman als "onbetwistbaar oud" zijn herkend

"twee tronies leevensgroot" G.v.H.1684

"een grooten aerm met een groot wit kleet" G.v.H.1687

"een been van een kientje" G.v.H.1687

OVERZICHT VAN REPARATIES ALS VERMELD IN HET UITGIFTBOEK ZOALS DIE VERMOEDELIJK ZIJN UITGEVOERD DOOR PIETER JANS (OMSTREEKS 1639) EN GERARD VAN HOUTEN (1681 - 1702) VOOR DE VERVANGING DOOR DE ANGELIS VAN OMSTREEKS 1756

"een naeckten arm van een engel" G.v.H.1681

"een groot kapiteel stuck" G.v.H.1688

"een groot stuck in een kolom" G.v.H.1688

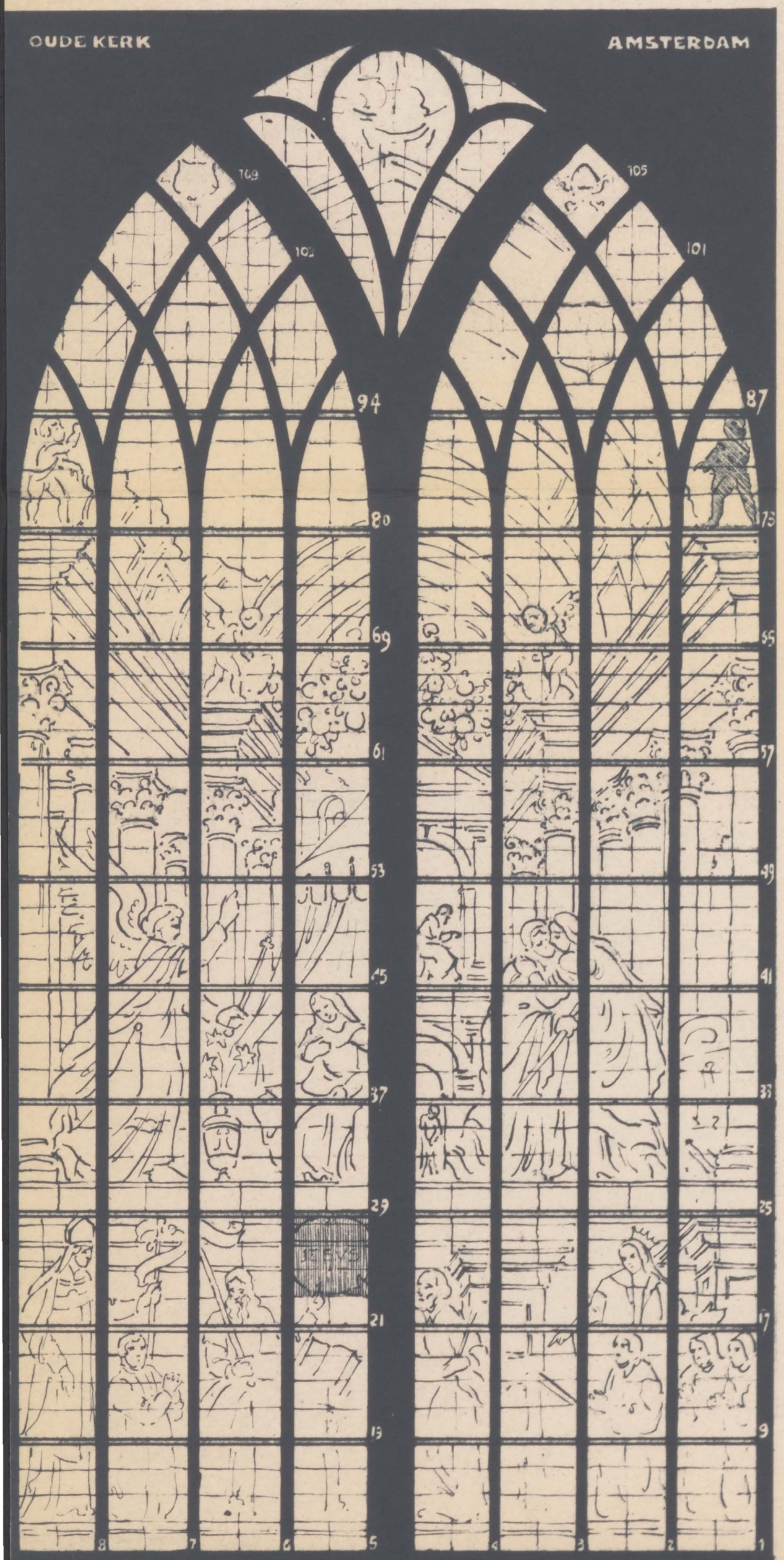
"een troonij levensgroot" G.v.H.1684

"een stuck gekoluert glas int kleet van Marija" G.v.H. 1684

"18.10.1639: ditto betaelt aen pieter Jans voor 't glas int Vrouwe Choor te schrijven...."

"de naam van S.Nicolaas" G.v.H.1702
"een stuck gekoluert glas in een Bisschopsrock" G.v.H. 1684

"de poot van een leeuw leevensgroot" G.v.H.1684
"een poot van den leeuw" G.v.H.1688

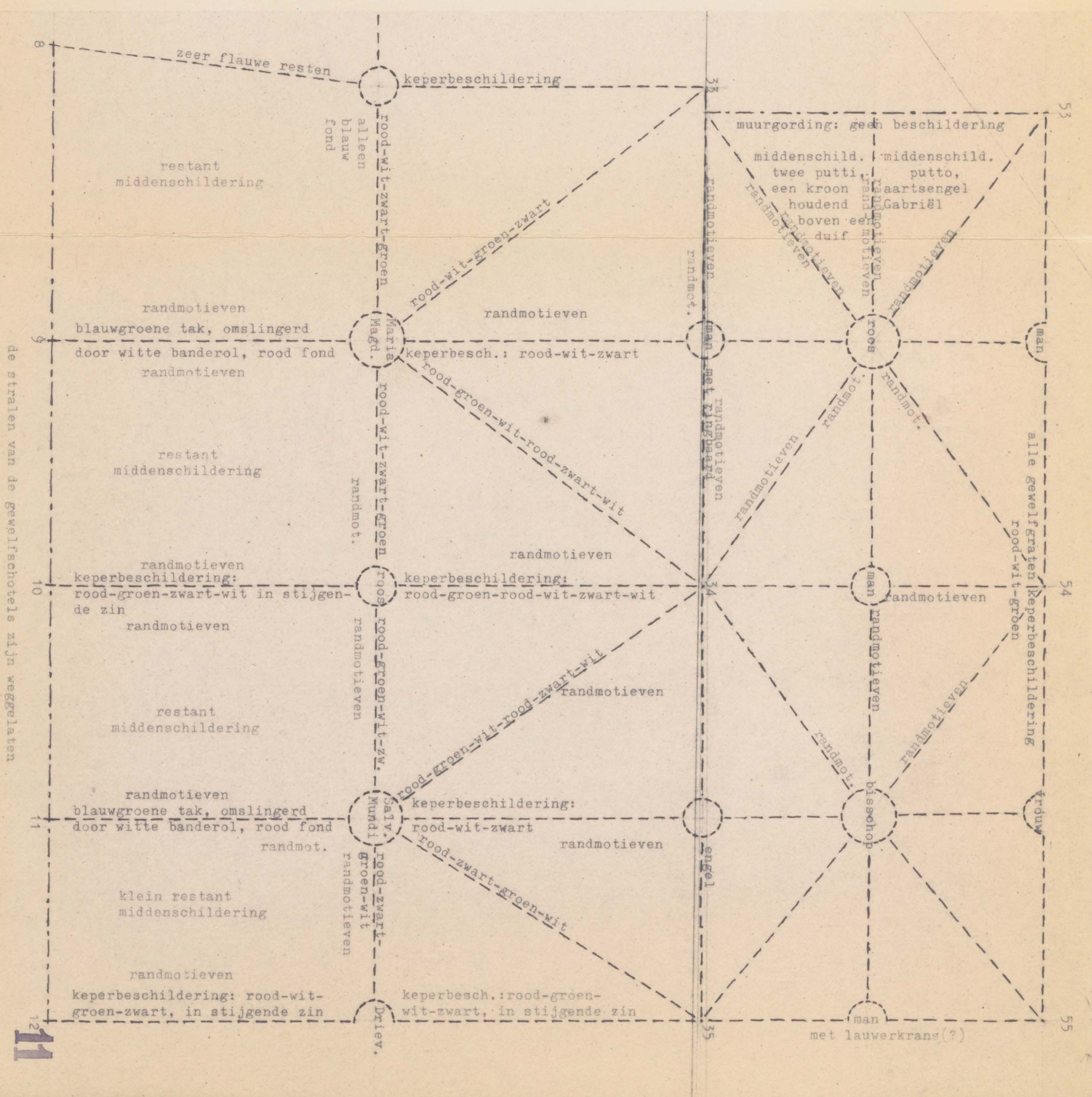

OVERZICHT VAN REPARATIES ALS VERMELD IN HET UITGIFTBOEK ZOALS DIE VERMOEDELIJK ZIJN UITGEVOERD DOOR PIETER JANS (OMSTREEKS 1639) EN GERARD VAN HOUTEN (1681 - 1702) VOOR DE VERVANGING DOOR DE ANGELIS VAN OMSTREEKS 1756

"noch een naeckt kintje geschildert" G.v.H.1682

"een groot stuck" G.v.H.1684 (de bloemen en vruchten ?)
A.v.E.

Pieter Jans, omstreeks 1639 ? volgens Mej.Bijtelaar

8
zeer flauwe resten
keperbeschildering
alleen blauw fond
restant middenschildering
rood-wit-zwart-groen
rood-wit-groen-zwart
muurgording: geen beschildering
middenschild. twee putti, een kroon houdend boven een duif
middenschild. putto, aartsengel Gabriël
randmotieven
randmot.
randmotieven
blauwgroene tak, omslingerd door witte banderol, rood fond
randmotieven
Maria Magd.
randmotieven
keperbesch.: rood-wit-zwart
man
roos
man
rood-groen-wit-rood-zwart-wit
restant middenschildering
alle gewelfgraten keperbeschildering rood-wit-groen
randmot.
randmotieven
keperbeschildering: rood-groen-zwart-wit in stijgende zin
keperbeschildering: rood-groen-rood-wit-zwart-wit
roos
randmotieven
man
randmotieven
54
restant middenschildering
rood-groen-wit-rood-zwart-wit
randmotieven
randmotieven
blauwgroene tak, omslingerd door witte banderol, rood fond
randmot.
Salv. Mundi
keperbeschildering: rood-wit-zwart
randmotieven
engel
bisschop
vrouw
rood-zwart-groen-wit
klein restant middenschildering
randmotieven
keperbeschildering: rood-wit-groen-zwart, in stijgende zin
Drieν.
keperbesch.: rood-groen-wit-zwart, in stijgende zin
35
man met lauwerkrans(?)
55
de stralen van de gewelfschotels zijn weggelaten

11

KAPCONSTRUCTIE NOORDERZIJBEUK

(SNIJDERSKAPEL)

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken noord	Telmerken zuid	Telmerken no
middenbalk oost	merk op noordelijk zijvlak			5
	merk op ondervlak			1
schoor oost	merk op bovenvlak			2
	sporenparen en hanebalken zijn aan de westzijde gemerkt			
sporen: zuid	aangespijkerd rondhouten klosje ca ½ m onder de nok			
noord	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie			37
hanebalk			37	37
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok; doorgekrast oud merk			
noord	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie			
hanebalk	noordelijk en zuidelijk uiteinde bezitten ook een ouder doorgekrast merk		? 36	7 36
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok; op lasstuk aangespijkerd rondhouten klosje			35
noord	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie			24
hanebalk	aan noordelijk uiteinde ook een ouder doorgekrast merk			? 35
sporen: zuid				
noord	keepje met deuvelgat ca 1m onder de nok, dus secundair verw.			34
hanebalk			34	34
sporen: zuid	gelast op ca 1m onder de nok; op lasstuk aangespijkerd rondhouten klosje; op ca ½ m boven hanebalk een boorgat			33
noord	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie			
hanebalk	merk grotendeels afgezaagd aan noordeinde		?	9
sporen: zuid				
noord	op ca 1 m onder de nok een keep voor lip van hanebalk in vorige situatie, merk nabij keep:			32
hanebalk			24 32	32
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok			31
noord	op ca 1 m onder de nok keep voor lip van hanebalk in vorige situatie			19
hanebalk	noordelijk merk verminkt door afzagen		?	25
sporen: zuid				30
noord	merk op ca 1 m boven zoldervloer			3
hanebalk				30 31
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok; aangespijkerd rondhouten klosje; boorgaten, dus vermoedelijk secundair			29
noord				
hanebalk	boorgat, dus vermoedelijk secundair; oud merk noordzijde		? 29	29
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok; merk onder hanebalk			28
noord				
hanebalk	noordelijk merk verminkt		?	28
sporen: zuid	boorgat dus vermoedelijk secundair; merk boven hanebalk			27
noord				
hanebalk				- -
schoor west	grenen			
middenbalk west				-
koningsstijl	zie kapconstructie Mariakapel, tek.no			
halfspant zuid	aan de westzijde aangespijkerd een rib t.g.v. iets westelijker plaatsing van de koningsstijl dan de oorspronkelijke stijl; het spantbeen sluit niet tegen de koningsstijl aan			4
hanebalk	merk op ondervlak			4
korbeel	nabij tand in hanebalk bevindt zich een verminkt merk			? 21
koppelstuk middenb.	ondersteund door tegen koningsstijl aangespijkerde grenen klos			
middenbalk oost	merk op zuidelijk zijvlak achter lip koppelstuk			4
sporen: zuid	gelast op ca 60 cm onder de nok; aangespijkerd rondhouten klosje			26
noord				
hanebalk				- ?
sporen: zuid				25
noord				
hanebalk	keepje aan zuidzijde oostvlak, dus secundair			- -

KAPCONSTRUCTIE NOORDERZIJBEUK

(vervolg)

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken noord	Telmerken zuid	Telmerken no	
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok				24
noord				16	
hanebalk				-	-
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok				
noord					
hanebalk				31	31
sporen: zuid					22
noord	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie				
hanebalk				33	33
	tussen de sporen grenen hulpribben evenwijdig aan kilkeperspant om dakbeschot op te vangen				
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok; restant aangespijkerd rondhouten klosje; zijdelings aangespijkerde verstijvingsrib t.p.v. dakkapel				
noord	merk op ca 60 cm boven de zoldervloer; keep van lip hanebalk op ca 1 m boven zoldervloer			23	
hanebalk	boorgaten aan zuidelijk einde, dus secundair			21	-
sporen: zuid	afgezaagd t.b.v. dakkapel; gelast op ca 1 m onder de nok; tegen oostvlak lasstuk en aangespijkerde eiken klos				20
noord	keep van hanebalk op ca 1 m onder de nok; oud doorgekrast merk bij keep			?	
hanebalk				20	20
dakkapel zuid	plafond en wangen vuren, kozijn en raam nieuw eiken				
sporen: zuid	grenen verstijvingsrib t.p.v. dakkapel				19
noord	merk nabij zoldervloer			30	
hanebalk	twee boorgaten, dus secundair			19	19
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok				
noord	keep t.b.v. lip hanebalk op ca 1 m onder de nok, hierbij merk			21	
hanebalk	keep t.b.v. tand op ca 80 cm boven zoldervloer			18	-
spant					
spantbeen zuid	merk nabij zoldervloer				3
spantbeen noord	secundair: in oostvlak bevinden zich 9 loeven + 1 brede loef; met deze laatste correspondeert een keep in het westvlak, waarin spijkers van de oude verbinding nog aanwezig zijn; lichte brandsporen op westvlak				
hanebalk				3	3
stijl	eindkeep nabij nok aan noordzijde; merk op westvlak tegen oostvlak nabij zoldervloer aangespijkerd eiken klosje				3
schoor west	merken op zuidvlak, met haalguts en met krassen				3
middenbalk west	merk op zuidvlak				3
middenbalk oost	merk op zuidvlak				3
schoor oost	merken op zuidvlak, met haalguts en met krassen				3
sporen: zuid	aangespijkerd rondhouten klosje				
noord	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie			21	
hanebalk	twee boorgaten, dus vermoedelijk secundair			17	-
sporen: zuid	gelast op ca 1 m onder de nok				16
noord	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie				
	merk nabij zoldervloer			28	
hanebalk				5	5
sporen: zuid	aangespijkerd rondhouten klosje				15
noord	keep voor aantanding ca 1 m boven zoldervloer in zuidvlak; keep voor lip van hanebalk ca 1 m onder de nok; daarbij het merk			28	
hanebalk				16	16
sporen: zuid	in westelijk zijvlak boorgat overlangs opgezaagd, dus sec.; gelast op ca 1 m onder de nok				14
noord	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie			35?	
hanebalk				14	14

KAPCONSTRUCTIE NOORDERZIJBEUK

(vervolg)

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken noord	zuid	no
sporen: zuid noord hanebalk	aangespijkerd rondhouten klosje kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie			31 10 10
sporen: zuid noord hanebalk	merk noordeinde gedeeltelijk afgezaagd			12 -
sporen: zuid noord hanebalk	aangespijkerd rondhouten klosje			11 5? 15
sporen: zuid noord hanebalk	boorgat, dus secundair schuine loef aan oostvlak; nabij spoor zuid restant van oude verbinding, dus secundair			10 - -
sporen: zuid noord hanebalk	schuine loef aan oostvlak; nabij spoor zuid restant van zwaluwstaartvormige oude verbinding			9 - -
halfspant spantbeen zuid hanebalk korbeel	rust niet tegen de koningsstijl; verbinding middels een zware tegen het westvlak aangespijkerde eiken klos 3 loeven in boven/westvlak 3 loeven in onder/oostvlak			2 - -
koppelstuk	tegen koningsstijl gespijkerd; eiken			
schoor west middenbalk west	tweemaal gemerkt: met haalguts en met krassen merk op zuidvlak grotendeels weggevallen achter koppelstuk			2 2
koningsstijl	zie kapconstructie Mariakapel tek. no			
middenbalk oost schoor oost	merk op ondervlak grenen; met schrijfletters in wit krijt gemerkt			2 HE
sporen: zuid noord hanebalk				7 - 22
sporen: zuid noord hanebalk				7 7 7
sporen: zuid noord hanebalk	boorgat, dus vermoedelijk secundair; oud doorgekrast merk			6 6 6
sporen: zuid noord hanebalk haanhoutje	keepje met deuvelgat, ca 1.40 m boven zoldervloer naaldhout, op ca 1 m onder de nok, tegen westzijde sporen			5 8 8
sporen: zuid noord hanebalk	veel te grote keep voor lip hanebalk			4 15 4 4
sporen: zuid noord hanebalk	kromming t.b.v. gewelfconstr.; merk nabij zoldervloer twee boorgaten, dus secundair			3 13 3 3
sporen: zuid noord hanebalk	tweemaal gemerkt twee boorgaten noordzijde, dus secundair			2 2 13? 2 2
sporen: zuid noord hanebalk	kromming uitgehakt t.b.v. gewelfconstructie			6? 1 1
schoor spantbeen zuid spantbeen noord hanebalk zuid hanebalk noord	2 boorgaten overlangs opgezaagd: secundair 2 boorgaten overlangs opgezaagd: secundair met lip gespijkerd en ingelaten in stijl gespijkerd tegen lip van hanebalk zuid			1 1 1 2
stijl	merk op westvlak			1
schoor middenbalk				1 -

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

westelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
koningsstijl in zybeuk	afmetingen: 29 x 25 cm, op 23 cm boven de zolder-vloer verzwaard tot 34,5 x 45,5 cm zuidvlak: ca 60 cm onder de nok keep voor aantanding, dus secundair westvlak: geen merk noordwestvlak: merk bij hanebalk kilkeperspant merk bij spantbeen kilkeperspant noordvlak: geen merk noordoostvlak: merk bij hanebalk kilkeperspant geen merk bij spantbeen oostvlak: geen merk	IC DI		1 1 3
kilkeperspant spantbeen console hanebalk korbeel	noordwest identieke merken tussen hanebalk en korbeel en nabij koningsstijl eiken; ter ondersteuning van gording west geen merk geen merk	DI		1
kilkeperspant spantbeen console hanebalk korbeel kilkeperbalk	noordoost merk op ondervlak tussen hanebalk en korbeel eiken, ter ondersteuning van gording oost geen merk geen merk eiken, driehoekige doorsnede	DIII		3
	voor de insteek van de kappen der Mariakapel in de kap van de Snijderskapel is gebruik gemaakt van de sporen van de noordelijke kaphelft van de Snijderskapel welke door aanbouw van de Mariakapel gedeeltelijk kwam te vervallen			
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	 eiken grenen			
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	boorgat met deuvel noord/zuid gericht eiken; keepje met deuvelgat in ondervlak grenen			
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	 eiken; merk op noordvlak grenen	<	17	5 11
gordingkoppeling	eiken			
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	 twee overlangs opgezaagde deuvelgaten, waarvan de ene nog een halve deuvel bevat eiken grenen			
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	merk op zuidvlak eiken grenen	/II		3
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	 eiken grenen			
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	kromming t.b.v. gewelfconstructie kromming t.b.v. gewelfconstructie eiken grenen			
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	aan zuidvlak keep voor hanebalk, daarboven merk kromming t.b.v. gewelfconstructie eiken; merk op westvlak, aan zuidzijde aflopend grenen	)(	E	37 ?

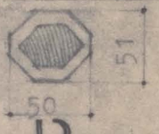
KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

westelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
spoor west spoor oost aanloper oost	keep t.b.v. hanebalk in zuidvlak, merk daarboven kromming t.b.v. gewelfconstructie grenen	X		5
gordingkoppeling	drie boorgaten, waarvan twee nog met deuvel merk op noordvlak		))))	29
spoor west spoor oost aanloper oost hulp aanloper oost	keep t.b.v. hanebalk in noordvlak, daarboven merk keep t.b.v. hanebalk in noordvlak, daarboven merk keep t.b.v. gording op ca 1 m boven zoldervloer eiken grenen	)(	2 11	
spoor west spoor spoor oost aanloper oost	keep t.b.v. hanebalk in zuidvlak, daarboven merk deuvelgat met deuvel kromming t.b.v. gewelfconstructie; afgezaagd onder gording grenen		30	
spoor west spoor oost aanloper oost	kromming t.b.v. gewelfconstructie; grenen			
gordingkoppeling	eiken			
spoor west spoor oost aanloper oost	schuine liplas met visbekborst; bovenste deel sterk door houtworm aangetast; pengat vlak boven gording schuine liplas met visbekborst; bovenste deel sterk door houtworm aangetast grenen			
spoor west spoor oost aanloper oost	keep voor hanebalk in noordvlak; daarboven merk bovenste deel sterk door houtworm aangetast grenen		11	3
gording west gording oost	zuidelijk van spant; in boven/oostvlak loeven; in ondervlak twee brede zwaluwstaartvormige kepen; gelast op ca $\frac{1}{2}$ m zuidelijk van spant, liplas zuidelijk van spant; in boven/westvlak loeven; in ondervlak een zwaluwstaartvormige keep			
gordingschoor west gordingschoor oost	eiken eiken			
spant spantbeen west spantbeen oost aanloper oost hanebalk korbeel west korbeel oost	 onderbroken door hanebalk; merk onder hanebalk doorgaand; merk op noordvlak boven gording merk onder hanebalk grenen merken op ondervlak op noordvlak onleesbare tekst in sterk verweerde witte verf in oud handschrift; voorts de timmermans(?)merken merk op bovenvlak op noordvlak onleesbare tekst in hetzelfde materiaal merk op bovenvlak	••II ••II II••	2 13 2 2 BBEG 2 2	
gordingschoor west gordingschoor oost	eiken eiken			
gording west gording oost	noordelijk van spant; in boven/oostvlak loeven; in ondervlak een overlangs opgezaagd boorgat noordelijk van spant; in boven/westvlak loeven;			
spoor west spoor oost aanloper oost	 grenen			
spoor west spoor oost aanloper oost	 grenen			

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

westelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
spoor west				
spoor oost				
aanloper oost	grenen			
gordingkoppeling	verwijderd, kepen in gordingen zichtbaar			
spoor west				
spoor oost				
aanloper oost	grenen			
spoor west				
spoor oost				
aanloper oost	grenen			
spoor west				
spoor oost				
aanloper oost				
diagonaal halfspant	zuidwest			
spantbeen	zwaar 35 x 19 cm; identieke merken op ondervlak nabij koningsstijl en nabij korbeel;	IC		1
	merk geschilderd in witte verf			41
console	eiken; aangespijkerd om gording te dragen			
hanebalk	merk op ondervlak	ID		1
	merk op noordwestvlak	ID		20
korbeel	merk op bovenvlak; in noordwestvlak overlangs opgezaagd boorgat	CI		1
gordingschoor west	eiken			
gordingschoor oost	verwijderd, spijkergaten nog zichtbaar			
diagonaal halfspant	zuidoost			
spantbeen	zwaar 17½ x 34 cm; identieke merken op ondervlak nabij koningsstijl en nabij korbeel; 74-82½ cm boven zoldervloer keep voor gording met spijkergaten, wellicht in verband te brengen met overeenkomstige kepen in spantbeen noordoost en met de westelijke spantbenen van de oostelijke travee der Mariakapel	CIIC		3
	merk geschilderd in witte verf			42
console	eiken; aangespijkerd om gording te dragen; overlangs opgezaagd boorgat			
hanebalk	merk op ondervlak	IIID		3
korbeel	merk op bovenvlak	IIIC		3
	merk op ondervlak	II		3
koningsstijl	zeskantig van doorsnede, grootste afm. 35½ x 41½ cm; verzwaring op ca 40 cm boven de zoldervloer			
	zuidvlak: boven verbinding kapspanten in zuidwestvlak en in zuidoostvlak een boorgat			
	zuidwestvlak: merk nabij spantbeen;	ID		1
	geen merk boven hanebalk			
	noordwestvlak: boven hanebalk merk op ca 1 m en 1.30 m onder de nok een boorgat, dus secundair	IIID		3
	geen merk nabij spantbeen			
	noordvlak: nabij nok een niet gebruikt ondiep pengat voor aanloper of spant; onleesbare tekst in vroeg handschrift als bleke moet			
	noordoostvlak: merk onder hanebalk	IC		1
	merk onder spantbeen	IC		1
	zuidoostvlak: merk boven hanebalk	CIIC		3
	merk onder spantbeen	CIIC		3
	merk onder hanebalk	C		?

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

westelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
dakvlak west	tussen spantbenen west: 5 eiken sporen zonder merk			
dakvlak oost	tot kilkeperaanloper: 3 grenen aanlopers; 5 eiken aanlopers, waarvan de middelste op ondervlak het merk		⅄	6
diagonaal halfspant	noordwest			
spantbeen	zwaar 32 x16½ cm		CIIII	3
hanebalk	overlangs opgezaagd deuvelgat in zuidwestvlak merk op ondervlak		IIIC	3
korbeel	verwijderd			
diagonaal halfspant	noordoost			
spantbeen	zwaar 32 x 16 cm; identieke merken op ondervlak nabij koningsstijl en nabij korbeel; 44-56½ cm boven de zoldervloer keep voor gording ?, zie onder "Bijzonderheden" bij spantbeen diagon. halfspant zuidoost op noordwestvlak het monogram		⋋⋋	1
hanebalk	merk op ondervlak merk op noordwestelijk zijvlak	HK	⋋⋋ VI	1 6
korbeel	verwijderd			
westelijk dakvlak	vervolg			
spoor	eiken; geen merk			
spoor	merk op oostvlak; overlangs opgezaagd boorgat in zuidvlak	⊢⊢⊢⊢		?
spoor	deuvelgat met deuvel, overlangs opgezaagd in noordvlak			
spoor	het oostvlak is afgerond overlangs			
spoor	het oostvlak is afgerond overlangs			
spoor	overlangs opgezaagd boorgat in noordvlak			
kilkeperbalk	noordwest merk nabij oplegging op muurplaat op ondervlak	X		10
	merken op ondervlak over volle balkbreedte, beginnend op ca 50 cm onder de nok boorgat midden in ondervlak	IIII/—II		?
oostelijk dakvlak	vervolg			
kilkeperaanloper	grenen			
kilkeperbalk	merken op ca 60 cm boven de zoldervloer over de volle balkbreedte; veel regelmatig geplaatste spijkergaten in oostvlak; enkele spijkers met platte kop; vermoedelijk t.b.v. dakbeschot in eerste situatie		IIII IA/IA	?
noordelijk dakvlak	onder gordingbalk van west naar oost			
muurplaat	grenen			
spoor	merk op ondervlak		Λ Λ	?
spoor	keep in noordvlak (voor anker ?)			
spoor	gelast op ca 50 cm onder gordingbalk			
dakkapel	geheel nieuw grenen, kozijn + deur nieuw eiken			
spoor	eiken; geen merk			
spoor	keep in ondervlak			
spoor	eiken; geen merk			
noordelijk dakvlak	boven gordingbalk van west naar oost			
spoor	eiken; geen merk			
spoor	restant merk in oostvlak		⁄ ⁄⁄	?
spoor	eiken; geen merk			
spoor	eiken; geen merk			

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

constructie van het plat

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken	
		merk	no
onderslagconstructie zolderbalkonderslag	west van zuid naar noord zuid/noord lopend in het zuiden rustend op aangespijkerde console tegen kilkeperspantbeen noordoost van Snijderskapel stuiklas boven hoofdspant Mariakapel; noordelijk deel in het noorden rustend op aangespijkerde console tegen kilkeperspantbeen zuidoost van Mariakapel, maar gemiddeld 5 cm geweken;		
zolderbalkje	is het verlengde naar het noorden van zolderbalkonderslag; aan de zolderbalkjes is de nokgewelfgraat van de Mariakapel - oost/west lopend - opgehangen; de zolderbalkjes zijn doorgebogen en hetzij in gebogen vorm gemonteerd, hetzij door bevestiging krom getrokken		
staander	op kilkeperspantbeen noordoost van de Snijderskapel ook steunend op sporen; met lip gespijkerd in onderslagbalk		
staander	op zolderbalkonderslag zuid/noord, met schuine lip gespijkerd tegen onderslagbalk		
staander	op zolderbalkonderslag zuid/noord, juist boven hoofdspant Mariakapel; met schuine lip gespijkerd in onderslagbalk; heeft vóór plaatsing gediend als hakbalkje, gezien gekerfd noordvlak		
staander	op zolderbalkonderslag zuid/noord, met schuine lip gespijkerd in onderslagbalk; keep in westvlak merk in oostvlak	X	10
staander	op zolderbalkonderslag zuid/noord, met schuine lip gespijkerd in onderslagbalk		
staander	nabij noordgevel; rustend op strijkspant;		
onderslag west	zuid/noord lopend; gewelfgraatprofiel waarvan de neus is afgehakt; duidelijke verfresten; pengaten met nagelgaten van kreupele stijl en korbeel; in oostvlak afgezaagde pen van windverband noordelijk einde met schuine haaklas op oostvlak tweemaal het merk in bovenvlak kepen t.b.v. oplegging platbalklaag noordelijk deel onderslag: twee grote deuvels of stopstukken zichtbaar in oostvlak op ca 50 cm van elkaar	///	3
onderslagconstructie kapvlak	midden van zuid naar noord voormalig noordelijk kapvlak Snijderskapel resten van eiken dakbeschot met groef en messing		
stelklos	op restant dakbeschot gespijkerd t.b.v. middenonderslag; afgeschuinde einden; keep t.b.v. oplegging onderslagbalk		
staander	gekeept om zolderbalk hoofdspant Snijderskapel talrijke spijkergaten in oostvlak; grote keep in bovenvlak t.b.v. oplegging kraslijn op noordvlak		
standvink	boven kolom 34; afmetingen 15 x 30 cm; grote wankant; op zuidvlak dunne krasmerken	X =	20 10
schoor zuid	met pen en tand in onderslag, genageld met tand in standvink gespijkerd op westvlak merk op ondervlak merken nabij onderslag kraslijnen t.b.v. afschrijven van de pen in bovenvlak overlangs opgezaagd boorgat	V I VI XXI	? 6 ?

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

constructie van het plat

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken	
		merk	no
schoor oost	met pen en tand in platbalk, genageld met tand in standvink gespijkerd op ondervlak kraslijnen t.b.v. afschrijven van de pen		
schoor noord	met tand en pen in onderslag, genageld met tand in standvink gespijkerd bovenvlak aangetast door worm		
schoor west	met tand en pen in platbalk, genageld met tand in standvink gespijkerd nabij platbalk in ondervlak een grote driehoekige deuvel of vulstuk		
staander	rustend op zolderbalkonderslag west/oost loef in zuid/oost vlak merk op zuidvlak		
onderslagconstructie zolderbalkonderslag	noord van west naar oost west/oost lopend oostelijk van ieder zolderbalkje gemerkt op bovenvlak nabij noordvlak als navolgende zolderbalkjes		
zolderbalkje	gemerkt op oostvlak	IIV	7
zolderbalkje	ontbreekt; merk op zolderbalkonderslag:	IIIV	8
zolderbalkje	gemerkt op oostvlak	IIIIV	9
zolderbalkje	gemerkt op oostvlak	X	10
zolderbalkje	gemerkt op oostvlak	IX	11
zolderbalkje	ontbreekt; merk op zolderbalkonderslag aanvankelijk 13; later 1 streep doorgekrast	XIIX	12
hoofdspant	trekbalk voorzien van stalen trekanker naar overeenkomstige trekbalk van hoofdspant Snijderskapel		
zolderbalkje	ontbreekt in het zuiden; alleen noordelijke helft aanwezig; merk op zolderbalkonderslag	IIIX	13
zolderbalkje	ontbreekt; merk op zolderbalkonderslag	IIIIX	14
zolderbalkje	ontbreekt; merk op zolderbalkonderslag	XX	15
zolderbalkje	ontbreekt; merk op zolderbalkonderslag	IIX	17
zolderbalkje	ontbreekt; merk op zolderbalkonderslag	IIIX	18
zolderbalkje	geen merk zichtbaar		
onderslag midden	zuid/noord lopend; platbalken ingekeept standvink en schoren genageld staanders op de zolderbalkonderslagen zuid en noord aangespijkerd in ondervlak zuidelijk van standvink dun krasmerk in oostvlak talrijke spijkergaten	V /	6
onderslagconstructie zolderbalkonderslag	oost van zuid naar noord zuid/noord lopend in het zuiden rustend op aangespijkerde console tegen kilkeperspantbeen noordwest van Snijderskapel de console is ca 2 cm, de balk is ca 4 cm geweken; in het noorden rustend op aangespijkerde console tegen diagonaalspant zuidwest; balk geweken 1½ cm		
staander	op kilkeperspantbeen noordwest van Snijderskapel; twee loeven in noord/westvlakken; met schuine lip in onderslag		
staander	met schuine lip tegen onderslag t.p.v. gewelfgraatprofiel aan de onderslag		
staander	met schuine lip in onderslag t.p.v. hoofdspant		
staander	met schuine lip in onderslag; beschadigd noord- en oostvlak; t.p.v. haaklas in onderslag		
staander	rustend op nokgraat; gespijkerd met rechte lip tegen onderslag; lip met afgeschuinde kanten		
klos	tegen diagonaalspantbeen noord-west oostelijke travee Mariakapel		
klos	tegen muurspant; met schuine lip tegen onderslag		

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

constructie van het plat

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken	
		merk	no
onderslag oost	zuid/noord lopend; gewelfgraatprofiel waarvan de neus is afgehakt; resten van beschildering, pengaten met nagelgaten van kreupele stijl en korbeel; in westvlak afgezaagde pen van windverband; noordelijk einde schuine haaklas; geen merken noordelijk deel: grote wankanten		
platbalklaag balk no 1	westelijke helft, van zuid naar noord ondervlak: resten van rode verf zuidvlak: geen bijzonderheden noordvlak: merk	X	10
balk no 2	geen bijzonderheden		
balk no 3	ondervlak: ingekrast merk in onder/noordvlak 6 loeven met spijkergat noordvlak: een boorgat	II	2
balk no 4	onder/noordvlak: geprofileerd met holprofiel stoppend nabij oplegging in onderslag west ondervlak: resten van rode verf, holprofiel resten van witte verf noordvlak: resten van rode verf; 6 nagels, welke ca 1 cm uitsteken		
balk no 5	merk op noordvlak	III	3
balk no 6	geprofileerde balk met profiel aan zuid/ondervlak, holprofiel bezet met 6 gesneden roosjes; profiel gestopt met kapel; westelijk daarvan pengat in zuidvlak; westelijk van pengat geprofileerd met afschuining, beeindigd met kapel; in zuidvlak glas-in-loodsponning uitlopend op pengat; ondervlak: nagelgaten t.b.v. pennen in noord en zuidvlak noordvlak: bij pengat keep voor tand ondervlak: resten van donkere verf in holprofiel resten van een donkerblauwe verf; in roosjes resten van rood en wit het westelijke einde bezit over een lengte van ca 1 m een oude las of opvulstuk, schuin naar het zuiden weglopend. zichtbaar in ondervlak en voor de kop waar de balk eindigt in een op 2 mm na afgezaagde pen doorgaand over het hout van de oorspronkelijke balk en over het opvulstuk; het is dus een oude las		
balk no 7	grote wankanten; verder geen bijzonderheden		
balk no 8	geprofileerde balk: holprofiel zonder roosjes; in het holprofiel afwisselend witte en donkere vlekken; ondervlak en zuidvlak resten van rode verf, eveneens aan de schuine kanten van het profiel; zuidvlak: 4 nagels ca 1 cm uitstekend		
balk no 9	ondervlak: grote nagel of stopstuk zuidvlak: overlangs opgezaagd boorgat		
balk no 10	ondersteund door schoor van standvink gewelfgraatprofiel deels afgehakt; duidelijke resten van beschildering, rode verf; ondervlak: lang pengat t.b.v. kreupele stijl of korbeel		
balk no 11	geprofileerde balk: ondervlak resten van rode verf, in het holprofiel resten van witte en rode verf; zuidvlak: 6 uitstekende nagels		
balk no 12	ondervlak: spijkergaten, resten van teer, zwarte vlekken, grote wankanten, waarin grove kepen		

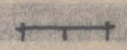
KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

constructie van het plat

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken: merk	Telmerken: no
balk no 13	voormalige eindgewelfgraat van de kleine hallenkerk, dus van ca 1340; beschilderd met gekleurde banden zwart-rood-wit genagelde pen afgezaagd		
balk no 14	geen bijzonderheden		
balk no 15	ondervlak: nabij onderslag west een loef t.b.v. dwarsbalk; oostelijk hiervan pengat met afgezaagde pen, genageld; vermoedelijk ook een pengat in het bovenvlak, gezien twee nagels in de zijvlakken; zuidvlak: krasmerk noordvlak: merk nabij onderslag midden	X X	25 2
balk no 16	onderzijde: zwarte vlekken van lekwater?		
balk no 17	ondervlak: pengat met afgezaagde pen, genageld met twee nagels; westelijk hiervan: zuidvlak: pengat nabij onderslag west, vermoedelijk ook een pen aan bovenvlak, gezien twee nagels nabij bovenvlak noordvlak: pengat tegenover pengat in zuidvlak		
balk no 18	geen bijzonderheden		
balk no 19	aan alle zijden geprofileerde balk, met roosjes; op alle vlakken resten van verf noordvlak: nabij onderslag west glas-in-lood-sponning		
balk no 20	ondervlak: nabij onderslag midden fragment van gewelfgraatprofiel, lang pengat, resten van rode verf zuidvlak: nagelgaten t.b.v. pen noordvlak: nagelgaten t.b.v. pen nabij onderslag west pengat; boorgat		
balk no 21	zuidvlak: nagelgat met nagel noordvlak: merk	VI	6
balk no 22	geen bijzonderheden		
balk no 23	ondervlak: de balk is onder een hoek van ca 60 graden afgescheurd volgens de houtdraad, doch niet geheel gebroken		
balk no 24	geen bijzonderheden		
balk no 25	ondervlak: nagel t.b.v. pen zuidvlak: gewelfgraatprofiel nabij onderslag west, duidelijke verfresten noordvlak: loef over volle balkhoogte, met voorloef; secundair verwerkte zolderbalk (?)		
gootbodem	boven noordgevel Mariakapel; gootconstructie geheel nieuw; gootklossen nieuw eiken geheel ondermetseld; gootbodem: nieuw grenen		
platbalklaag	oostelijke helft, van zuid naar noord		
balk no 1	zuidvlak rond gezaagd		
balk no 2	wormgaten nabij onderslag oost		
balk no 3	ondervlak: stopstuk		
balk no 4	noordvlak: twee stopstukken		
balk no 5	geen bijzonderheden		
balk no 6	noordvlak: veel spinthout zuidvlak: rond gezaagd		
balk no 7	zuidvlak: uitholling met halfrond bovenvlak daarbij spijkergaten	I O II	?
balk no 8	ondervlak: een stopstuk; merk: zuidvlak: twee nagels, waarvan een vermoedelijk een stopstuk; merk: noordvlak: boorgat	II VI	? ?

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

constructie van het plat

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken	
		merk	no
balk no 9	zuidvlak: zeven nagels, een boorgat		
balk no 10	ondersteund door schoor van standvink gewelfgraatprofiel deels afgehakt duidelijke verfresten ondervlak: lang pengat, nagelgaten door afhakken in zijvlakken niet meer zichtbaar; het gewelfgraatprofiel is alleen zichtbaar aan het noordvlak zuidvlak: geen bijzonderheden		
balk no 11	geen bijzonderheden		
balk no 12	noordvlak: wankant; nagel boven onderslag oost		
balk no 13	ondervlak: merk zuidvlak: grote wankant		16(?)
balk no 14	noordvlak: nabij onderslag oost grote wankant met schors		
balk no 15	zuidvlak: beschadigd		
balk no 16	ondervlak: merk veel gaten van bonte knaagkever noordvlak: grote wankant met schors		?
balk no 17	zuidvlak: merk		21(?)
balk no 18	zuidvlak: grote wankant met schors		
balk no 19	geen bijzonderheden		
balk no 20	onder-, zuid-, en noordvlak: nabij onderslag oost grote wankanten zuidvlak: merk		3
balk no 21	grote wankanten, aangevreten door worm		
balk no 22	ondervlak: merk met haalguts een boorgat, drie nagels noordvlak: nabij middenonderslag schors nog aanwezig deels ook door worm weggevreten		?
balk no 23	geen bijzonderheden		
balk no 24	noordvlak: twee nagels; nabij onderslag oost grote wankanten		
balk no 25	ondervlak: afgezaagde pen in pengat t.b.v. windverband; nagelgaten t.b.v. pen zuidvlak: gewelfgraatprofiel, verfresten; nabij onderslag oost lang pengat		

Conclusie: de platbalklaag en de onderslagen zijn voor een deel afkomstig van de noordelijke helft van de kapconstructie der Snijderskapel, die door de aanbouw van de Mariakapel moest worden afgebroken. Van verscheidene balken is de herkomst met zekerheid vast te stellen. Zo bijvoorbeeld balk no 13 van de westelijke helft van de platbalklaag. Dit is het noordelijke spantbeen van het eindspant 33-8 van de kleine hallenkerk, dus daterend van omstreeks 1340. Bij de bouw van de Snijderskapel is dit eindspant gehandhaafd, en de gewelfgraat is door ruwweg bijhakken en beschilderen van de muurzijde voldoende gefatsoeneerd om als normaalgraat in functie te kunnen blijven. Bij de bouw der Mariakapel maakte de invoering van kruisgewelven de vervanging van alle noordelijke spanthelften van de Snijderskapel noodzakelijk. Deze vinden we nu terug als de onderslagen west en oost en van de westelijke helft der platbalklaag de no's 10, 20 en 25; van de oostelijke helft no 25. Ook de voormalige eindgewelfgraat 35-36 is herkenbaar in balk no 10 van de oostelijke helft der platbalklaag. De muurgordingen 33-34 en 34-35 zijn aanwezig in de westelijke helft, de balken 4,8 en 11. De oorspronkelijke functie van de balken met holprofiel en gesneden roosjes is niet zo gemakkelijk te achterhalen. Een balk als no 6 van de westelijke helft komt bij de Oude Kerk alleen voor in de Sacristie kamer B, en wel als muurgording van een gewelfconstructie. Balk no 6 is echter gezien het ontbreken van kleine pengaten van gewelfribben geen muurgording geweest. Verder wijst de glas-in-loodsponning en de pen (van een stijl?) in het zuidelijke vlak en de tand (van een spantbeen?) in het noordelijk zijvlak op een functie als een soort puibalk. Het is denkbaar dat tegen de Snijderskapel een gebouwtje met een puibalk heeft gestaan dat tengevolge van de bouw der Mariakapel moest worden afgebroken.
Blijft over balk no 19 (westelijke helft) met holprofiel en roosjes aan alle zijden. Deze balk kan alleen maar gedacht worden als een vrijstaand kolommetje. De mogelijke plaats daarvan is niet te achterhalen. Het kan verband houden met het bovengenoemde mogelijke gebouwtje tegen de Snijderskapel.

Bij het leggen van de platbalklaag zijn de oude kapspanten met gewelfgraatprofiel voor de randconstructie gebruikt, vermoedelijk omdat zij het zwaarst van afmetingen waren. Daarna is in de westelijke helft van de sloop afkomstig materiaal secundair verwerkt. Voor de oostelijke helft is vermoedelijk nieuw hout genomen (met de schors er nog aan, met grote wankanten, enz.) en misschien ook materiaal afkomstig van de scheepsbouw (de balken no's 1 en 6 met rond gezaagde zijvlakken.

KAPCONSTRUCTIE - MARIAKAPEL

oostelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
koningsstijl	afmetingen: 28½ x 29 cm; op 30 cm boven de zoldervloer verzwaard tot 35 x 45 cm; zuidvlak: ca 80 cm onder de nok keep voor aantanding; ca 2 m onder de nok zware deuvel, dus secundair: eiken klos nabij zoldervloer westvlak: zware deuvel ca 1½ m boven zolder noordwestvlak: merk boven hanebalk, onder kilkeperspant noordoostvlak: merk boven hanebalk kilkeperspant oostvlak: geen merk			1 1 3
kilkeperspant spantbeen console hanebalk korbeel	noordwest merk onder hanebalk eiken, ter ondersteuning van gording west in witte verf de letters: merk op ondervlak merk op bovenvlak			1 EVD 1 1
kilkeperbalk	driehoekige doorsnede; rust niet tegen koningsstijl			
kilkeperspant spantbeen console hanebalk korbeel	noordoost merk onder hanebalk; 3-hoekige drsn. bovenste stuk aangespijkerd eiken, ter ondersteuning van gording oost merk op ondervlak; onleesbare tekst in oud handschrift merk op bovenvlak			3 3 3
	voor de insteek van de kappen der Mariakapel in de kap van de Snijderskapel is gebruik gemaakt van de sporen van de noordelijke kaphelft van de Snijderskapel, welke door aanbouw van de Mariakapel gedeeltelijk kwam te vervallen.			
spoor west aanloper west spoor oost	eiken, in noordvlak deuvelgat			
spoor west aanloper west spoor oost	eiken			
spoor west aanloper west spoor oost	grenen boven gordingkoppeling schuin afgescheurd			
gordingkoppeling				
spoor west aanloper west spoor oost	overlangs opgezaagd deuvelgat in oostvlak grenen	//\		3
spoor west aanloper west spoor oost	overlangs opgezaagd deuvelgat in oostvlak grenen			
spoor west aanloper west spoor oost	twee deuvelgaten in noordvlak grenen ca ½ m onder nok afschuining overlangs			
spoor west aanloper west spoor oost	3 deuvelgaten met deuvels op ca 1.65 m boven vloer in oostvlak grenen merk op westvlak merk op noordvlak		/IV IV	7 6
gordingkoppeling	eiken			
spoor west aanloper west spoor oost	ca 30 cm onder de nok aanzet van liplas met visbekborst; boven gording pengat in oostvlak met deuvelgat grenen liplas met visbekborst			
spoor west aanloper west spoor oost	begin boorgat in oostvlak grenen			

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

oostelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
spoor west aanloper west spoor oost	boorgat in oostvlak grenen twee boorgaten noord-zuid			
spoor west aanloper west spoor oost	grenen			
gordingkoppeling	merk op ondervlak		XI	11
spoor west aanloper west spoor oost	aanzet boorgat óf merk	•		?
spoor west aanloper west spoor oost	kromming t.b.v. gewelfconstr.; merk op zuidvlak grenen merk op noordvlak	⅄III		8 32
spoor west aanloper west spoor oost	merk op zuidvlak boven gording grenen zwaluwstaartvormige keep in noordvlak t.b.v. hanebalk; daaronder merk		))))	27 2
gording west	zuidelijk van spant; in onder/westvlak kleine loeven in bovenvlak een brede zwaluwstaartvormige keep nabij spant			
gording oost	zuidelijk van spant; in boven/westvlak kleine loeven in bovenvlak een brede zwaluwstaartvormige keep			
gordingschoor west gordingschoor oost	eiken eiken			
spant onderjuk spantbeen west spantbeen oost aanloper oost hanebalk westeinde hanebalk oosteinde korbeel west korbeel oost	 merk op oostvlak merk op westvlak eiken merk op ondervlak merk op ondervlak merk op bovenvlak merk op ondervlak in witte verf op ondervlak	›II II› C II	« I›C +	 2 2 2 2 2 20 45
gordingschoor west gordingschoor oost	eiken verwijderd			
spant bovenjuk spantbeen west aanloper west spantbeen oost	 merk op oostvlak grenen boven de gording een kort stuk eiken; merk daarboven tegen dakbeschot aangespijkerd slordig stuk vuren	II	««	 2 2
gording west	noordelijk van spant; nabij spant schuine haaklas in onder/oostvlak kleine loeven			
gording oost	noordelijk van spant; in boven/westvlak kleine loeven			
spoor west aanloper west spoor oost	keep t.b.v. gording grenen			
spoor west aanloper west spoor oost	twee afschuiningen overlangs met taps toelopende beeindiging grenen			
spoor west aanloper west spoor oost	grenen			
gordingkoppeling	eiken			
spoor west aanloper west spoor oost	grenen			

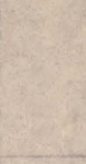
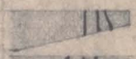
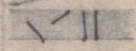
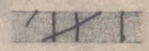
KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

oostelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
spoor west				
aanloper west	grenen			
spoor oost	liplas met visbekborst; aanvankelijk gespijkerd maar nu afgescheurd			
spoor west	t.p.v. gording omgekraakt naar spant			
aanloper west	grenen			
spoor oost	ca 10 cm losgetrokken van spantbeen			
gordingkoppeling	eiken			
spoor west	ca 5 cm losgetrokken van spantbeen			
aanloper west	grenen			
spoor oost	ca 15 cm losgetrokken			
aanloper west	grenen			
diagonaal halfspant	zuidwest			
spantbeen	afmetingen 38 x 19½ cm; merk onder hanebalk		II<	3
	merk in witte verf op noord-oostvlak			42
	keep op 71-86½ cm boven zoldervloer t.b.v. gording (?), wellicht in verband te brengen met overeenkomstige kepen in spantbeen noordwest en met de oostelijke spantbenen van de westelijke travee der Mariakapel			
console	eiken; aangespijkerd om gording te dragen			
hanebalk	twee merken op ondervlak	II>	>II	3 3
korbeel	merk op bovenvlak		II<	3
gordingschoor west	verwijderd			
gordingschoor oost	verwijderd			
diagonaal halfspant	zuidoost			
spantbeen	afmetingen 42 x 19 cm; merk onder hanebalk		>	1
	merk in witte verf op noord-oostvlak			45
	als lichtgekleurde moet het jaartal 1..5 + tekst op noordoostvlak			
console	eiken; aangespijkerd om gording te dragen			
hanebalk	merk op ondervlak		≀	1
	op noord-oostvlak resten van een vroeg handschrift			
	als lichtgekleurde moet op het donkere eikenhout			
korbeel	merk op bovenvlak		^	1
	als lichtgekleurde moet het jaartal 1609 + tekst op noordoostvlak		.50.	
koningsstijl	achtkante doorsnede, grootste rechte maten 34 x 34 cm; verzwaring op 36 cm boven de zoldervloer tot 48 x 50 cm		.34. 34. 50	
	zuidvlak:			
	zuidwestvlak: merk onder hanebalk		<II	2
	westvlak:			
	noordwestvlak: geen merk			
	op 18 cm onder hanebalken het timmermans(?)merk			?
	noordvlak: op 35 cm boven hanebalken als lichtgekleurde moet het timmermans(?)merk			?
	op 12 cm onder de hanebalken het timmermans(?)merk			?
	noordoostvlak: merk onder hanebalk		III	3
	oostvlak:			
	zuidoostvlak: merk onder hanebalk		>	1
diagonaal halfspant	noordwest			
spantbeen	afmetingen 39 x 21½ cm; merk op zuidoostvlak		I	1
	op 44-60 cm boven zoldervloer keep voor gording (?), zie onder "Bijzonderheden" bij spantbeen diagonaalhalfspant zuidwest			
	talrijke spijkergaten in wankant noordoostvlak			
hanebalk	merk op ondervlak		I	1
korbeel	merk op bovenvlak		I	1

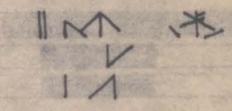
KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

oostelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
diagonaal halfspant	noordoost			
spantbeen	afmetingen 39 x 21½ cm; over 90 cm boven de zolder-vloer is het noordwestvlak over enkele cm's weggehakt; merk onder hanebalk			3
	bleke moet van de cijfers (?) ../7 op noordwestvlak			?
hanebalk	merk op ondervlak			3
korbeel	merk op bovenvlak			3
	vage bleke moet op noordwestvlak			?
westelijk dakvlak	vervolg			
aanloper west	grenen, steunt tegen koningsstijl			
aanloper west	grenen			
aanloper west	eiken; merk nabij afschuining op zuidvlak			?
aanloper west	eiken; merk op oostvlak			?
	overlangs opgezaagd boorgat in noordvlak			
aanloper west	eiken			
aanloper west	eiken			
aanloper west	eiken			
aanloper west	eiken			
hoekkeperbalk	grenen			
noordelijk dakvlak	onder gording			
hoekkeperbalk	eiken; merk op ondervlak nabij koningsstijl			?
	overlangs opgezaagd boorgat in westvlak			
	middels grenen balkje steunend tegen noordwestelijk diagonaalspantbeen			
spoor	eiken			
spoor	eiken			
spoor	eiken			
dakkapel	deur + kozijn nieuw eiken; wangen + dak grenen			
spoor	eiken			
spoor	eiken			
spoor	eiken			
hoekkeperbalk	eiken; in zuid/westvlakken een loef			
gording	sporen onder en boven zijn ingekeept			
	"banaan" uitgehakt ter plaatse van doorgang			
noordelijk dakvlak	boven gording			
spoor	eiken			
spoor	eiken			
spoorn	eiken: deuvelgat + deuvel in zuidvlak			
spoor	eiken			
spoor	eiken			
noordelijk dakvlak	in uitbouw naar het oosten			
nieuwe sporen	7 stuks grenen, secundair verwerkt materiaal, aangebracht bij de restauratie van 1960, ook t.p.v. de overhoeks geplaatste dakkapel welke werd afgebroken			
hoekkeperbalk	grenen; schuine haaklas; middels een grenen balkje gestut tegen gording noordwest/zuidoost			
gording	noordwest/zuidoost; eiken; in noordoostelijk boven- en ondervlak een loef			
oostelijk dakvlak	noordelijk van halfspant			
	6 stuks grenen sporen, aangebracht bij de restauratie van 1960			
spantbeen	eiken; overlangs opgezaagd boorgat in zuidvlak; deuvelgat met deuvel in noord-en zuidvlak			
	keep aan de zijde van dakbeschot			
koppelbalk	met diagonaalhalfspant noordoost; eiken (?)			
oostelijk dakvlak	zuidelijk van halfspant, onder gording			
spoor	eiken			
spoor	in noordvlak twee overlangs opgezaagde boorgaten			
	talrijke spijkergaten in zuidvlak, dus secundair			

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

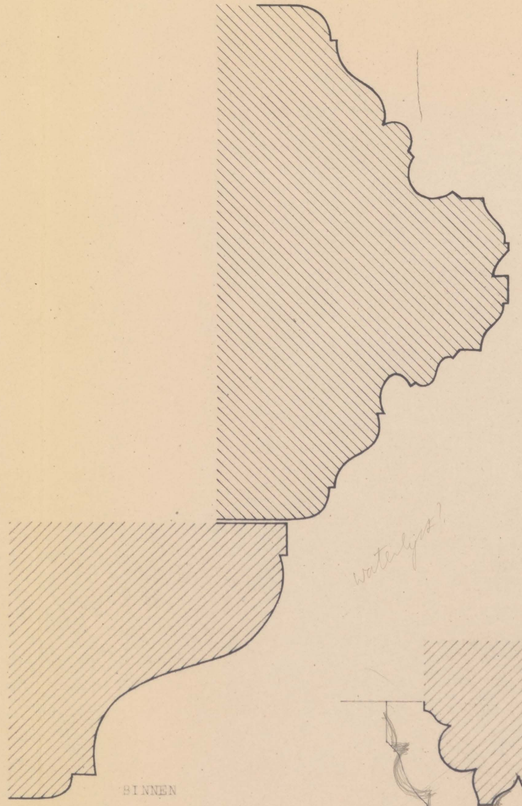
oostelijke travee

Constructie-onderdeel	Bijzonderheden	Telmerken west	Telmerken oost	Telmerken no
spoor	oud grenen			
spoor	oud grenen			
spoor	eiken			
gording	eiken			
oostelijk dakvlak	zuidelijk van halfspant, boven gording			
spoor	eiken			
spoor	eiken; op ca 1 m onder de nok een ca 35 cm lange afschuining			
spoor	eiken			
koppelhout sporen	eiken			
hoekkeper	eiken; twee overlangs opgezaagde boorgaten in noordvlak			
zuidelijk dakvlak	van oost naar west			
gording	schuin aflopend naar diagonaal halfspant zuid-oost; eiken; in ondervlak twee overlangs opgezaagde boorgaten			
spoor				
spoor				
spoor	in oostvlak een keep			
spoor	ingekraste merken			? 5 6
	merk met haalguts			
spoor	ingekrast merk in westvlak			
	drie deuvelgaten oost/west met deuvel			
	in noordvlak een overlangs opgezaagd boorgat			
spoor				
spoor				
spoor	ca 5 cm losgetrokken van diagonaal halfspant zuid-oost			

KAPCONSTRUCTIE MARIAKAPEL

schema telmerken westelijke en oostelijke travee boven de zoldervloer

BUITEN

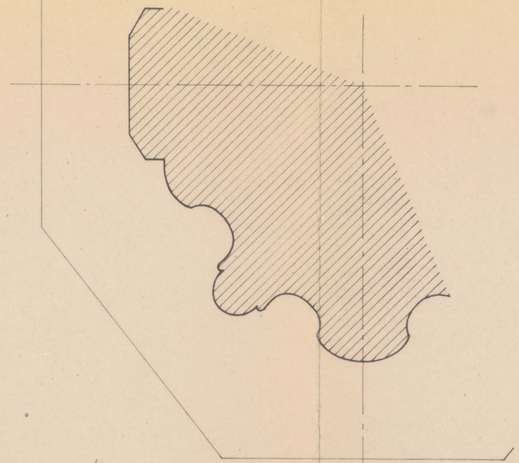

BINNEN

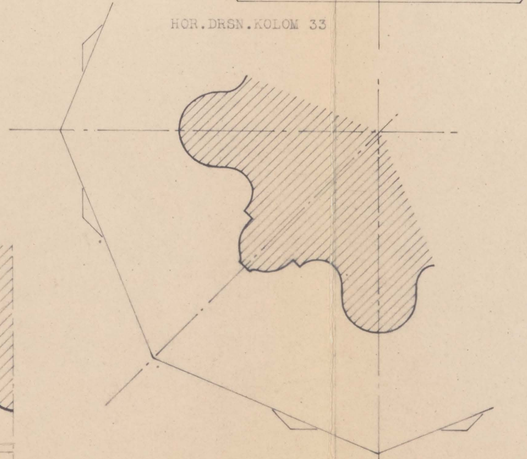
HORIZONTALE DOORSNEDE KANTMONTANT
RAAM IN NOORDGEVEL MARIAKAPEL

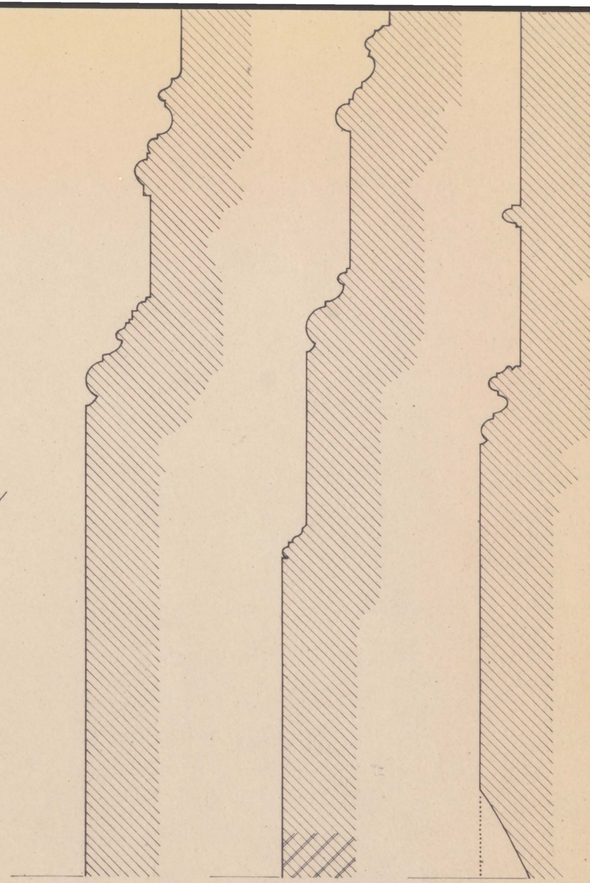
HOR.DRSN.MUURZUIL 34

HOR.DRSN.KOLOM 33

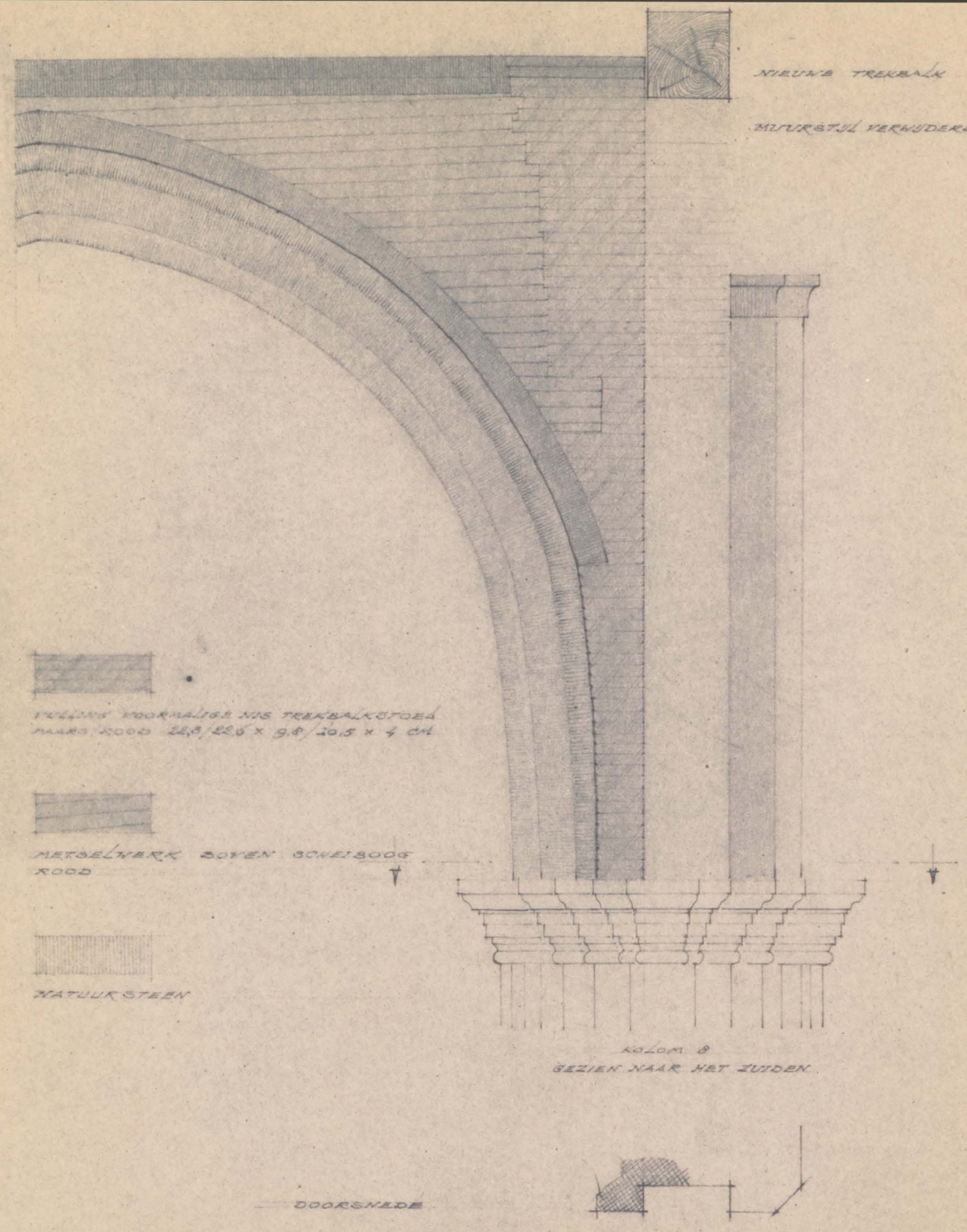

HOR.DRSN.KOLOM 34

VERTICALE DOORSNEDEN VAN DE BASEMENTEN DER KOLOMMEN
33 34 54

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING MARIAKAPEL EN SNIJDERSKAPEL
VERZAMELBLAD PROFIELEN SCHAAL 1:5,1:10. GET:A.VAN ROOIJEN 3-7-'74

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING MARIAKAPEL EN SNIJDERSKAPEL
AANZICHT SCHEIBOOG BOVEN KOLOM 8 GEZIEN VANUIT HET NOORDEN
GET.: A.VAN ROOIJEN 1974

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING MARIA- EN SNIJDERSKAPEL

B. BOUWPERIODEN

B. BOUWPERIODEN

Bij onderzoek naar de bouwkundige toestand van de voet van het diagonaalspant 8-32 kwamen bij de verwijdering van het gewelfschot boven punt 8 enkele bijzonderheden aan het licht, welke nieuwe gegevens kunnen bevatten omtrent de bouwgeschiedenis van de hallenkerk. Het betreft de vergroting van de kleine hallenkerk, welke omstreeks 1370 zou hebben plaatsgevonden.
De zijbeuken werden in die tijd naar het oosten doorgetrokken en verbonden door een kooromgang, terwijl de muren van het koor - welke waren ingedeeld door vensters en steunberen - werden vervangen door een reeks van kolommen op dezelfde traveemaat als de steunberen reeds aangaven.

Tussen 23 en 28 november 1961 werd in de Mariakapel tussen de kolommen 33 en 34 een opgraving verricht door het IPP. Een verslag hiervan vindt men op blz. 51 (afb. 80 en 81).

Er werd een steunbeerfundering gevonden behorend tot de uitbreiding der hallenkerk, waarbij bleek dat men de oostelijke eindsteunbeer geheel heeft afgebroken om daarna de nieuwe aansluitende muur te kunnen funderen.

Dat is in mindere mate geschied op de overeenkomstige plaats aan de zuidzijde. Hier is de oostelijke eindsteunbeer afgebroken tot nog boven de plintlijst.

In het noorden heeft men het blijkbaar nodig gevonden om de bouw der hallenkerk in perioden te verdoezelen. In het zuiden kan dat minder nodig zijn geweest in verband met reeds bestaande of nog te maken aanbouwen. De feitelijke toedracht van de zaak is niet meer te achterhalen.

De verlenging van de Noorderzijbeuk naar het oosten leverde de ruimte op welke sinds 1558 bekend staat als de Snijderskapel (of het Snijderskoor) en waarvan de beschrijving der bouwperioden thans aan de orde is.
De samenhang van de onderdelen van het kerkgebouw is echter zo sterk, dat een uitwijding over de bouwgeschiedenis van Koor en Middenschip op dit punt niet is te ontgaan.

Hierbij is de lijn 8-33 van de grootste betekenis. Blijkens een ingehakt jaartal in het sleutelstuk behorend tot de zuidelijke trekbalkstoel van trekbalk 33-8, zijn er in 1757 allerlei herstellingen uitgevoerd aan de kapconstructie boven punt 8, en wel in grenehout dat nu - evenals het achterliggende metselwerk - sterk door zwam is aangetast. De sporenspanten en gewelfribben waren door grenen korbeels gekoppeld in plaats van door de oorspronkelijke eiken exemplaren.

Dit was ook het geval met hoofdspant nr. 1 van de kleine hallenkerk, dat als eindspant tegen de sluitmuur der toenmalige Noorderzijbeuk stond opgesteld. Zo'n spant wordt strijkspant genoemd. Het tekende zich in de kerkruimte af middels een aan één zijde geprofileerde strijkgraat. Het strijkspant bezat geen trekbalkjuk, maar rustte in de einden op een blokkeel - gekoppeld aan de gewelfgraat welke naar beneden doorliep tot de muurgording en daaronder werd gedragen door een muurstijl of console, versierd met een schalkbeeldje. Deze constructie is thans nog te zien bij de sluitmuur van de Buitenlandvaarderskapel (Zie Beschrijving Buitenlandv. kapel afb. nr. 3).

Het blokkeel van spant 1 is in 1757 ook door een grenen exemplaar vervangen. Hierbij is de pen van het spantbeen afgezaagd en het blokkeel, met een pen gekoppeld aan een nieuw grenen lasstuk van de gewelfgraat, los ondergeschoven.

Het nieuwe grenen lasstuk van de gewelfgraat rustte op de muurgording, eveneens in grenen vervangen.
Het geheel van deze constructie is in principe gelijk aan het oorspronkelijke.

De muurgording steunt op een natuurstenen lijst (van ledesteen) en vindt aan de einden oplegging in de trekbalken 8-32 en 10-34.

Het bijzondere van de situatie ter plaatse is nu, dat het strijkspant niet op het trekbalkeinde rust, wat de normale constructie zou zijn. De trekbalkoplegging bevindt zich een halve meter westelijker, in het hart van kolom 8. De normale situatie van een spant/gewelfgraat waaronder later een trekbalkjuk is aangebracht, treft men aan in de Buitenlandvaarderskapel bij het spant 21-43. Boven punt 21 is het onderste deel van de gewelfgraat - gezien de schuine stand - iets naar het oosten verzet, zodat het niet meer op het trekbalkeinde rust. Oorspronkelijk is dat kennelijk wèl het geval, zoals boven punt 43. (Hier valt weliswaar het hart van de gewelfgraat niet samen met het hart van de trekbalk, maar het oostelijk zijvlak van de trekbalk ligt in één vlak met het oostelijk zijvlak van de gewelfgraat, i.c. het bovengelegen spant. Hieruit zou men kunnen concluderen, dat het trekbalkjuk is aangebracht vóór het slopen van de sluitmuur van de kleine hallenkerk.)

Theoretisch moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat òf de trekbalkstoel, òf het spant is verplaatst. Men kan deze kwestie benaderen vanuit een bouwkundige gezichtshoek.

1) De zuidelijke spanthelft kan zijn verplaatst naar het oosten. Dat is niet gebeurd, want de zuidelijke spanthelft c.q. de gewelfgraat, staat nog haaks op de nokgraat van de zijbeuk. Bovendien lopen de sporen van het gewelf van de Snijderskapel evenwijdig aan het spant, wat niet het geval zou zijn geweest als de spanthelft verzet was.

Het idee van verplaatsing van een spanthelft komt op, omdat dit met de noordelijke spanthelft wèl moet zijn geschied.

Toen het Noordertransept omstreeks 1380 werd gebouwd, werd de oostmuur van het transept gebouwd in het verlengde van de voormalige sluitmuur van de kleine hallenkerk. Door het verdwijnen van het muurstuk 33-32 van de kleine hallenkerk kwam het opleggingspunt van de noordelijke trekbalkstoel en van het bovengelegen spant te vervallen. Noodzakelijkerwijs moesten trekbalkstoel en spanthelft naar het oosten worden verplaatst.
Wat het spant betreft kon dit geschieden zonder demontage. Vermoedelijk zijn boven de gewelfzolder enkele toognagels tijdelijk weggenomen. Theoretisch had iets dergelijks ook met de zuidelijke spanthelft kunnen gebeuren. Dat wordt echter door de feiten weerlegd.

2) De trekbalkstoel kan zijn verplaatst naar het westen. Dit is waarschijnlijk juist, omdat de lijst onder de muurgording op de plaats onder het spant van baksteen is (zie tek. nr. 19). Na ontpleistering bleek inderdaad hier een nis van een muurstijl te zijn dichtgezet met een baksteensoort die ook gebruikt is om de nis te formeren van de huidige trekbalkstoel (afb. nr. 22). Deze draagt het jaartal 1757. Het dichtgemetselde gedeelte wordt ten dele afgesneden door de boog 8-9. Het onderste deel van deze boog is in het muurvlak door baksteen vervangen. In deze situatie kan hier nooit een muurstijl gestaan hebben: deze zou royaal binnen de boog 8-9 vallen. Daarom is het zeer onwaarschijnlijk, dat de trekbalkstoel in 1757 is verplaatst. Veeleer ziet het er naar uit, dat in 1757 een toestand is geconsolideerd die voordien provisorisch met stukken en brokken was aangevuld.
De console onder de gewelfgraat boven punt 8 moet vóór de uitbreiding der hallenkerk opgelegd zijn geweest op een zogenaamde 'ante', welke een vorm kan hebben gehad zoals die thans nog aan de zijde van de toren voorkomt (zie afb. nr. 23). Ook de trekbalkoplegging van de volgende bouwfase kan op de ante zijn geschied, want theoretisch is het mogelijk dat men de anten - welke immers reeds over de westelijke helft een kolomvormige doorsnede bezaten - heeft gehandhaafd toen de zijbeuken werden verlengd. Deze toestand kan men zich alleen denken in een situatie waarbij de ramen van het koor tot de kerkvloer werden uitgebroken en de steunberen gesloopt. (Over het bestaan van deze bouwfase is nog geen zekerheid).
Werden daarentegen de koormuren direct door een kolommenreeks vervangen, dan is 't zeer onwaarschijnlijk dat men de anten nog heeft gehandhaafd; het ligt voor de hand te denken dat in de genoemde situatie ook de anten door ronde kolommen zijn vervangen.
In het eerste geval kan de trekbalk onder het spant zijn geplaatst, op de ante; in het tweede geval kan - om thans nog onbekende redenen - de kolom 8 zoveel westelijker zijn opgesteld dan de ante, dat de trekbalk niet onder het spant kon worden geplaatst.
Er zijn echter aanwijzingen die doen vermoeden, dat de eerste ronde kolom die hier verscheen wel degelijk op de plaats van de ante heeft gestaan, waardoor het trekbalkjuk in eerste instantie toch onder het spant kon komen. Sindsdien zou de kolom verplaatst zijn, hetzij in dezelfde gestalte, hetzij als vieringkolom, verzwaard. Hierop wordt in het vervolg nader ingegaan.

Daartoe eerst nog enkele gegevens omtrent de andere vieringkolommen.
Kolom 21 - de zuidoostelijke vieringpijler - bevat een ronde kern. Dat geeft blijkbaar de gedaante aan van de oorspronkelijke kolom op deze plaats toen er van een transept en dus van een viering nog geen sprake was. Het is mogelijk, dat ook kolom 8 zo'n ronde kern bevat. Althans de notulen der Bouwcommissie van 1907 vermelden op 5 september, dat de oostelijke vieringkolommen een ronde kern bevatten. Deze mededeling is thans nog te controleren bij kolom 21 - middels een uitgenomen blokje steen - en niet bij kolom 8. Daardoor moet toch rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat kolom 8 geen kern bevat en dat de oorspronkelijke kolom is afgebroken en verzwaard herbouwd in renaissancevormen. Thans blijkt bij plaatselijke ontpleistering de kolom althans gedeeltelijk aan de buitenzijde te bestaan uit metselwerk van kleine gele steen, waarvan het formaat thans nog niet te bepalen is. Dit kan een 18e eeuwse reparatie zijn. Maar de kolom is nog niet ontpleisterd; mogelijk komen er nog andere gegevens aan het licht.

Een ander gegeven dat tot goed begrip van de situatie kan dienen, is de veronderstelling dat er in de tijd van de hallenkerk ook een kolom gestaan moet hebben tussen de vieringkolommen 7 & 8, en 21 & 22. Deze kolommen moesten verdwijnen bij invoering van de transeptgedachte, dus na 1380. Gezien de stand van spant 1 en de verplaatsing van het trekbalkjuk dringt de gedachte zich op, dat kolom 8 ooit naar het westen is verplaatst.

Dit denkbeeld krijgt steun als men de noordelijke kolommenreeks van het Hoge Koor overziet. De afstand tussen de kolommen 8 en 9 is namelijk belangrijk groter dan de andere kolomafstanden. Dat is ook het geval met de afstand tussen de kolommen 21 en 2o, zij het in mindere mate. Door de aanwezigheid van een ronde kern in vieringpijler 21 is hier ook minder reden om aan verplaatsing te denken.

Terugkerend tot kolom 8 kan men stellen, dat het ernaar uitziet, dat dit steunpunt (hetzij in de gedaante van kolom, hetzij in de gedaante van een ante) twee wijzigingen heeft ondergaan: een verplaatsing en een verzwaring.

In 't algemeen mag men er wel van uitgaan, dat een verplaatsing aan een verzwaring voorafgaat. Verplaatsing en verzwaring kunnen samenvallen, maar noodzakelijk is dat niet. Het is denkbaar, dat de ronde kolom in de ene bouwfase verplaatst is en in een volgende verzwaard. Ook is het theoretisch mogelijk dat de kolom in

verzwaarde vorm verplaatst is, maar de Renaissance-vormgeving van de beide vieringkolommen situeert ze in de tijd op omstreeks 1560. De ruimtelijke ontwikkeling van het kerkcomplex is dan afgesloten, en een verplaatsing van een vieringkolom zal redelijkerwijs met deze ruimtelijke ontwikkeling verband houden en moet dus voor 1560 hebben plaatsgevonden.

Aanleiding voor de verzwaring van de kolom kunnen zijn:

1) Het verdwijnen van een kolom tussen de kolommen 7 en 8 (in 1412, 1463, of tussen 1544 en 1558).
2) De verhoging van de viering met een lichtbeuk (tussen 1544 en 1558).
3) De verhoging van het Hoge Koor met een lichtbeuk (1558-1560).

Vergelijking van de gedaante van kolom 8 met die van kolom 33 van de Mariakapel welke is gebouwd tussen 1552 en 1555 zou de keuze laten vallen op punt 3. Kolom 8 zou dan vóór 1560 (gereed komen lichtbeuk Hoge Koor) zijn verzwaard. Maar ook is het mogelijk deze detaillering der kolommen te denken vóór de bouw van de Mariakapel.

Daarmede komt de periode in aanmerking waarin de verhoging van de viering plaatsvond, dus punt 2. Het middenschip is verhoogd vóór ca. 1512 (mej. B. Bijtelaar - Het Koororgel van de Oude Kerk te Amsterdam - blz. 1, aantekeningen van zuster Alyt Lambertsdochter). Cornelis Antonisz. beeldt in zijn drie vogelvluchtplattegronden van Amsterdam alleen een verhoogd Middenschip af. De kaarten dateren van 1532/36, 1538 en 1544. De viering moet dus verhoogd zijn na 1544, en met dat jaartal wordt het begin van de bouw der Mariakapel (ca. 1552) al dicht genaderd en daarmede eveneens de introductie van Renaissance-detaillering in de Oude Kerk. Er is niets tegen om de verzwaring der oostelijke vieringkolommen te denken vóór de bouw der Mariakapel, en daarmee blijft ook punt 2 als mogelijkheid open.

Tenslotte punt 1. Hierboven zijn drie jaartallen genoemd die de perioden aanduiden waarin de kolom tussen de kolommen 7 en 8 - hierna kolom 7A te noemen - kan zijn verwijderd. Elk van deze drie bouwperioden kan op zijn eigen wijze betrekking hebben op een mogelijke verplaatsing van kolom 8.

Te beginnen met de laatste bouwperiode: het is denkbaar dat kolom 7A pas verdwenen is toen de viering werd verhoogd. Als dat inderdaad zo gegaan is, waren er twee redenen voor een verzwaring, namelijk de verhoging van de belasting en de vergroting van de overspanning. Dit denkbeeld is mogelijk, maar beperkt : het laat het ontstaan der transeptgedachte buiten beschouwing.

Kan het verdwijnen der kolommen 7A & 21A op 1412 worden gesteld? Het jaartal 1412 wordt genoemd in een tekst op trekbalk 49-52 in het Noordertransept: "Dit kruuswerck baven is ghewulft in 't jaer van XIIII^{C} en XII" en heeft vermoedelijk betrekking op het ontstaan der diagonaalspanten 32-8 en 33-7, een waar kruiswerk. Denkend vanuit de hallenkerksituatie is het niet noodzakelijk dat tegelijk hiermee veranderingen in het muurstuk 7-8 optraden. Men kan hebben volstaan met het verwijderen van de trekbalkstoel boven kolom 7A en het doorbreken van het betreffende muurstuk tot later hebben uitgesteld. Dit kan een kwestie van financiering zijn geweest. De St. Joriskapel (het Noordertransept) zal bekostigd zijn door de Voetboogschutters, en vermoedelijk ook de ingreep in de Noorderzijbeuk - het kruisgewelf - dat tengevolge van de aanbouw van hun kapel noodzakelijk was. Een wegbreken van het muurstuk 7-8 impliceerde het maken van een kruisgewelf in het Middenschip, en zover zal de offerbereidheid van de Voetboogschutters wel niet gegaan zijn. De financiering daarvan lijkt trouwens een kwestie voor de kerkmeesters zelf. In de realisatie van de transeptgedachte is er dus alleen al om organisatorische redenen een fasering waarschijnlijk. Het verdwijnen van kolom 7A kan dus hebben plaatsgevonden in 1412, maar waarschijnlijk is dat niet.

Kunnen de kolommen 7A en 21A zijn verdwenen bij de bouw van een 'kruuswerck' in de Zuiderzijbeuk omstreeks 1463? Om dit na te gaan eerst informatie omtrent de bouw van het Zuidertransept - de Sebastiaanskapel - gebouwd voor rekening van de Handboogschutters. Uit opgravingen is gebleken, dat de huidige kapel een voorganger had, bestaande uit een kapel van halve diepte en voorzien van overhoeks geplaatste steunberen op de hoeken en een middensteunbeer in de zuidgevel. Deze kapel stond een muurdikte meer naar het oosten dan de tegenwoordige Sebastiaanskapel. De oostgevel ervan stond - aansluitend op de oostelijke steunbeer van de kleine hallenkerk - precies in het verlengde van de sluitmuur van de kleine hallenkerk, althans van de Zuidbeuk daarvan. Een overeenkomstige situatie dus als in het noorden bij de St. Joriskapel het geval was. Begravingen in de Sebastiaanskapel werden voor t' eerst gemeld in 1380, juist als bij de St. Joriskapel. Hiermee houden de overeenkomsten op. Het maatverschil en de afwijkende constructievorm (plaatsing steunberen, en daarmee de kapvorm) doen vermoeden dat men toentertijd beide kapellen nog niet met elkaar in verband heeft gedacht. Er was dus in 1380 nog geen sprake van een transept. Man zou hieruit kunnen afleiden, dat de Sebastiaanskapel - naar zijn gedaante een op zichzelf staande eenheid - ouder is dan de gedaante van de St. Joriskapel welke op een relatie tussen noord en zuid aanspeelt.

Hoe lang de eerste Sebastiaanskapel heeft dienst gedaan is niet bekend. De eerste vermelding van de tweede Sebastiaanskapel dateert van 1463. Deze tweede kapel komt wat betreft haar afmetingen overeen met de St. Joriskapel en is er ook qua plaatsing meer op gericht. Het is denkbaar, dat rond 1463 de gedachte van een dwarsbekapping eindelijk is gerealiseerd, en dat de aanzet ervan - sinds 1412 boven de Noorderzijbeuk reeds aanwezig - naar de Viering en de Zuiderzijbeuk is doorgetrokken.

Daarbij zouden de kolommen 7A en 21A zijn verdwenen, terwijl de scheibogen aldaar plaats maakten voor trekbalkjukken met dwars- en diagonaalspanten. Daardoor is er reeds rond 1463 reden om aan een verzwaring van de kolommen 7, 8, 21 en 22 te denken. De detaillering van de kapitelen der kolommen 7 en 22 maakt deze datering niet onmogelijk (afb. nr. 24).
Anders is het gesteld met de kolommen 8 en 21, waarvan de Renaissance-detaillering niet vroeger dan 1544 kan hebben plaatsgevonden.
Toch kan het ook zo zijn gegaan, dat bij het tot stand komen van de dwarsbekapping geen enkele kolom werd verzwaard. Verdubbeling van belasting werd lang niet altijd beantwoord met verdubbeling van de draagkracht. In de Oude Kerk zelf is de verhoging van het Middenschip hiervan een voorbeeld. Ook toen werden zuilen - bedoeld om enkele belasting te dragen - ineens van een dubbele belasting voorzien; waarom zou dat patroon ook niet gevolgd zijn op het moment dat de kolommen 7, 8, 21 en 22 ineens vieringkolommen werden?

Is deze veronderstelling juist, dan zou de verzwaring der kolommen 7 en 22 tot stand zijn gekomen in 1512, ter gelegenheid van de verhoging van het middenschip. Men zal toen eindelijk een combinatie van belastingverhoging en overspanningvergroting te veel van het goede hebben gevonden.
Prof. Ozinga koppelt trouwens reeds de verhoging van het Middenschip aan de verzwaring van de kolommen 7 en 22. (De Schoonheid van ons Land - Gothische Kerkelijke Bouwkunst - blz. 86.) Reeds zonder het jaartal 1512 en zijn achtergrond te kennen dateert hij die verhoging op stijlkritische gronden op het begin der 16e eeuw.

Consequent zou het zijn om de verzwaring van de kolommen 8 en 21 te stellen in de periode waarin de verhoging van de viering plaats vond (en de bouw van het ca. 11 000 kg wegende vieringtorentje!).

Een tweede mogelijkheid is nog, dat alle vieringkolommen zijn verzwaard geworden in 1463 en gedetailleerd als thans nog de kolommen 7 en 22. Bij de verhoging der Viering of bij de verhoging van het Hoge Koor zou dan de ommanteling der kolommen 8 en 21 zijn vervangen door de huidige Renaissance-detaillering. Zo keert het gestelde in de punten 2 en 3 terug: de kolommen 8 en 21 in hun huidige vorm zouden tot stand zijn gekomen tussen 1544 en 1560. Op deze manier is dan de verzwaring op zichzelf weer gefaseerd gedacht.

Nog steeds is niet verklaard waarom de trekbalkstoel boven punt 8 zou zijn verplaatst. Na de vaststelling, dat dit samenhangt met een verplaatsing van kolom 8, en dat deze verplaatsing redelijkerwijs zal voorafgaan aan of kan samenvallen met een kolomverzwaring, moet uit het voorafgaande worden geconcludeerd, dat de verplaatsing van kolom 8 zou moeten zijn geschied in 1463 of daarvóór, als eerste mogelijkheid, en vóór 1544 als andere mogelijkheid, welke jaartallen respectievelijk een uitbreiding in horizontale en in vertikale zin representeren.

Het ligt meer voor de hand om de verplaatsing van de kolom - zijnde een verplaatsing in horizontale zin - in verband te brengen met een horizontale dan met een vertikale ontwikkeling.

Zoals in 1962-'63 bij ontgravingen aan de oostzijde van het Koorhek door het IPP is gebleken, bezitten de kolommen aan de oostzijde zogenaamde 'binnencontraforten' die de rapporteur H. H. van Regteren Altena interpreteerde als noodzakelijk geworden door de verzwaring der vieringkolommen.

Door bovenstaande verhandeling over de mogelijke verplaatsing van kolom 8 komen deze 'binnencontraforten' in een ander licht te staan. Beschouwing van de foto's en tekeningen van het IPP maakt het aanvaardbaar dat deze brokken metselwerk de fundering van de eerste kolom uitmaken, gezien het keurig metselwerk met afgeschuinde hoek. Dit laatste alleen al doet vermoeden, dat men hier bepaald niet te maken had met een latere aanmetseling. Er is hier tot in de fundering toe sprake van vormgeving.

De verspringing tussen het bovenvlak van de fundering en het opgaande natuursteenwerk der kolommen is dermate groot, dat er plaats is voor een meer naar het oosten staande kolom.

Het bij kolom 8 op het 'binnencontrafort' en onder het natuursteenwerk aanwezige metselwerk is van een slordigheid die met de vormgeving van het 'binnencontrafort' niet in overeenstemming is en daardoor niet tot de zelfde bouwfase kan behoren.

Al geven fundering en opgaand werk van kolom 8 aanleiding om een verplaatsing te veronderstellen en al is het mogelijk om in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Oude Kerk-complex globaal een periode aan te geven waarin deze verplaatsing het best zou passen, dan is daarmee nog niet verklaard w a a r o m die verplaatsing zou zijn geschied.

Op dit moment van de restauratie en de daarmede samenhangende mogelijkheden voor het onderzoek lijkt het raadzaam om binnen het bestek van de Beschrijving van een kapel daarover nog geen suggesties te doen, maar te wachten tot alle gegevens verzameld zijn. De complicatie van de bouwgeschiedenis is het gevolg van de invoering van de transeptgedachte. Niet meer gebonden aan de beschrijving van een afzonderlijke kapel zal over dit onderwerp eveneens een beschrijvingsdeel verschijnen dat een samenvattende functie zal hebben.

Hierboven is naar aanleiding van de gebeurtenissen rondom kolom 8 eigenlijk de bouw van de eerste Mariakapel beschreven, zijnde een uitbreiding naar het oosten van de Noorderzijbeuk.

Het Maria-altaar moet tegen de oostwand hebben gestaan, het muurstuk 35-36, en vermoedelijk geplaatst in de aldaar aanwezige nis, waarvan althans een eiken latei bij ontpleistering van het muurstuk, omstreeks 1946, is vrijgekomen (afb. nr. 34, 35; zie blz. 44).

Tegen kolom 12 stond het St. Catharina-altaar opgesteld, dat - zoals mej. Bijtelaar in haar artikel vermeldt - rijk begiftigd werd door de familie Eggert, waarvan de leden nabij het altaar werden begraven. Deze graven waren afgedekt door witte gobertangersteen, waarvan thans niets meer over is. Ze zijn in de loop der tijd vervangen door hardstenen en Namense zerken.

Verder suggereert mej. Bijtelaar dat de drie overige altaren, welke zijn gesticht omtrent het midden van de 15e eeuw, tot stand zijn gekomen na de verbouwing van het Hoge Koor, te weten de vervanging van de muur met steunberen en ramen door een kolommenreeks. Het koor in zijn gesloten vorm raakte door de uitbreiding der zijschepen en de bouw van de Kooromgang anders gesitueerd. Het is denkbaar dat men aanvankelijk de gedaante van het gesloten koor heeft gehandhaafd en alleen de ruimtelijke verbinding heeft bewerkstelligd door de ramen naar beneden toe uit te breken. Het is heel wel mogelijk, dat de kolommenreeks pas in het midden der 15e eeuw is verschenen, bijvoorbeeld omstreeks 1463, bij de realisering der dwarsschipgedachte.

In het muurstuk 35-36 bevond zich boven het Maria-altaar een raam bezet met gebrandschilderd glas, voorstellende de stamboom van Maria (zie blz. 13). Het roosvenster daar schuin boven moet beglaasd zijn geweest met rood, geel en blauw glas, gezien de scherven welke bij de restauratie werden gevonden.

Wanneer de gewelven werden beschilderd is niet bekend. De schilderingen in de middenvelden zijn geheel onherkenbaar. De randmotieven zijn bij de restauratie opgehaald en zijn vrijwel identiek met die welke in de zuiderzijbeuk zijn vrijgelegd.

Reeds het Snijderskoor was door een hek van de rest van de kerk afgescheiden. Tegen het hek stond opgesteld een zogenaamde 'ymagie crucis', vermoedelijk voorstellende een groep van Christus aan het kruis, met Maria en Johannes aan de voet (zie blz. 39).

Gezien de door Dr. Noach vermelde archiefstukken (zie blz. 25) is er reden om aan te nemen, dat met de bouw van de huidige Mariakapel werd begonnen vóór 1552. Dr. Noach legt verband tussen dit feit en een passage bij J. Walvis uit diens beschrijving van de stad Gouda, waarin wordt vermeld, dat in 1552 de kerk te Gouda is verbrand, en dat na het begin van de wederopbouw Hendrik van den Berg, oppersteenhouwer, na een half jaar 'van d'Amsterdammers' werd gehaald. De hypothese is nu, dat hij bij de bouw van de Mariakapel werd te werk gesteld. In 1556 wordt in het begraafboek (van 1553) het bestaan van een 'fabriqueboek' vermeld. Dit moet helaas sindsdien verloren zijn gegaan.

Volgens mej. Bijtelaar was de Mariakapel in 1553 grotendeels gereed omdat er in dat jaar een uitverkoop van bouwmaterialen heeft plaats gehad. Gemeld wordt de verkoop van 'ouwe plancken', 'overgescoten leien' en een 'rowe balck' (zie blz. 39). Verder noemt mej. Bijtelaar nog brandhout en spaanders en afgebikte stenen.

De gebrandschilderde glazen in de noordgevel dateren gezien het jaartal uit 1555.
Het meest westelijke van de twee werd geschonken door Jan Claesz. van Hoppen (zie blz. 19), ontworpen door Lambert van Noort en geschilderd door Digman Meynaertsz. uit Antwerpen (zie blz. 14).

Von Zesen en Ter Gouw noemen als ontwerper Lange Pier, alias Pieter Aertsz. Commelin noemt Digman (zie blz. 14). Noach twijfelt aan het auteurschap van Pieter Aertsz. De toeschrijving aan Lambert van Noort is van Dr. A. v. d. Boom.

In de loop der tijden zijn aan het raam verscheidene herstelwerkzaamheden uitgevoerd door:

Willem Dircksz.	in 1634 (zie blz. 40)
Jan Frericksz.	in 1634 en 1635 glazen verlood, vermoedelijk aan dit raam (zie blz. 40)
Pieter Jansz.	verrichtte onderhoud van 1639 tot 1669 (zie blz. 40-42) en heeft vermoedelijk enkele veranderingen uitgevoerd, zoals de vervanging van een hostie door een stralende zon, waarin de naam JESVS, en de verwijdering van een stralenkrans rond het noofd van Maria (zie blz. 41).
Gerard van Houten	onderhoud van 1669 tot 1706 (zie blz. 42, 46)
Gebr. De Angelis uit Brussel	in 1761 (zie blz. 42) door verandering van tracering. Oude stukken werden bewaard.
L. J. Schouten	van 1901 tot 1907, een restauratie deels vernieuwing deels vervanging van de restauratie van De Angelis door de oude stukken van Digman Meynaertsz. (Zie blz. 44)
Atelier Bogtman	restauratie in verband met vervanging van de bestaande, door een tracering in oorspronkelijke vorm, zoveel mogelijk met herplaatsing van stukken van Schouten, die zich beter aanpassen bij het werk van Digman Meynaertsz. dan het werk van De Angelis. 1961.

Het oostelijke raam in de noordgevel is geschonken door de stad Amsterdam (zie blz. 19). Over de identiteit van de ontwerper bestaan in de loop der tijden dezelfde speculaties als bij het voorgaande raam, eveneens tenslotte uitmondend bij Lambert van Noort.

Reparaties en veranderingen werden respectievelijk uitgevoerd door:

Jan Frericksz.	in 1635 glazen verlood (zie blz. 40)
Pieter Jansz.	onderhoud van 1639 tot 1669. Vermoedelijk valt in deze periode de vervanging van de voorstelling van het Heilig Mirakel van Amsterdam door het stadswapen, gehouden door twee leeuwen. St. Olof wordt tot banierdrager van Amsterdam. Heeft Jansz. een 'afteyckeningh' gemaakt van dit glas? (Zie blz. 40 en 43).
Gerard van Houten	onderhoud van 1669 tot 1706 (zie blz. 42, 46, 47).
Gebroeders De Angelis uit Brussel	omstreeks 1761, voerden herstellingen uit, vermoedelijk tengevolge van het maken van nieuwe bakstenen montants. Oude stukken werden bewaard (zie blz. 42)
L. J. Schouten	van 1901 tot 1907, een restauratie deels vernieuwing, deels vervanging van de restauratie van De Angelis door de oude stukken van Digman Meynaertsz (zie blz. 44)
Atelier Bogtman,	restauratie 1961, zoveel mogelijk met herplaatsing van stukken van Schouten, welke zich beter aanpassen bij het werk van Digman Meynaertsz, dan het werk van De Angelis.

Voor het ontwerp van het "Sterfbed van Maria" is de opdracht gegeven door de familie Brunt. Behalve een glas schonk de familie Brunt ook een zilveren ark. Het ligt voor de hand, dat deze in de Mariakapel werd opgehangen, wellicht in relatie tot het gebrandschilderd glas. (zie blz. 15) Ook dit glas werd vroeger aan Pieter Aertsz. toegeschreven. Thans echter aan Dirck Crabeth door prof. J. Q. van Regteren Altena.

Aan het glas werd gewerkt door:

Gerard van Houten	onderhoud van 1669 tot 1706. Vermoedelijk heeft hij de oorspronkelijke beglazing van de top van het raam vervangen door de huidige voorstelling. (Zie blz. 43, 46)

Het raam in de Snijderskapel bevatte aanvankelijk een gebrandschilderd glas met de voorstelling van de stamboom van Maria (zie blz. 13), ontwerper onbekend. Door de gebroeders De Angelis is hier begonnen met het wapenglas van burgemeesters en wethouders (zie blz. 43), het zogenaamde tweede Burgemeestersglas. (Het eerste Burgemeesterglas bevindt zich op de overeenkomstige plaats aan de zuidzijde).

In 1556 leverde Pierson Lambillon te Namen zeven dubbele en twee enkele zerken, vermoedelijk voor de Mariakapel (zie blz. 44).

Op het altaar werd een drieluik geplaatst, geschilderd door Pieter Aertsz., aan de buitenzijde voorstellende de drie koningen, aan de binnenzijde het sterfbed van Maria (zie blz. 10). Volgens mej. Bijtelaar heeft het schilderij 'Kop van een Hogepriester' dat zich in het bezit van de Stichting bevindt, deel uitgemaakt van dit altaarstuk (zie blz. 40).

De inventaris van het Onze Lieve Vrouwegilde wordt opgesomd door Ter Gouw (zie blz. 18). Er moesten dus twee zilveren beelden in de kapel opgesteld zijn geweest (zie ook blz. 18 en 27).

In 1559 werd tegen trekbalk 10-34 een schilderij opgehangen waarop het keizerlijke wapen en een tekst betreffende de uitvaart van Keizer Karel V op 21 en 22 april 1559 (zie blz. 17).

In 1559 werd ook de dubbele zerk gelegd van Herman van der Molen (zie blz. 49).

In 1607 of 1608 werd in de Snijderskapel het gedenkteken voor Jacob van Heemskerck geplaatst tegen kolom 10. Vermoedelijk aan kolom 11 werden harnas met helm en zwaard opgehangen (zie blz. 11, 58, afb. 29). De wapenrusting werd in 1795 door de familie weggenomen en later in bruikleen gegeven aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (blz. 57). Hij is jarenlang in de afdeling Vaderlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum te Amsterdam te zien geweest. Na de verbouwing van het museum zijn deze stukken niet meer geëxposeerd.

Het is niet geheel duidelijk wanneer het hek en het niveauverschil als afscheiding van de Mariakapel zijn verdwenen. Op de aquarel van Schouten (afb. nr. 36) uit 1786 zijn beide elementen verdwenen. Het hek komt niet meer voor op de plattegrond welke vóór 1707 werd vervaardigd in opdracht van de kerkmeester Nicolaas Listingh (afb. nr. 1). Commelin vermeldt (zie blz. 14) in 1693 reeds, dat het hek tussen St. Joris en Mariakapel is verdwenen.

De kans is groot, dat in 1614 bij de reorganisatie en verkleining der graven zowel het hek als het niveauverschil zijn verwijderd.

De drie kaarten van Cornelis Antonisz. uit 1532 of 1536, 1538 en 1544 vertonen nog geen aanbouw aan de Mariakapel (zie afb. 1, 2, 3 van de Beschrijving van de St. Joriskapel).

De eerste aanbouw van belang is blijkbaar de Collegekamer van het O. L. Vrouwegilde, daterend uit 1571. Op de kaart van Pieter Bast uit 1597 is het nog steeds de enige aanbouw (zie afb. nr. 4, Beschrijving St. Joriskapel)

Pas op de kaart van Balthasar Florisz. van Berckenrode is er meer aan de hand (zie afb. 2, Beschrijving van de Collegekamer). Deze dateert uit 1625, en een tweede bijgewerkte druk uit 1647. Het kerkterrein noordelijk van de Mariakapel is met twee gebouwtjes bezet, die door een muur met poortje zijn verbonden. De kleinste van de twee strekt zich vanaf steunbeer 81 in westelijke richting uit tot ongeveer de helft van het raam in muurstuk 81-80. Het is afgedekt door een lessenaarskapje en vertoont verder geen bijzondere kenmerken. Gaande naar het westen volgt dan op het grondstuk tot steunbeer 80 een binnenplaatsje, achter de bovengenoemde verbindingsmuur.

Het grotere huis, gelegen voor het muurstuk 80-79, bezit een verdieping met vier vensters. Niet duidelijk wordt het, of het huis nu door een lessenaars- of wel door een zadeldak wordt afgedekt. Het dak wordt aan de straatzijde gebroken door een dakkapel. Het huis bezit een venster op de eerste verdieping en een luikgat op de vliering in de oostgevel, uitziend op de binnenplaats. Door de tekenwijze lijkt het of er bovendien tussen huis en kerkmuur een klein driehoekig binnenplaatsje overblijft.

De hier geschetste situatie valt ten dele samen met hetgeen wordt weergegeven op de kerkplattegrond van Justus Vingboons, daterend uit 1707 (afb. nr. 1). Het binnenplaatsje tussen de beide huizen is in het bouwlichaam opgenomen. Vermoedelijk was het toen reeds met een plat afgedekt, een toestand die bij het begin van de restauratie werd aangetroffen. De begrenzingen van het binnenplaatsje zijn in de plattegrond nog goed herkenbaar. De vensters van het grote huis zijn van type veranderd. Van een binnenplaatsje achter het grote huis aan de kerkzijde - zoals Balthazar Florisz. suggereert - is geen sprake.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING MARIA- EN SNIJDERSKAPEL

C. RESTAURATIEPLAN

C. RESTAURATIEPLAN

Sinds 1944 werden in verband met het oorlogsgevaar de gebrandschilderde glazen van Maria- en Snijderskapel bewaard in een schuilkelder te Paasloo. Na de bevrijding, toen men over herplaatsing dacht, bleek herstel van de raammontants noodzakelijk. Ze werden nauwkeurig opgemeten, maar van herstel schijnt niets gekomen te zijn, evenmin van herplaatsing der glazen, althans het opzichtersdagboek uit die tijd bevat hierover geen nadere vermeldingen.

In 1946 besloot men tot een noodzakelijke herstelling van de fundering van punt 36 (afb. nr. 33). Op dit punt staat een muurpijler welke de overgang markeert van Noorderzijbeuk naar Kooromgang. Het bovenliggend muurwerk overspant als oostwand van de zijbeuk met een boog het begin van de Kooromgang. Uitgaande van die boog liepen tal van scheuren door de muur, vanzelfsprekend in de richting van de zwakste plek in de muur: het dichtgemetselde radvenster.

Blijkbaar werd deze toestand in 1946 alarmerend (afb. nr. 31).

De muur noordelijk van punt 36 is jonger dan de fundering waar kolom 12 op staat. Daardoor stond deze muur in de loop van de tijd meer onder invloed van zetting. Dat punt 36 meer zakte dan punt 12 is aan het beloop van de scheuren te zien.

In juni 1946 werd een put gegraven voor het funderingsonderzoek. Er werd enig metselwerk verricht. De firma Wernink begon op 10 maart 1947 met het heien van (Witboor?)-palen. Er werden een paar pogingen ondernomen om enkele oude houten palen te trekken om de lengte te bepalen. Ze braken steeds weer af. Ook het dieper ontgraven van de paalfundering leverde geen positief resultaat op. De palen waren volkomen verteerd.

Na een proefbelasting van de betonpalen werden kespen gestort. De put werd weer aangevuld en de zerken herlegd. Het werk was op 19 juli gereed. Deze fundering werd echter in de loop van 1962 gewijzigd ten behoeve van de fundering van de verwarmingskelder.

In september 1948 werd een restauratieplan van de Mariakapel getekend. In augustus 1950 werd steunbeer 80 onderzocht en werden losse stukken zandsteen van de steunbeerkop weggenomen.

De oostgevel van de Snijderskapel met het dichtgemetselde radvenster werd geinspecteerd en ook hier werden enkele losse stukken verwijderd.

In januari 1951 werd volgens het opzichtersdagboek 'door een jongen' het huisje Oudekerksplein 5 houtwormvrij gemaakt. Het loden plat boven de huisjes 3 en 5 werd afgenomen en het houtwerk opgeknapt.

Op 15 juni 1951 werd de kerk op last van Burgemeester en Wethouders gesloten, daartoe geadviseerd door de afdeling Bouwtoezicht van Publieke Werken, nadat in de zuiderzijbeuk enkele stukjes puin waren gevallen. In de hierna volgende periode van anderhalf jaar werden door de hele kerk - hoofdzakelijk aan de kapconstructie - noodherstellingen uitgevoerd door de aannemersfirma's Cerlijn & de Haan en Kleijn.

In het najaar van 1951 werden de gaaspanelen voor de ramen van Maria- en Snijderskapel weggehaald.

Bij onderzoek boven kolom 33 werd op een spant nog een oud gewelfprofiel aangetroffen, blijkbaar achter het dakbeschot, want thans is dit profiel boven de zoldervloer niet terug te vinden. Er was een grenen aanloper voor geplaatst welke het jaartal 1758 droeg.

Ook boven kolom 34 werd de toestand van de kapconstructie onderzocht. Deze gaf ook hier blijkbaar geen aanleiding tot noodzakelijke herstellingen, maar boven punt 35 moest enig stutwerk worden uitgevoerd.

Ook het muurstuk 35-12 werd weer eens onderzocht, maar deze keer wat grondiger. Het radvenster werd blootgelegd. De oude tufstenen tracering bleek er nog geheel in te zitten, zij het dan gedeeltelijk verweerd. Er waren zelfs nog drie ruitjes aanwezig, driehoekig van vorm, in de buitenste omtrek van het raam. Ze zijn geel, ultramarijn en rood, diep van kleur. Ze worden bewaard in het restauratiebureau. Een overzicht van deze vondsten geeft de fraaie opmetingsschets van de toenmalige opzichter der restauratie, H. Janse.

Onder de boog 12-36 werd een steiger gebouwd om de boog te kunnen stutten (afb. nr. 30).

Van trekbalk 10 - 34 was het einde boven kolom 10 al eerder gebrekkig gelast, terwijl de muurstijl door houtworm was aangetast. Deze constructie moest worden gestut. De trekstang tussen de kapitelen van de kolommen 10 en 11 werd weggenomen. Tussen de kolommen 9 en 10 werd het gewelf opengemaakt ten behoeve van het onderzoek. Gasbuizen werden weggenomen.

Op 7 maart 1952 kwam het onderzoek in de Maria- en de Snijderskapel gereed.

De kerk werd weer voor het publiek opengesteld op 30 november 1952. Pas op 7 mei 1955 werd het restauratiewerk officieel begonnen. Op 25 mei ging de kerk over in eigendom van een stichting.

Het huisje Oudekerksplein 5 werd ingericht als dagverblijf en bergruimte voor het Instituut voor Prae- en protohistorie der Gemeente-Universiteit dat tijdens de restauratiewerkzaamheden oudheidkundig bodemonderzoek ging uitvoeren. Nadat de huisjes 3 en 5 deze functie vervuld hadden, werd in de loop van 1958 besloten tot afbraak (afb. 9 t/m 12). De gevels waren verzakt en gescheurd (afb. nr. 7, 8), terwijl de balklagen door zwam en houtworm waren aangetast. Indien het esthetisch nodig zou blijken zouden de huisjes kunnen worden herbouwd.

Bij het egaliseren van de grondslag ter plaatse werd in beide huisjes ter weerszijden van de ijzeren vloerplaat van de schouw restanten gevonden van grote potten van aardewerk. Ze zaten aan scherven in de grond. Tekening nr. 5 geeft een overzicht van de situatie.

Het waren restanten van aspotten welke dienden om 's avonds het vuur in te bewaren. (J. de Kleyn - Volksaardewerk in Nederland. 1600-1900. Uitg. W. de Haan NV, Zeist. blz. 77). Door de restaurateur der gewelfschilderingen, F. Smoorenburg, is een der potten in elkaar gelijmd. De gevonden potrestanten hadden afgebroken oren en waren afgedekt met een plaatje Naamse steen, waarin een ronde opening zat met een diameter van ca. 14 cm. De gerestaureerde pot en de scherven van de andere exemplaren berusten in het archief van het restauratiebureau. Dat is ook het geval met een onder een hardstenen trede in huisje nr. 5 gevonden zilveren drieguldenstuk, geslagen in 1763.

Uit de beide huisjes kwamen bij de afbraak nogal wat witte tegeltjes vrij. De noordgevel van de Mariakapel was ermee bekleed. Het materiaal is inmiddels al weer verwerkt in de restauratie van de huisjes aan de Oude Zijds Voorburgwal 72 en 74.

In oktober 1958 begon men steiger te bouwen in de Snijderskapel in de travee 33-34-8-10, om het gewelf te gaan schoonmaken. Aanvankelijk werden de olieverflagen uit 1755 en 1846 verwijderd met een 'zeep'. Later, in 1960, is men bij de behandeling van de trekbalken overgegaan tot gebruik van het afbijtmiddel Otodo, omdat dit middel de oude schilderingen beter spaart dan een zeepbehandeling.

Behoudens de plaatsen waar in de 18e eeuw nieuw gewelfhout was aangebracht, werd overal langs de gewelfgraten een randmotief vrijgemaakt. Dit motief op het gewelf van de Mariakapel (afb. nr. 62 t/m 65) schijnt te zijn geinspireerd op dat van de Snijderskapel (afb. nr. 55, 56) maar is substantiëler. Het driepasmotief nabij de gewelfgraat heeft aan belangrijkheid ingeboet. De bloemen zijn nog meer geabstraheerd.

Het schilderwerk werd in de oorspronkelijke kleuren opgehaald en geconserveerd door bespuiting met een mengsel van lijnolie verdund met terpentine. Dit vermeldt het opzichtersdagboek op 17. 4. 1961. Niet wordt vermeld of de schilderingen in de Mariakapel in olieverf of in caseineverf waren uitgevoerd.

Er werden vage schilderingen ontdekt op de vier zuidelijke gewelfvelden van de Snijderskapel. De voorstelling was onherkenbaar (nov. 1959). Dat is nog steeds zo.

Ook op de gewelfgraten in beide kapellen waren restanten van oude verflagen onder de olieverf aanwezig, voldoende om de kleuren te herkennen en de beschildering terwille van de architectonische functie der graten op te halen.

In de twee meest westelijke gewelfvelden van de Mariakapel werden middenschilderingen ontdekt, namelijk een voorstelling van de engel Gabriël (afb. nr. 60, 61) - althans als zodanig vermeld in het opzichtersdagboek, en een voorstelling waarin twee zwevende engelen voorkomen.

De trekbalken in de Mariakapel werden pas in de loop van de maand augustus 1960 schoongemaakt. Alleen de oost-west lopende balken zijn beschilderd. Het ophalen van de beschildering werd alleen bij trekbalk 34-35 toegepast. Trekbalk 33-34 vertoonde blijkbaar te weinig sporen om dat daar ook te doen.

Ondanks het gebruik van een afbijtmiddel verscheen ook op de balken in de loop der tijd een witte uitslag, net als op de gewelfvelden, welke met 'zeep' waren schoongemaakt. Op de het oostelijk raam van de Mariakapel omsluitende gewelfvelden en op trekbalk 34-54 (op het oostelijk zijvlak) zijn op 8 september 1965 door de toenmalige restaurateur E. Puettmann proeven genomen om die aanslag blijvend te verwijderen.

Beide gewelffragmenten werden met een harde borstel droog schoongemaakt. Met het naar het zuiden gekeerde gewelffragment werd de proef voortgezet door afwassing met onverdunde azijn.

Op het midden van het oostelijk zijvlak van de trekbalk werd dezelfde behandeling uitgevoerd. Hierna werd de rechterhelft van het proefvlak ingestreken met het preparaat Deox 300. Daarna werd dit deel met schoon water goed afgewassen. Zowel de linker als de rechter helft van het proefvlak werden vervolgens bestreken met een caseine-oplossing van één deel caseine op acht delen water.

Het naar het zuiden gekeerde gewelfveld lijkt zich goed te hebben gehouden, voorzover dat thans - januari 1973 - vanaf de begane grond te zien is. Het naar het noorden gekeerde proefveld is niet meer van de rest van het gewelfveld te onderscheiden. Het lijkt wel of er lekkage is geweest en de zeepresten door het doorsijpelende water zijn meegenomen en na droging weer uitgekristalliseerd. Van het zijvlak van trekbalk 34-54 is alleen te zien dat het rechter proefveld lichter van toon is dan het linker. Dat zou dus het gevolg moeten zijn van Deox 300. Zeepresten vertoont dit proefveld niet meer.

Reparatie en het ophalen van de schilderingen der gewelfschotels vond plaats in de winter 1959/'60. Alleen de gewelfschotel met de voorstelling van Maria Magdalena en de zalfpot vertoont op een foto sporen van reparatie. De schotel was blijkbaar gebroken op de lijmnaad. Bij vergelijking van de toestand voor en na het ophalen der schildering is te zien, dat de restaurateur zich niet precies aan de gegevens heeft gehouden (zie afb. nr. 70, 71).

Boven kolom 33 aan de zijde van de Mariakapel werd zwamaantasting in de hele kapvoet geconstateerd. Het muurstijltje met console, de muurstijl onder trekbalk 33-34, de kop van die trekbalk en de muurplaat boven de boog 33-53 aan de zijde van de Mariakapel bleken geheel te zijn verteerd. De muur en de nog bruikbare onderdelen van de kapvoet werden ingespoten met het preparaat Hydrophil Spezial van de firma Degens.

Nabij kolom 33 werden stutpalen geplaatst om trekbalk 33-34 op te vangen, opdat aan de zijde van de kolom een laseind kon worden gemaakt, tegelijk met een nieuwe muurstijl, sleutelstuk en korbeel.

In de Mariakapel werd pleisterwerk afgehakt en metselwerk ingeboet.

Om meer begraafruimte te verkrijgen, werden in de loop der tijd de penanten op de punten 53, 54 en 55 boven en onder de zerkenvloer weggehakt. In het begin van 1960 werden die penanten uitgetand en weer opgemetseld. Ook aan de gevels werd begonnen. De specie van de betegeling onder de waterlijst werd afgehakt. Het ondiepe keldertje in de hoek bij de St. Joriskapel werd verder afgebroken.

De zandstenen lijsten mochten wegens het Zandsteenbesluit niet in hetzelfde materiaal worden vervangen. Als vervanging werd voorgesteld muschelkalkkernsteen, welke natuursteensoort op den duur een verweringskleur vertoont welke die van zandsteen benadert.

De plintband welke door de aanbouw der huisjes Oudekerksplein 3 en 5 grotendeels was verloren gegaan, werd geheel opnieuw gemetseld en afgedekt met een plintlijst in muschelkalksteen. Ook werd voor het maken van lijsten gebruik gemaakt van stukken ledesteen, afkomstig van het raam in de oostgevel van de St. Joriskapel dat geheel moest worden vervangen. De afkomende blokken werden opnieuw behakt en voor de verwerking als lijst geschikt gemaakt.

Bij de hoek die de Mariakapel maakt met de St. Joriskapel werd bij het nieuwe metselwerk een bouwnaad gehandhaafd, zoals ook was aangetroffen. Het metselwerk werd dus - hoewel dit technisch beter zou zijn - om historische redenen niet ingetand.

Daar het metselwerk van de noordgevel boven de ramen slecht was, werd dit afgebroken. Hieraan werd begonnen op 25 april 1960 met het verwijderen van de afdeklijst van de borstwering. Vlak boven de top van het raam bevond zich een trekanker dat door roestvorming zo was uitgezet, dat het de muur had doen scheuren (afb. nr. 13). Inmiddels werden formelen geplaatst om de boog van het raam te steunen.

De zandstenen ojiefvormige binnenlijst van de drie ramen van de kapel kon overal gehandhaafd blijven. De kantblokken van het westelijke raam vertoonden veel scheuren en moesten worden gedemonteerd. Slechts enkele stukken waren nog bruikbaar en werden van verflagen ontdaan. In augustus werd het raam grotendeels opgebouwd uit muschelkalksteen. Tegelijk werd het gevelmetselwerk naast de kantblokken ingeboet. De bestaande vorktracering daterend uit ca. 1761 werd vervangen door een tracering in de oorspronkelijke vorm, zoals die nog aanwezig was in het noordoostelijke raam.

Voordat het oostelijke raam van de Mariakapel werd aangepakt begon men met de afbraak van de topgevel van de Snijderskapel, welke in zeer slechte staat verkeerde, ondermeer door de sterke verzakking van muurzuil 36. De muur was sterk gescheurd. Het verschil ontstaan door zakking tussen punt 12 en punt 36 bedroeg 42 cm.

Het radvenster werd zorgvuldig gedemonteerd om nog bruikbare stukken Riedener tufsteen weer te kunnen gebruiken (juli 1960). Ook de boog tussen de punten 12 en 36 werd gedemonteerd, vanzelfsprekend na het stellen van een formeel. Deze boog was van tufsteen. Een gedeelte van de top moest worden vernieuwd. Het bestaande trekanker werd vervangen door een nieuw anker, waarvan het einde in de muur werd ingebetonneerd.

Een probleem deed zich voor bij het bepalen van de hoogte die het nieuwe raam van de Snijderskapel moest krijgen, omdat een deel van de kop van het raam achter het gewelf viel. In de oostgevel is te zien, dat de kantblokken van het raam ter hoogte van de bovenste twee panelenrijen gelijke breedtematen hebben. Dat staat in tegenstelling tot de lager gelegen kantblokken, waarbij om de andere steeds een blok breder is. Zo kan men zich voorstellen, dat het raam ooit met de maat van een glaspaneel is verhoogd, bij voorbeeld om het even hoog te maken als de ramen in de Kooromgang. Hierdoor zou de constructief toch al zwakke muur nog kwetsbaarder zijn geworden. De aanwijzingen waren te gering om bij de restauratie de afmetingen van het raam ingrijpend te veranderen. De kromming van de strijkgraat werd aangepast aan het beloop van de raamboog.

De hoogte van de onderdorpel was gefixeerd op de hoogte van de versnijdingslijst van de kooromgang. Onder de onderdorpel werd een balk van gewapend beton gemaakt, welke dient om de onder het raam gemaakte inblaasroosters van de hete-luchtverwarming te overspannen. De raamboog werd gesloten in december 1960, waarna men kon beginnen met het opmetselen van de topgevel.

Schenkels voor het radvenster werden gesteld, en profielstenen gehakt voor de bakstenen omlijsting van dit venster. Door de firma Bogtman werd een proefbeglazing aangebracht, welke niet voldeed. Pas in 1966 werd aan mej. Carla Wenckebach opdracht gegeven tot het ontwerpen van de beglazing van de roosvensters in de Snijders- en de Buitenlandvaarderskapel. Het glas in de Snijderskapel werd geplaatst in het voorjaar van 1970. Het stelt voor een duif met olijftak boven de zondvloed. Het uitgenomen ontwerp van de firma Bogtman berust thans nog bij het restauratiebureau.

Afdeklijsten en schouderstuk van de topgevel van de Snijderskapel werden gehakt. Het profiel hiervan moest opnieuw worden ontworpen, daar de originele stukken volkomen waren verweerd. De hogels werden gehakt naar analogie van een bij de afbraak van de oostmuur der Mariakapel gevonden hogel (afb. nr. 14 en 15).

In februari 1961 was het metselwerk aan de topgevel gereed en konden de montants van het raam worden gesteld. Inmiddels was ook de bovengelegen kapconstructie verstevigd, en het muurspant hersteld. Nieuwe bebording werd aangebracht op het oostschild, en een proefstukje van een leienbedekking gemaakt. Tijdelijk werd een afdekking gemaakt van ruberoid.

Trekbalk 10-34 moest worden vervangen, evenals de muurstijl aan de zijde van kolom 34. Dit gebeurde in december 1960.

In het noordoostelijk gedeelte van het gewelf van de Mariakapel werd de oude gewelfbeschieting gedemonteerd en opnieuw aangebracht, daar het gewelfhout ca. 10 cm was geweken van de kapconstructie door zetting van het gebouw.

In november 1960 werd het noord-oostelijke raam van de Mariakapel aangepakt als derde in de reeks ramen welke bij deze restauratiefase was betrokken. Schenkels werden gesteld om de boog en de raamtracering te demonteren, nadat deze op een boardplaat afgetekend waren. Dit sloopwerk begon in februari 1961. De baksteen montants dateerden uit ca. 1709. De tracering was nog origineel. Ook hier was het boven het raam gelegen metselwerk ontzet door roestvorming van het trekanker, dat doorwerkte tot ca. anderhalve meter boven het anker.

Het stellen van de nieuwe kantblokken en de raamboog was op 27 maart gereed. Hierna werd het metselwerk erboven verder opgetrokken. Tot slot werd de tracering en de onderdorpel gesteld.

Als laatste volgde het raam in de oostgevel van de Mariakapel. Ook hier was het metselwerk boven het raam door roestvorming gescheurd. De zandstenen raamomlijsting was hier bijzonder slecht. De demontage begon in juni 1961. Na het stellen van montants en tracering was het raam gereed in september '61.

Bij de afbraak van de oostgevel werd in het metselwerk een oude hogel gevonden. Het is een ledesteenblokje, secundair verwerkt als ankerblok door er de schieter van een trekstang achter te plaatsen, op een manier zoals dat ook op andere plaatsen in het muurwerk van de Oude Kerk is gevonden.

De zandstenen afdekking van de oostgevel moest over een lengte van ca. 1 meter worden vernieuwd in muschelkalksteen. Dit lijstwerk werd op zijn beurt weer afgedekt door loodslabben van 30 ponds lood.

Tijdens de opbouw van de ramen kwam de voorbereiding tot herplaatsing van de glazen aan de orde. Deze bevatten glas van Digman Meynaertsz (1555), De Angelis (1761) en J. Schouten (1907). Van diverse panelen waren de vervangen stukken door de verschillende restaurateurs bewaard, zodat voor de herplaatsing een keuze moest worden gemaakt. Op advies van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werd de heer A. v. d. Boom aangezocht om de herplaatsing kunsthistorisch te begeleiden. Door plotseling overlijden heeft hij deze taak niet meer op zich kunnen nemen. In zijn plaats is geen andere deskundige benoemd.

De uitvoering van het glazenierswerk werd aan de firma A. Bogtman te Haarlem opgedragen. Reeds in 1939 bestonden er plannen om in verband met het dreigend oorlogsgevaar de gebrandschilderde glazen uit te nemen en op te slaan in een Rijksschuilkelder. Het uitnemen vond pas plaats in maart 1944. De panelen werden vervangen door noodglas in zink.

Sedert september 1946 bestaat er correspondentie over herplaatsing. In juli en augustus 1948 werd er een tentoonstelling ingericht van de glazen, waarbij een door Dr. van der Boom geschreven catalogus werd uitgegeven met beknopte biografieën van de kunstenaars en een beschrijving van de geëxposeerde fragmenten en oude tekeningen. In februari 1949 gingen de kisten weer terug naar de schuilkelder in Zandvoort.

Een door de heer Bogtman samengesteld overzicht, dat op het restauratiebureau aanwezig is, beschrijft hoe de kisten met glazen verhuisden naar Zandvoort, naar Paaslo en weer terug.

In de schuilkelder waren de glazen all-risks verzekerd voor een bedrag van ƒ 255 000, --. Nu de glazen alle herplaatst zijn, zijn ze opgenomen in de verzekering van het gehele gebouw, groot ƒ 5 000 000, tegen storm- en brandschade.

In januari 1961 werden door de glazeniers kartonnen mallen gemaakt van het bovenste deel van het noordwestraam van de Mariakapel, van het raam in de Snijderskapel (het burgemeestersglas) en het radvenster.

Op 22 mei '61 werd een proefplaatsing van de glas-in-loodpanelen uitgevoerd van het bovenste deel van het noord-westelijke raam van de Mariakapel. Doordat de tracering hier in zijn oorspronkelijke vorm was terug gebracht, moest het gebrandschilderd glas worden gereconstrueerd. De firma Bogtman deed een voorstel naar analogie van het raam 54-55.

Blijkens een expositie op 2 febr. 1961 bij de firma Bogtman van het noord-westraam van de fragmenten van De Angelis, welke weer in het lood waren gezet, past het werk van Schouten zich beter aan bij de oudste stukken van Digman Meynaertsz. Alle reden dus om het werk van Schouten te plaatsen en dat van De Angelis in reserve te houden. Deze laatste zouden te zijner tijd wellicht in een ander raam kunnen worden geplaatst. Dat is dan ook geschied bij de restauratie van de Sebastiaanskapel in het voorjaar van 1969.

Na de proefplaatsing werden de panelen weer teruggebracht naar Zandvoort in afwachting van definitieve plaatsing. Dit geschiedde tussen 23 oktober en 4 november '61.

In september 1961 werden de paneelmaten van het oostraam van de Mariakapel (het Sterfbed) in het werk opgemeten. Dit gebeurde om de breedte van het te vernieuwen randlood te bepalen. Dit raam kon wegens het vroeg invallen van de vorst niet meer in '61 worden geplaatst. Het raam was gereed in april 1962.

Wat betreft het roosvenster: aanvankelijk werd door de firma Bogtman een proefbeglazing samengesteld uit fragmenten van duplikaatpanelen van De Angelis, met in de vierpas in het midden van het roosvenster een putto, terwijl in de overige delen stukken gekleurd glas zonder tekening waren opgenomen. Dit ontwerp berust thans nog bij de firma Bogtman. Het werd vervangen door een vrije compositie van voornamelijk rood en blauw glas welk ontwerp evenmin bleek te voldoen. Dit glas is aanwezig op het restauratiebureau.

Tenslotte werd het ontwerp van mej. Wenckebach uitgevoerd.

Van het wapenglas in de Snijderskapel moest ten gevolge van het aanbrengen van een nieuwe tracering het bovenste deel der beglazing worden aangepast. Aanvankelijk was voor de traceringspanelen een samenstel ontworpen van duplikaatstukken van gekleurd glas van De Angelis. Dit bleek niet te voldoen. De traceringspanelen werden aflopend gevoileerd gemaakt, terwijl in de onderste panelen de hoed en de vlaggestok werden doorgezet. In de loop van 1963 werd het glas geplaatst.

In de bouwvergadering werd de mogelijkheid geopperd om de 24 open panelen van het raam te bezetten met wapens van de regerende Burgemeesters en Wethouders na 1806 tot heden. Hiertoe werd door mej. Bijtelaar een overzicht opgesteld van deze functionarissen. Op 11 juli 1961 vond hierover een uitvoerige bespreking plaats, genotuleerd in de Notulen no. 20, punt 122. Een beslissing hierover werd echter uitgesteld tot het eind van de restauratie.

Besloten werd voorlopig nog geen gaasbescherming aan te brengen. Omdat een medaillon van de tracering als schietschijf diende voor een scherpschutter-buurtbewoner, moest hiertoe roch worden overgegaan. Na een experiment met plexiglas, dat teveel spiegelde, werd besloten tot een gaas van roestvrij staal, gekoppeld aan de riverbouten.

Het herstel van de steunberen 80, 81 en 82 liep parallel met het inboeten van de gevels.

In december 1959 werd het westelijk zijvlak van steunbeer 81 uitgehakt om roetstenen en zandsteenbanden uit te hakken. Hier bevond zich in huisje Oudekerksplein 3 blijkbaar een schoorsteen. Een suggestie daarvan geeft ook de plattegrond van Justus Vingboons (tek. no. 1), en de plattegrond van N. Listingh van voor 1707 (afb. no. 1). Op afbeelding no. 11 is de aanzet van een schoorsteenkanaal te zien, althans op de verdieping van het huisje.

In verband met steigerbouw en werkzaamheden aan de gevel werd het beeldhouwwerk van steunbeer 80 omkist. Beschadigde blokken werden uitgehakt en ingeboet. Ook enkele voorvlakken werden geheel vernieuwd. De steunbeerkop welke ontzet was door het roesten van een anker, werd gedemonteerd.

Ook de kop van steunbeer 81 werd afgenomen; hier was de zandsteen sterk verweerd (zie afb. no. 16, 17, 18). In de bovenste geleding werd een gedeelte van oud geoxydeerd ijwerwerk uitgehakt en afgebrand.

Inmiddels werd voor beide steunberen een nieuwe bekroning gehakt, welke werd gesteld in oktober 1961 (zie afb. no. 19 en 20).

In de loop van januari 1962 werd een deel van steunbeer 82 gesloopt (zie afb. no. 3) om er het schoorsteenkanaal van een verwarmingsinstallatie in te kunnen onderbrengen (afb. no. 83).

De gevels werden door de steenhouwers gescharreerd en daarna met een blokje zandsteen geschuurd. Deze bewerking geschiedde naar aanleiding van originele resten van het gevelvlak.

Aan de binnenzijde werd het pleisterwerk van de muren afgehakt. Daarbij werden in de oostgevel van de Mariakapel twee bouwnaden ontdekt, waartussen een vulling van latere steen. Deze vulling werd verwijderd en bleek daarbij slechts een halve steen dik te zijn. Er kwam een nis vrij, welke aan de zijde van de Collegekamer met een gemetselde korfboog, aan de zijde van de Mariakapel met een uit het gevelmetselwerk gehakte boog werd overspannen. De achterkant van de nis bevatte een direct onder de boog gelegen opening welke uitkwam op de Collegekamer. De nis heeft vermoedelijk een functie vervuld in verband met het altaar. Gedacht is aan de mogelijkheid, dat men vanuit de Collegekamer via de opening een op het altaar opgesteld beeld kon zien. De nis schijnt in een vroegere periode aan de zijde van de Mariakapel gesloten te zijn geweest.

Op de details van deze kwestie wordt in de Beschrijving van de Collegekamer (blz. 20) uitvoerig ingegaan.

De boog aan de kapelzijde werd hersteld met gele steen.

Sinds juli 1960 werden ook herstellingen aan de kapconstructie uitgevoerd. Aanvankelijk aan het in de kerk zichtbare deel ervan, dus aan de trekbalkstoelen en gewelfgraten, en tot slot aan de dakconstructie. Zo werden een korbeel en een muurstijl boven punt 54 in eikehout vernieuwd en de kwartronde grenen stukken boven kolom 34 vervangen door rechthoekige eiken stijlen. Hiervoor was een stijl als proef geplaatst (zie afb. no. 36, 47).

Boven punt 35 werd over ongeveer 1 meter lengte de gewelfrib vervangen. Het noord-oostelijk gedeelte van de kap werd versterkt door met stalen verbindingsstrippen de spantconstructie te koppelen.

Enkele gewelfribben werden door strip van 10 x 50 mm gekoppeld aan de spantconstructie. Ook was reeds eerder een trekanker in de bekapping aangebracht.

Er werden nieuwe dakkapellen gemaakt in de noordelijke kapvlakken van de Mariakapel; ze werden bekleed met 30 ponds lood. De overhoeks geplaatste kapel (zie afb. no. 2) kwam te vervallen omdat deze als niet oorspronkelijk werd beoordeeld.

Overal werd nieuwe bebording opgespijkerd. Na het bevestigen van 40 pds loden killen en voetlood werd een Rijnse dekking van Katzenberger leien aangebracht. Met het zuidelijk dakvlak van de Snijderskapel werd hiermede gewacht tot de restauratie van het Hoge Koor aan deze zijde gereed was.

De goten werden van een trapsgewijs verlopende bodem en van nieuwe klossen voorzien. Zij werd bekleed met 40 ponds lood.

Op het plat boven kolom 34 werden nieuwe roeflatten aangebracht en een bedekking van 40 ponds lood.

Tenslotte werd een H. W. - afvoer gemaakt - oostelijk van steunbeer 81 - van loden buis, opgehangen aan loden manchetten welke door keilbouten met opgeslagen loden kop aan de muur werden bevestigd.

Van 13 juli t/m 29 augustus 1961 werd een opgraving verricht in de Snijderskapel nabij de kolommen 8-9-10. Hier kwam de lichte fundering van een aanbouw van het koor van de basiliek voor de dag. Een verslag van de opgraving door het IPP - waarvan de bespreking thuishoort bij de nog te maken Beschrijving van het Hoge Koor - is overgenomen op blz. 50.

A. VAN ROOIJEN

juli 1974

30806/1026